

Sadržaj

Šematski prikaz aktivnosti za provedbu Programa sekundarne prevencije.....	4
Uvod	5
1. Djeca i mladi u riziku.....	6
2. Koncept rizičnih i zaštitnih faktora	7
3. Poremećaji u ponašanju	8
4. Odabir učenika za ulazak u program	12
4.1. Način provedbe testiranja učenika.....	13
5. Način rada.....	18
5.1. Grupni rad.....	18
5.2. Individualni rad s učenicima	20
5.3. Rad sa roditeljima.....	21
5.3.1. Kućne posjete	23
5.3.2. Administrativni dio	24
5.4. Saradnja sa nastavnicima	24
6. Provedba programskih aktivnosti.....	26
6.2. Metodički aspekti Programa	26
RADIONICA 1: Formiranje grupe, upoznavanje s pravilima i ciljevima grupnog rada	28
RADIONICA 2:Upoznavanje, senzibilizacija	30
RADIONICA 3: Upoznavanje svojih potreba	32
RADIONICA 4: Jačanje pozitivnih relacija	33
RADIONICA 5: Komunikacijske orijentacije	34
RADIONICA 6: Aktivno slušanje	36
RADIONICA 7: Verbalna i neverbalna komunikacija.....	39
RADIONICA 8: Komunikacijske vještine.....	42
RADIONICA 9.1. (za mlađi uzrast): Uvid u komunikacijske teškoće sa okruženjem	44
RADIONICA 9.2. (za stariji uzrast): Stilovi ponašanja u sukobu	46
AKTIVNOST 10: Problemi u porodici/razumijevanje/prilagođavanje.....	48
RADIONICA 11: Stresne situacije-prevladavanje	50
RADIONICA 12: Kakve roditelje želim?.....	51
RADIONICA 13: Rad na sebi.....	53
RADIONICA 14: Izgradnja samopoštovanja	55
RADIONICA 15: Kontrola emocija.....	56

RADIONICA 16: Nenasilno rješavanje sukoba	58
RADIONICA 17: Stereotipi i predrasude	60
RADIONICA 18: Uvid u nasilne oblike ponašanja.....	62
RADIONICA 19: Zloupotreba i opasnosti od interneta	65
RADIONICA 20: Načini iskorištavanja slobodnog vremena	66
RADIONICA 21: Želje i potrebe- načini zadovoljavanja	68
RADIONICA 22: Ljutnja i nezadovoljene potrebe	70
RADIONICA 23: Zadovoljavanje potreba drugih.....	72
RADIONICA 24: Empatija	74
RADIONICA 25.1. (za mlađi uzrast): Nasilje u školi.....	76
RADIONICA 25.2. (za stariji uzrast): Integracija dobrih i loših životnih iskustava.....	78
RADIONICA 26: O agresivnosti/vlastiti doživljaj žrtve	80
RADIONICA 27.1. (za mlađi uzrast): Kako prepoznati nasilje?	83
RADIONICA 27.2. (za stariji uzrast): Čemu služe kazne?.....	86
RADIONICA 28.1. (ZA MLAĐI UZRASST): Posljedice vršnjačkog nasilja	87
RADIONICA 28.2. (za stariji uzrast): Prihvatanje odgovornosti	91
RADIONICA 29.1.(za mlađi uzrast): Koliko mi je škola važna u životu?	93
RADIONICA 29.2. (za stariji uzrast): Profesionalna orijentacija.....	95
RADIONICA 30: Motivacija/ vrline i snage	96
RADIONICA 31.1. (za mlađi uzrast): Kreativnost	98
RADIONICA 31.1.: Afirmativna debata	99
RADIONICA 32.2. (za mlađi uzrast): Vještine borbe za sebe	101
RADIONICA 32.2. (za stariji uzrast): Jačanje pozitivnog identiteta.....	104
RADIONICA 33.1. (za mlađi uzrast): Ljubav prema prirodi	105
RADIONICA 33.2.: Pubertet- na putu ka odraslosti	106
RADIONICA 34.2. (za mlađi uzrast): Duhovna vrijednost	108
RADIONICA 34.2. (za stariji uzrast): Pozitivne uloge spolova i diskriminacija	109
RADIONICA 35.1. (ZA MLAĐI UZRASST): Integracija stečenog znanja; zatvaranje procesa	111
RADIONICA 35.2. (za starije učenike): Moralna načela; zatvaranje procesa.....	113
7. Uloga voditelja/ice Programa	115
8. Evaluacija Programa i zašto je značajna?	116
Literatura	119
Prilog 1. Primjer prikaza napredovanja učenika.....	121

Poštovane kolegice i kolege,

U školskoj 2016./2017. godini provodili smo pilot projekt Sekundarne prevencije u osnovnim školama u Tuzli. Zadovoljstvo nam je, što kao rezultat jednogodišnjeg rada, objavljujemo priručnik za rad sa učenicima, kao podrške njihovom pozitivnom razvoju, kako bismo u manjili rizike od pojave poremećaja u ponašanju.

Iako je priručnik prvenstveno namijenjen voditeljima Programa, nastavnicima i stručnim saradnicima koji su direktno uključeni u realizaciju aktivnosti, on može jednako koristiti svim zainteresiranim koji se žele upoznati sa pojmovnim određenjima rizika, poremećaja u ponašanju djece i mladih, preventivnih intervencija, kao i očekivanim ishodima pravovremenog djelovanja.

Vjerujemo da će iskustvo stečeno u primjeni programa služiti kao osnov za njegovo dalje unaprijeđivanje u metodološkom i tehničkom smislu, ali da će, isto tako, pokrenuti pozitivne promjene u smislu njegove održivosti u obrazovno-odgojnom sistemu i njegove replikacije u druge zajednice u Bosni i Hercegovini.

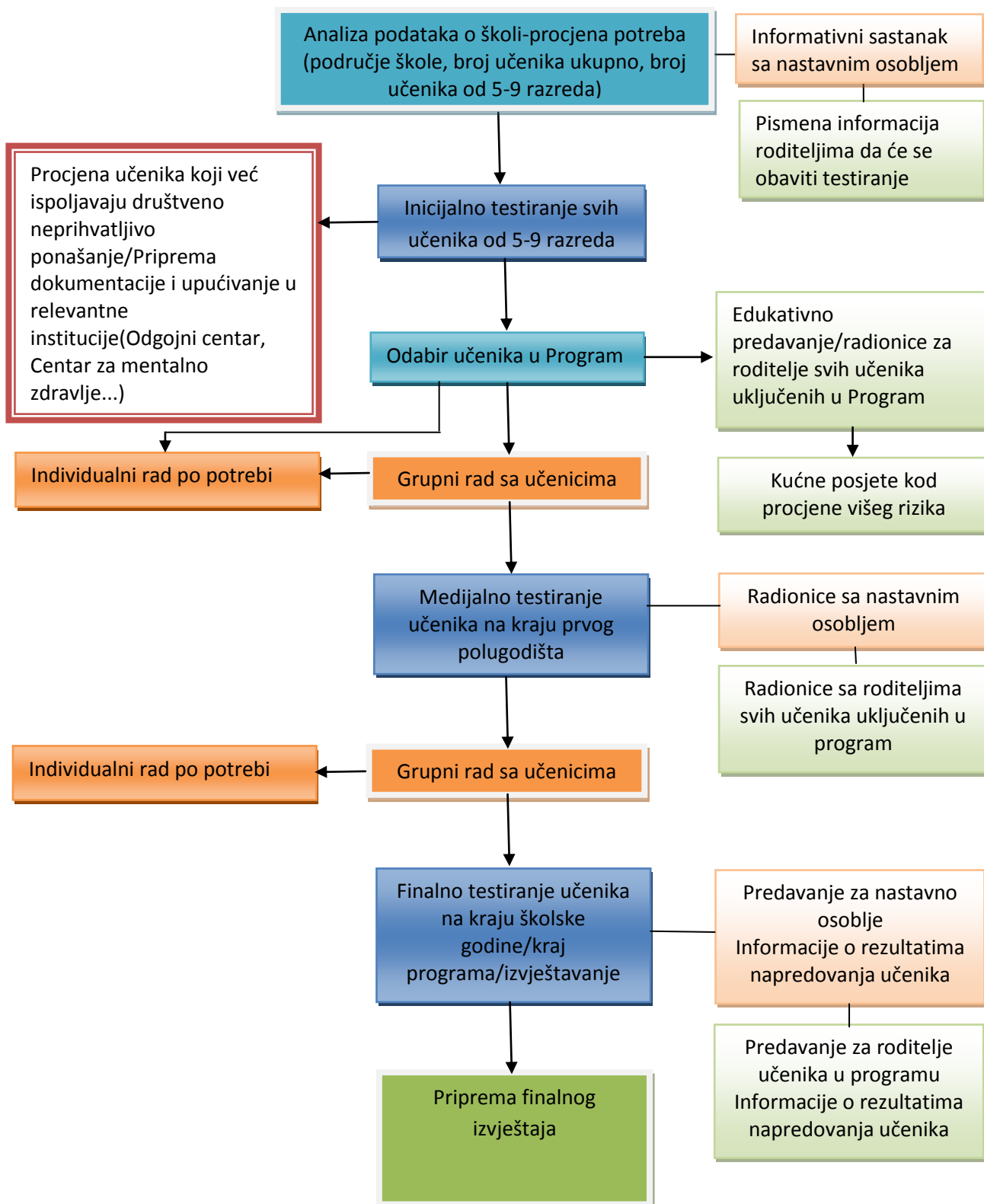
Zahvaljujemo se menadžmentu i stručnim radnicima osnovnih škola „Miladije“, „Kreka“ i „Mejdan“ na podršci, njihovom odgovornom i stručnom radu koji su, uprkos tehničkim poteškoćama i izazovima, pokazali u pilot fazi primjene Programa.

Stručno osoblje Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta i osoblje Biroa za ljudska prava vam stoji na raspolaganju i uvijek je spremno pružiti podršku i stručnu pomoć u svim fazama provođenja programa.

Uvjerena smo da ćete svoje stručne kvalitete znati primijeniti i pokazati sve ono što vas, kao pedagoške radnike, čini vrijednim jer je to posebno važno za našu djecu, au konačnici i za društvo u cjelini.

Urednici

Šematski prikaz aktivnosti za provedbu Programa sekundarne prevencije

Program podrške pozitivnom razvoju (u daljem tekstu Program) namijenjen je za učenike osnovnoškolskog uzrasta, od V-IX razreda. Provodi se u školskom okruženju i odnosi se na selektivne preventivne intervencije što podrazumijeva pristup sekundarnoj prevenciji društveno neprihvatljivog ponašanja.

Program ima svrhu da društvo u cjelini ima dugoročnu korist ako se djeci, mladim ljudima i njihovim porodicama pomogne što prije, zato što neće u budućnosti snositi troškove rehabilitacije jer je moguće mlade ljude podržati i preusmjeriti u produktivne građane, pravovremenim preventivnim aktivnostima kroz određenu podršku.

Značaj Programa ogleda se u osnovnoj zadaći svih sudionika odgoja i obrazovanja djece i mladih, a to je pravovremeno prepoznavanje učenika koji ne uspijevaju pomoću uobičajenih odgojno-obrazovnih metoda, sredstava i tehnika rada udovoljiti zahtjevima školskog okruženja ili uopće oduprijeti se svim rizičnim faktorima, zapravo prepoznavanje učenika koji su u riziku za razvoj društveno neprihvatljivog ponašanja i učenika sa prikrivenim emocionalnim teškoćama.

Pod socijalno-pedagoškom prevencijom podrazumijevaju se svi oni odgojno-socijalni postupci, mjere i aktivnosti kojima se nastoji spriječiti nastanak i razvoj društveno neprihvatljivog ponašanja. **Sekundarna prevencija uključuje i rano otkrivanje rizika za nastanak društveno neprihvatljivog ponašanja te pravodobno i adekvatno pružanje pomoći i zaštite, temeljena je na konceptu jačanja zaštitnih faktora, osnaživanju te zadovoljavanju bazičnih psiholoških potreba učenika/djece i adolescenata.**

Cilj ovog oblika prevencije jeste raznim pedagoškim postupcima i terapijskim metodama modificirati ponašanje prema društveno poželjnim modelima. Problem se promatra multidisciplinarno, odnosno u radu s djecom i mladima koji su u riziku da razviju neki oblik društveno neprihvatljivog ponašanja, na način da se, uz socijalne pedagoge i pedagoške, uključuju i stručnjaci drugih profila, psiholozi, socijalni radnici, a nerijetko i psihijatri. Važno je što prije uočiti i prepoznati rizike i rane faze razvoja društveno neprihvatljivog ponašanja kod djeteta te pravovremeno djelovati, kako se takav model ponašanja ne bi ustalio i postao navika.

Od škole se dakle očekuje da odgaja i obrazuje sve učenike, kako bi se u budućnosti znali prilagoditi različitim zahtjevima. Dosadašnja praksa nam je pokazala da postoje brojni nesporazumi čije se posljedice protežu na kontinuumu od propuštanja pravovremene zaštite učenika, preko djelomičnih ili nestručnih intervencija, do situacija u kojima se optužuju odgovorni (Ministarstvo obrazovanja, Pedagoški zavod, Nastavno osoblje) a sve na štetu najranjivije populacije. U tom se smislu nameće pitanje kako sistemski odgovoriti na izazove koji se nameću u procesu prepoznavanja učenika i pružanju podrške za prevazilaženje socijalnih i emocionalnih problema a koji imaju štetan utjecaj na samog učenika i okruženje. Posljedice postojećih problema moguće je uočiti na ekscenim primjerima koji se nerijetko nađu u žiži medija kada se traži krivac i rješenje „preko noći“. Zakonski smo u obavezi odgajati i obrazovati djecu čak i kada se radi o „teškim“ učenicima neprihvatljivog ponašanja za sebe ili za druge.

Ovim Programom koji je testiran u pilot fazi u školskoj 2016/2017 godini u tri osnovne škole u gradu Tuzla, dokazano je, da je moguće pravovremeno otkriti djecu „u riziku“, te sistemski pristupiti sociopedagoškom radu sa djecom i njihovim roditeljima.

1. Djeca i mladi u riziku

Mladi su danas, više nego ikada prije, u svom odrastanju opterećeni brojnim rizicima, priklanjaju se i preuzimaju različite rizične životne stilove i ponašanja. Razdoblje adolescencije vrijeme je kada se odgovarajućim pedagoškim postupcima i preventivnim mjerama može utjecati na usmjeravanje takvih modela ponašanja prema društveno prikladnim oblicima. Iz toga proizlazi potreba za kreiranje različitih programa pedagoške prevencije u školama usmjerenih na pružanje potpore i pomoći djeci i mladima u njihovom psihosocijalnom razvoju i sazrijevanju. Osnovni cilj preventivnog djelovanja jest osnaživanje djece i mladih, odnosno razvijanje primjerenih socijalnih vještina i kompetencija, te prihvaćanje pozitivnih modela ponašanja koji će im omogućiti lakše i efikasnije suočavanje s izazovima modernog doba.

Razvojni ishodi adolescencije mogu uveliko utjecati na daljnje sazrijevanje i funkcioniranje mlade osobe. Adolescencija je razdoblje s povećanim rizikom za emocionalne i probleme u ponašanju. Rezultati longitudinalnog istraživanja pokazuju dugotrajne posljedice dječjeg i adolescentnog problematičnog ponašanja (pogotovo eksternaliziranih problema) koja kasnije u odrasloj dobi obuhvataju širok spektar društvenog maladaptivnog ponašanja, uključujući ovisnosti, poremećene porodične odnose, kriminalne aktivnosti i mnoge druge (Henderson i sar., 2006; Bongers i sar., 2008).

Adolescencija je, dakle, vrijeme velikog rizika kada dio mladih ulazi u problematična ponašanja koja im ograničavaju izbor i sužavaju mogućnosti u kasnijem životu. Rizično ponašanje katkad se smatra normalnim i prolaznim dijelom odrastanja jer na taj način mladi ispituju granice dopuštenog. Ipak, postoji opravdana zabrinutost da adolescenti ulaskom u rizična ponašanja narušavaju svoj daljnji psihosocijalni razvoj, stoga je nužno što ranije početi s različitim preventivnim djelovanjima kako bi se mladi ljudi orijentirali u pravcu pozitivnih društvenih vrijednosti.

Termin „u riziku“ se upotrebljava za označavanje niza pretpostavljajućih uzroka u dinamici koji dijete ili adolescenta stavljaju u opasnost od budućih negativnih događaja, zapravo radi se o specifičnim ponašanjima, stavovima ili nedostacima tj. inicijalnim markerima kasnijih problema. Moguće je razlikovati serije rizičnih koraka, kao dijagnostičke kategorije (McWhirter i sar. 1993, prema Bašić, 2009) (Tabela 1.):

Tabela 1. Serije rizičnih koraka, kao dijagnostičke kategorije (McWhirter i sar. 1993, prema Bašić, 2009)

Minimalan rizik	Označava mlade iz porodica dobrog socio-ekonomskog statusa sa tek nekoliko psihosocijalnih stresora, koji pohađaju škole sa pozitivnom školskom klimom i koji imaju dobre odnose s porodicom i vršnjacima
Udaljeni rizik	Kod pojave povećane mogućnosti demografskih, porodičnih, školskih i socijalnih budućih problema. Iako su ovi faktori značajni, oni su samo parcijalni prediktori rizičnosti za pojedino dijete.
Visoki rizik	Disfunkcionalne porodice, škole sa negativnom školskom klimom, lični signali, negativne socijalne interakcije i brojni psihosocijalni stresori vode mladog čovjeka prema riziku. Ali ako se tu pridodaju lični negativni stavovi i emocije tada se pojavljuju visokorizične karakteristike kao: depresija, anksioznost, agresivnost, nedostatak nade, kao i nedostatak socijalnih vještina i pozitivnih ponašanja. To su lični signali, često signali internaliziranih problema i nivoa participiranja u „prolazno-izlaznim“ ponašanjima.
Neizbježan rizik	Individualne karakteristike visokog rizika su vidljive u „prolaznim ponašanjima“ koja predstavljaju aktivnosti koje se očituju kao „nevolje“ odrastanja ili su to učestala samodestruktivna ponašanja koja mogu prerasti u devijantna

	ponašanja.
Kategorije rizičnih aktivnosti	Posljednji korak u kontinuumu, kada mlada osoba participira u takvim rizičnim aktivnostima, oblicima ponašanja koji su definirani kao rizične kategorije. Ovdje se govori o mladima koji su čak i prešli termin „u riziku“ i već pokazuju probleme u ponašanju i teškoće adaptacije. Oni su u kategorijirizične/rizičnih aktivnosti. Aktivnost u jednoj rizičnoj kategoriji može eskalirati (npr. mlada osoba koja eksperimentira s drogama može postati ovisnik, delinkvent se može pridružiti nasilnom kriminalitetu). Kategorije takvih aktivnosti od djece i mladih mogu voditi do njihove uključenosti/zloupotrebama u odraslosti. Pojedinci koji participiraju u jednoj kategoriji rizične aktivnosti kontinuirano su u riziku za druge kategorije.

Može se reći da danas nema djece „bez rizika“, stres se može pojaviti u bilo koje vrijeme i zbog različitih razloga, te ovisno o dobi, razvojnom stadiju, ličnim karakteristikama ili bilo kojim drugim faktorima, posljedice mogu, ili ne moraju biti negativne dugoročno.

2. Koncept rizičnih i zaštitnih faktora

Teoretski okvir unutar kojeg je ovaj Program postavljen jest koncept rizičnih i zaštitnih faktora. Širi kontekst Programa možemo definirati kao eklektički model, iz razloga jedinstvenosti svakog pojedinca s kojim se radi (djeteta, roditelja, nastavnika itd.), kao i onih koji provode taj rad (voditelji, supervizori itd.).

Rizični faktori se dovode u vezu sa nepovoljnim društvenim uslovima i okolnostima koje, svojim prisustvom i uticajem u procesu socijalizacijeometaju pravilan socijalni razvoj i onemogućavaju formiranje prosocijalnih oblika ponašanja djece i mladih, tj. povećavaju vjerovatnoću formiranja i ispoljavanja rizičnih oblika ponašanja. Istraživanja potvrđuju da su rizični faktori češće prisutni među mladim ljudima koji ispoljavaju rizične oblike ponašanja. Međutim, prisustvo rizičnih faktora u životu mladih ljudi ne znači nužno da će se rizični oblici ponašanja ispoljiti, već samo ukazuje na veći stepen rizika i vjerovatnoće njihovog formiranja i razvijanja (Hawkins i sar., 2000, Herrenkohl i sar., 2000, Hill i sar., 1999, prema: Popović-Čitić, Žunić-Pavlović, 2005).

Prema kriteriju osnovnih životnih područja u kojima djelovanje rizičnih faktora dolazi do izražaja, možemo izdvojiti specifične kategorije rizičnih faktora:

- individualne karakteristike djece kao rizični faktori,
- rizični faktori koji djeluju u porodici kao društvenoj grupi,
- rizični faktori koji djeluju u školi i vršnjačkim grupama i
- rizični faktori koji djeluju u užem socijalnom okruženju (lokalna zajednica).

Zaštitne ili protektivne faktore možemo definisati kao unutarne i vanjske snage koje pomažu djeci oduprijeti se ili umanjiti utjecaj rizičnih faktora, te kompenziraju početak delinkvencije kroz glavne procese: smanjujući rizik, smanjujući negativne lančane reakcije, razvijajući samopouzdanje i samoučinkovitost, te otvarajući mogućnosti (Bašić, 2009).

Zaštitni faktori uključuju:

- pravilno socijalno vezivanje i harmonične interakcije djeteta sa roditeljima i drugim članovima porodice, susjedstvom, školom, zajednicom i grupom vršnjaka i
- usvojene vrijednosti i norme socijaliziranog ponašanja koje se poštuju,
- stečene i razvijene individualne karakteristike djece koje potvrđuju rezilijentnost ili otpornost na djelovanje rizičnih faktora iz užeg i šireg socijalnog okruženja.

Za koncept rizičnih i zaštitnih faktora važno je da ni jedan faktor rizika ili nepovoljna situacija sami ne mogu biti „odgovorni“ za negativne ishode-različita rizična ponašanja djece i mladih. Proces interakcija između više faktora rizika i faktora zaštite „odgovoran“ je za negativne ishode. To je vrlo kompleksna interakcija u kojoj postoji veliki broj lančano povezanih akcija i reakcija.

Zbog snažnog nepovoljnog interaktivnog uticaja različitih rizičnih faktora u porodičnom, školskom, vršnjačkom i širem socijalnom kontekstu, kod djece se, zbog propusta u proces usocijalizacije, pojavljuju različiti poremećaji u ponašanju.

Objektivno posmatran kontekst u kojem se nove generacije osnovnoškolaca razvijaju, rastu i socijaliziraju, opterećene su brojnim rizicima, a zaštitni faktori su značajno reducirani. U takvim okolnostima sasvim je opravdano očekivati teške negativne posljedice u funkcioniranju i ponašanju djece.

Karakteristike otporne ili rezilijentne djece na djelovanje rizičnih faktora iz socijalnog okruženja, uključuju sljedeće:

- sadržajne, otvorene i pozitivne interakcije sa subjektima primarne socijalne mreže,
- nizak stepen agresivnosti i netolerancije, a visok stepen poštovanja, solidarnosti, saradnje, socijalne i emocionalne stabilnosti,
- razvoj pozitivne slike o sebi i
- osjećaj samopouzdanja, optimizma, lične snage i potreba za socijalnom participacijom.

Smjernice za preventivno djelovanje koje proističu iz koncepta rizičnih i zaštitnih faktora su:

- uvažavanje postojanja dvije grupe faktora koji svojim djelovanjem određuju razvoj prosocijalnog i prestupničkog ponašanja,
- otkrivanje i opis faktora rizika,
- utvrđivanje stepena prisustva faktora i
- razumijevanje dinamičkog međuodnosa i interakcije rizičnih i zaštitnih faktora.

Može se zaključiti da prevencija poremećaja ponašanja podrazumijeva djelovanje radi omogućavanja formiranja i učvršćivanja prosocijalnih oblika ponašanja i sprečavanja ispoljavanja rizičnih i prestupničkih oblika ponašanja. Tako shvaćena, prevencija obuhvata čitav niz aktivnosti usmjerenih ka eliminisanju ili smanjenju dejstva rizičnih faktora, kao faktora koji povećavaju vjerovatnoću ispoljavanja negativnih oblika ponašanja, kao i razvijanju, jačanju i unapređivanju protektivnih faktora, kao faktora koji smanjuju vjerovatnoću javljanja i ponavljanja negativnih oblika ponašanja (Hawkins i sar.2002)

3. Poremećaji u ponašanju

U petom izdanju Dijagnostičko-statističkog priručnika za mentalne poremećaje (DSM-V), poremećaji u ponašanju su svrstani unutar šire kategorije pod nazivom Disruptivni poremećaji, poremećaji kontrole impulsa i ponašanja koja obuhvata različita stanja povezana sa problemima u samokontroli emocija i ponašanja. Opoziciono-prkosni poremećaj i poremećaj ponašanja su povezani sa simptomima koji dovode do konflikta sa odraslima i drugim figurama autoriteta. Međutim, opoziciono prkosni poremećaj obično podrazumijeva ispoljavanje lakših problema u ponašanju u odnosu na poremećaj u ponašanju i ne uključuje agresiju prema ljudima i životinjama, uništavanje imovine i obrazac krađe i obmanjivanja (Žunić-Pavlović, Pavlović, 2013). Dijagnostička oznaka poremećaji ponašanja opisana je kao ponavljani i uporni obrasci ponašanja kojima se krše prava drugih i opšte, uzrastu prikladne socijalne norme i pravila, gdje se ubrajaju: agresivno ponašanje prema ljudima ili životinjama, namjerna destrukcija imovine, prevare ili krađe i ozbiljno kršenje

pravila ponašanja (APA, 1994). Ponuđene su dvije tipologije poremećaja u ponašanju, u odnosu na uzrast: a) tip koji se pretežno javlja u djetinjstvu i b) tip koji se javlja u adolescenciji; kao i u odnosu na težinu poremećaja: a) laki, b) umjereni i c) teški tip. U okviru ove dijagnostičke kategorije izdvojen je i opoziciono-prkosni poremećaj, koga karakterišu dugotrajni obrasci negativnog, drskog i neprijateljskog ponašanja, ali bez ozbiljnijeg kršenja opće prihvaćenih normi ponašanja. Opoziciono-prkosni poremećaj se odnosi na razvojno neprimjerene nivoe negativističkog, prkosnog, neposlušnog i neprijateljskog ponašanja prema autoritetima. Ponašanja povezana s opoziciono prkosnim poremećajem uključuju aktivno prkošenje ili odbijanje zahtjeva odraslih, česte napade bijesa, prekomjerna obrazlaganja („natezanja“) koja mogu značajno ometati interakciju odrasli-dijete i dijete-vršnjaci (Green i sar., 2002), odnosno ovdje ubrajamo djecu koja su temperamentna; često se svađaju sa starijima; suprotstavljaju se autoritetima; otvoreno i namjerno nerviraju druge; često krive druge za lične greške; vrlo su osjetljiva i brzo se iznerviraju; i često su ljuta i ogorčena (APA, 1994).

Pored već pomenuta dva razvijeni su i sljedeći kategorijalni sistemi IDEA (*Individuals with Disabilities Education Act*) i CCBD sa tzv. edukativnim dijagnozama koje se razlikuju od medicinskih prema terminologiji, definicijama i kriterijumima, jer imaju za svrhu identifikovanje djece kod kojih postoji potreba za dodatnom podrškom. IDEA i CCBD su dosta često korištene u školstvu i zdravstvu.

Prema IDEA posebnu kategoriju ometenosti čine teški emocionalni poremećaji. Teški emocionalni poremećaji se definišu kao stanja koja odlikuje ispoljavanje jedne ili više sljedećih karakteristika:

- nesposobost za učenje koja se ne može objasniti intelektualnim, senzornim ili zdravstvenim faktorima;
- nesposobnost da se uspostave i održe zadovoljavajući odnosi sa vršnjacima i nastavnicima;
- neprikladna osjećanja ili ponašanja pod normalnim okolnostima;
- generalno sveprožimajuće osjećanje tuge ili depresija i tendencija da se razviju fizički simptomi ili strah povezan sa ličnim ili školskim problemima (National Council on Disability, 1995; prema Žunić-Pavlović i sar., 2010).

Međutim, u praksi često imamo situaciju da kod nekog učenika postoji potreba za odgovarajućim uslugama i intervencijama, mada nisu ispunjeni kriterijumi za postavljanje dijagnoze poremećaja ponašanja prema pomenutim opisima i kriterijima koji su ponuđeni u okviru pomenutih dijagnostičkih kategorija.

U savremenim dimenzionalnim sistemima prihvaćena je podjela na eksternalizirane i internalizirane bihevioralne probleme (Achenbach, Rescorla, 2001) i upravo je Achenbachova dimenzionalna klasifikacija poremećaja ponašanja ona za koju smo se opredjelili u našem pristupu. Achenbach je sa svojim saradnicima identifikovao ukupno osam sindroma koji pretpostavljaju skup simptoma emocionalnih, socijalnih i bihevioralnih problema. Primjenom faktorske i klaster analize uočeni su obrasci grupisanja simptoma ili oblika problematičnog ponašanja i na osnovu toga su izdvojeni sledeći sindromi:

- Anksioznost-depresivnost (plakanje, strahovi, napetost, perfekcionizam, stid i sl.),
- Povučenosť-depresivnost (ćudljivost, bojažljivost, nedostatak energije, izbjegavanje kontakata i sl.),
- Somatske pritužbe (ošamućenost, vrtoglavica, umor bez razloga, mućnina, glavobolja i sl.),
- Socijalni problemi (pretjerano oslanjanje na odrasle, ljubomora, osjećaj da ga drugi ne vole, nespretnost, problemi u govoru i sl.),
- Problemi mišljenja (nemogućnost skretanja misli sa određenih stvari, namjerni pokušaj povređivanja ili samoubojstva, posjedovanje ćudnih ideja, opažanje stvari koje ne postoje, prikupljanje nepotrebne stvari i sl.),
- Problemi pažnje (nemogućnost koncentracije i zadržavanja pažnje, nepažljivost, teško uspavljanje, bježanje od kuće i sl.),

- Ponašanje kojim se krše pravila (nepostojanje osjećaja krivnje ako se uradi nešto loše, laganje, varanje, druženje sa problematičnom djecom, psovanje, korištenje lijekova, bježanje iz kuće i iz škole, kršenje pravila ponašanja kod kuće, u školi i sl.) i
- Agresivno ponašanje (fizički obračuni, neposlušnost u školi, pakost, sumnjičavost, "nezgodna narav", prijetnje drugima, vrištanje, galama, uništavanje tuđih stvari i sl.).

Na osnovu daljnje analize ovi sindromi su klasificirani u dvije šire grupe sindroma i to pretežno aktivni poremećaji u ponašanju (eksternalizirani) i pretežno pasivni poremećaji u ponašanju (internalizirani). Eksternalizirana ponašanja još se nazivaju i nekontrolirana ponašanja, dok su internalizirana ponašanja ona koja su pretjerano kontrolirana. Eksternalizirani sindromi se odnose na konflikte sa drugim ljudima i njihovim očekivanjima i tu se kao što smo već ranije pomenuli ubrajaju Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje. Druga skupina problema obuhvata tipove ponašanja koja su usmjerena prema sebi, odnosno unutrašnji probleme, kao što su anksioznost, depresija, somatske pritužbe bez jasnih medicinskih razloga i socijalna povučенost.

Achenbach i Rescorla (2001) ističu da su prilikom sortiranja sindroma na jednu stranu izdvojili anksioznost-depresivnost, povučенost-depresivnost i somatske pritužbe, dok su na drugu stranu postavili ponašanje kojim se krše pravila i agresivno ponašanje. Socijalne probleme, probleme mišljenja i probleme pažnje smjestili su u sredinu, odnosno oni su na prelazu između internaliziranih i eksternaliziranih ponašanja i ne pripadaju čisto ni jednoj ni drugoj grupi, odnosno faktorska analiza pokazuje da pripadaju podjednako i internaliziranim i eksternaliziranim.

Grupisanje sindroma rezultat je brojnih multivarijantnih analiza bihevioralnih i emocionalnih problema. Dvije grupe sindroma dizajnirane su stavljajući poremećaje ličnosti naspram poremećaja u ponašanju (Petterson 1961), internalizirane naspram eksternaliziranih (Achenbach 1965; 1966); inhibirano naspram agresivnog (Miller, 1967); nekontrolisano naspram pretjerano kontrolisanom (Achenbach, Edelbrock, 1978). Razlika koju zovemo internalizirano naspram eksternaliziranom pokazuje više globalne probleme nego individualne.

Internalizirani sindromi se odnose na probleme sa samim sobom kao što su anksioznost, depresija, somatske pritužbe bez jasnog medicinskog uzroka i povučенost pri socijalnim kontaktima. Beirne-Smith i sar. (2002) poremećaje raspoloženja i anksioznost često pominju kao internalizirane poremećaje, jer za posljedicu imaju emocionalnu zebnju i utučенost. Neklinička depresija ili depresivno raspoloženje djece karakterišu se socijalnim povlačenjem i opadanjem samopouzdanja, bijesom ili autodestruktivnim ponašanjem, kao i opadanjem školskog postignuća. Tokom adolescencije, kada samosvjesnost raste i socijalni pritisak dobija na značaju, nedostatak socijalnih podsticaja odgovoran je za pojačavanje osećanja socijalne izolacije, bespomoćnosti i depresije (Heiman, 2001, prema Brojčin, Glumbić, 2012). Period rane mladosti je razdoblje tokom kojeg se rizik od nastanka depresivnih poremećaja povećava (Oland, Shaw, 2005; Hankin, Abramson, 2001; Kovacs, Devlin, 1998; Loeber, Keenan, 1994; Weissman et al., 1999). Mnogi depresivni simptomi su povezani sa načinom na koji osoba vidi sebe i razumijevanjem sebe samih (Kovacs, Devlin, 1998).

Eksternalizirani sindromi se odnose na konflikte sa drugima i njihovim očekivanjima, odnosno eksternalizirana ponašanja odnose se na one tipove ponašanja koja su usmjerena prema vanjskom svijetu i tu su izdvojena dva eksternalizirana sindroma: agresivno ponašanje i ponašanja kojima se krše pravila. Ova dva sindroma, samo se djelimično poklapaju sa dijagnozama iz DSM-IV. Prvi sindrom (agresivno ponašanje) obuhvata opoziciono prkosna ponašanja i agresivno ponašanje tj. fizičke agresije, dok drugi sindrom (ponašanje kojim se krše pravila) uključuje samo neagresivne oblike poremećaja ponašanja, odnosno laganje, krađe, druženje sa lošim društvom, podmetanje požara, bježanje iz škole, bježanje od kuće, zlouporaba psihoaktivnih supstanci i sl. Ovakva podjela implicira postojanje dva tipa poremećaja ponašanja, što potvrđuju i rezultati drugih autora.

Agresivni oblici ponašanja obuhvataju široki dijapazon ponašanja. Agresija je ponašanje namjerno usmjereno na štetu drugima (Parke, Slaby, 1983 prema Matthys, Lochman, 2010). Inače, kad govorimo o agresiji mislimo na fizičku i verbalnu. U novije vrijeme opisana je i relacijska agresija (Matthys, Lochman, 2010). Iako postoji nekoliko podjela agresivnog ponašanja, novija se istraživanja često fokusiraju na dva temeljna oblika agresije: proaktivnu i reaktivnu (Dodge, 1991; Kempes et al., 2005; Vitaro i sar., 2006; Pulkkinen, 1996; Vitaro i sar., 1998). Reaktivna agresija se definira kao agresivno ponašanje koje predstavlja reakciju na neki vanjski podražaj, događaj ili ponašanje (prijetnju, provokaciju ili sprječavanje postizanja cilja), s tim da taj podražaj može biti stvaran ili ga je osoba takvim doživjela. Suprotno tome, proaktivna agresija se odnosi na planirano ponašanje koje se javlja ili zbog anticipacije nekoga poželjnog cilja (koji se može ostvariti agresivnim ponašanjem) ili dominacije nad drugim osobama, npr. zlostavljanje. Za njezino javljanje nije potrebna niti ljutnja niti provokacija. Pojam se reaktivne agresije djelomično preklapa s pojmovima emocionalne, impulzivne i hostile agresije, dok je proaktivna agresija slična pojmovima instrumentalne i predatorske agresije (Kempes et al., 2005; Little et al., 2003; Poulin, Boivin, 2000). Dosadašnja istraživanja pokazuju da se ova dva temeljna oblika agresije razlikuju s obzirom na dugoročne ishode. Na primjer, proaktivna se agresija pokazala značajnim prediktorom budućeg delinkventnog ponašanja u adolescenciji i kriminalnog ponašanja u ranoj odrasloj dobi (Pulkkinen, 1996). Suprotno tome, reaktivna agresija nije faktor rizika za buduće nasilno ponašanje (Vitaro et al., 1998), ali je značajni prediktor viktimizacije u bliskim odnosim, posebno djevojaka (Poulin, Boivin, 2000). Međutim, u postojećim se istraživanjima najčešće koristi jedinstvena, opća mjera agresije (npr. Simons, Paternite, Shore, 2001). Takva mjera obuhvaća različite oblike agresivnog ponašanja, npr. verbalne/fizičke, reaktivne/proaktivne, direktne/indirektne. Posljedično, nije poznato jesu li obrasci povezanosti između privrženosti roditeljima i različitih oblika agresije, npr. reaktivne i proaktivne, slični ili različiti.

U suštini i internalizirani i eksternalizirani problemi ponašanja promatraju se kroz prizmu ishoda interakcija rizičnih osobina adolescenata i rizičnih faktora u njihovoj okolini od kojih se kao najvažniji spominju: rizična situacija u porodici, rizična situacija u školi i rizična situacija u vršnjačkim grupama.

4. Odabir učenika za ulazak u program

Da bi uopće bilo moguće predložiti model diferenciranog sistema interveniranja, nužno je povećati objektivnost i pouzdanost odluka temeljenih na standardiziranim instrumentima procjene. Procjenjivanje je početak intervencije, ali i njen stalni pratitelj. Standardizirana i ujednačena procjena rizika / potreba djece obezbjeđuje jasne kriterije pri donošenju odluka i usmjeravanju intervencija u skladu s potrebama te njihovom praćenju i evaluaciji.

Kako bi se odabrali učenici za Program, te kako bi se nakon provedenih intervencija procijenili efekti primijenjenog Programa, primijenit će se Lista provjere dječjeg ponašanja, odnosno a) Ček lista dječjeg ponašanja; b) Izvještaj nastavnika o ponašanju djece (Child Behavior Checklist, skraćeno CBCL i Teacher Report Form ili skraćeno TRF, autor oba instrumenta je Achenbach, 2001).

Lista provjere dječjeg ponašanja (Achenbach, 2001) predviđena je za djecu i mlade od 6-18 godina kako bi se procijenili eventualni problemi u ponašanju i/ili emocijama u različitim životnim kontekstima. Svojim sadržinskim varijablama dotiče sve značajne aspekte funkcioniranja djeteta u odnosu na njegovu najužu sredinu, porodicu, ali i odnose s vršnjacima, kao i odraslim važnim osobama u školi i okruženju (tabela 2.).

Tabela 2. Strukturalni prikaz instrumenta za procjenu ponašanja kod djece i mladih (Achenbah, 2001)

SVRHA INSTRUMENTA	Procjena emocionalnih i poremećaja ponašanja kod djece i mladih, izbor adekvatne intervencije, razvoj primjerenih tretmana i evaluacija.
DOB ZA KOJU JE NAMIJENJEN	6-18 godina a za potrebe ovog programa koristiti će djeca od 10-14 godina
STRUKTURA INSTRUMENTA	Opći dio upitnika Ček lista: 113 čestica specifičnih emocionalnih i ponašajnih problema podijeljenih u osam područja
PODRUČJA PROCJENE RIZIKA	8 sindroma: 1. Agresivnost* 2. Delinkvencija* 3. Povlačenje** 4. Anksioznost/depresija ** 5. Somatski problemi** 6. Socijalni problemi*** 7. Problemi pažnje*** 8. Problemi mišljenja*** *Eksternalizirani ** Internalizirani *** Ostali problemi

Instrument mjeri adaptivno funkcioniranje, odnosno kompetencije i maladaptivno funkcioniranje, odnosno bihevioralne, emocionalne i socijalne probleme u dobi od 11 do 18 godina. Instrument sadrži osam sindrom-specifičnih skala koje mjere probleme sa tendencijom udruženog pojavljivanja i to su: Anksioznost-depresivnost, Povučenoost-depresivnost, Somatske pritužbe, Socijalni problemi, Problemi mišljenja, Problemi pažnje, Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje. Sindromi su grupisani u eksternalizirane i internalizirane. Eksternalizirani sindromi se odnose na konflikte sa drugim ljudima i njihovim očekivanjima i tu se ubrajaju Ponašanje kojim se krše pravila i Agresivno ponašanje (primjeri tvrdnji: „kršim pravila kod kuće, u školi i dr.“, „često zadirkujem druge“.

Internalizirani sindromi odnose se na psihološke teškoće usmjerene na pojedinca i pretjerano kontrolirana ponašanja i tu se ubrajaju Anksioznost/Depresivnost, Povučena/Depresivnost, Somatske pritužbe (primjeri tvrdnji: „povučen sam, „nastojim se držati po strani“, nesretan sam, tužan ili potišten). Ponašanje se procjenjuje na 112 tvrdnji, a skala je Likertovog tipa od tri stepena. Zadatak učenika je da na svaku od tih 112 tvrdnji u upitniku odgovore sa 0 – nije tačno, 1 – ponekad ili djelomično tačno ili 2 – potpuno tačno. Veći skorovi podrazumijevaju veću zastupljenost problema u ponašanju, tj. visoki rezultati na sindromskim skalama su klinički značajni, jer ukazuju na visok nivo problema.

Inicijalnu procjenu, potrebno je izvršiti na početku školske godine, te nakon 3 mjeseca provedbe programa i efektivnog rada izvršiti ponovnu procjenu učenika koji su aktivno bili uključeni u kontinuirane programske aktivnosti. Također, po završetku programa (na kraju školske godine), potrebno je finalno testiranje učenika, koje će pokazati ukupno napredovanje učenika¹.

4.1. Način provedbe testiranja učenika

Provedbu testiranja učenika i obrade dobivenih podataka ovdje će biti prikazani kroz tri faze:

I faza – Testiranje učenika

Potrebno je umnožiti onoliko broj primjeraka testa/upitnika (Ček liste dječjeg ponašanja), koliko ima učenika u svakom razredu. Poželjno je da se testiranje izvrši za isti dan u cijeloj školi, od V-IX razreda. Učenicima se podijele testovi², a prije samog popunjavanja, potrebno je zamoliti ih da pažljivo pročitaju uvodni dio testa sa pojašnjenjima, a posebno im se naglasi da će samo stručno osoblje škole imati pristup testovima i da su podaci zaštićeni.

Za jedan školski čas svaki učenik za sebe popunjava test na način da zaokruži/dopiše u kojoj mjeri se određena tvrdnja (ponašanje) odnosi na njega/nju i na njegovu/njenu porodicu. Tvrdnje su označene bodovima 0, 1 i 2.

0 - označava tvrdnju koja nije tačna (takvo ponašanje se ne pojavljuje nikad kod određenog učenika);

1 - označava tvrdnju koja je donekle ili ponekad tačna;

2 - označava da se učenik sa određenom tvrdnjom potpuno ili uglavnom slaže (da se određeno ponašanje odnosi na njegov/nju).

Istu formu testa/upitnika za svakog učenika popunjava i nastavnik/razredni starješina, kako bi se postigla objektivnost, jer učenici putem samoiskaza mogu dati krive odgovore na određena pitanja.

II faza – Unos podataka u matricu

Kada svi učenici popune upitnike, podaci se unose u matricu za obradu podataka, a prije unosa svi upitnici se šifriraju.

Za obradu podataka koristi se statistički program SPSS 21.0³ za operativni sistem *Microsoft Windows*. Najprije je potrebno pripremiti matricu podataka (slika 1), gdje se svako pitanje unutar upitnikakodira i unosi kategorija odgovora u SPSS-u dijelu koji se otvori u donjem lijevom uglu, u polju *Variable view*.

¹ U prilogima dat obrazac kako treba izgledati prikaz napredovanja učenika kroz Program sa detaljnim opisom problema i provedenih aktivnosti, kao i prijedlozima mjera

² Instrument je zaštićen autorskim pravima, ali s obzirom da Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet posjeduje kompletan instrument, te da je fakultet kao institucija sistemski dio Programa, instrument će se učiniti dostupnim školama (upitnik preveden i prilagođen za naše govorno područje).

³SPSS (Statistical Package for Social Sciences) – jedan je od danas najčešće korišćenih programa za obradu podataka. I pored toga što nosi ime “statistički paket za društvene nauke”, oslikavajući primarno i originalno tržište kojem je bio namijenjen, danas se koristi i u drugim naukama i oblastima, poput medicine, marketinga i ostalih. Program od 2009. godine proizvodi američka kompanija IBM (International Business Machines

VAŽNO: Jedna matrica se pripremi na nivou cijele škole, te se u jednu matricu unose podaci dobiveni od svih učenika.

Name	Type	Width	Decimals	Label	Values	Missing	Columns	Align	Measure	Role	
57	Brigaškola	Numeric	8	0	Imanu li brigu ili...	{1, me}...	None	8	Right	Nominal	Input
58	KojiProblem	String	180	0	Ako da navedi...	None	None	8	Left	Nominal	Input
59	DrugiProblemi	Numeric	8	0	Da li imanu dru...	{1, ne}...	None	8	Right	Nominal	Input
60	Navedih	String	180	0	Navedi neke dr...	None	None	8	Left	Nominal	Input
61	Osebi	String	180	0	Sta bi najbolje...	None	None	8	Left	Nominal	Input
62	YSR1	Numeric	8	0	Ponasm se su...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
63	YSR2	Numeric	8	0	Pijem alkohol b...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
64	YSR3	Numeric	8	0	Mnogo se svap...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
65	YSR4	Numeric	8	0	Ne zavrnjavam	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
66	YSR5	Numeric	8	0	Nema mnogo s...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
67	YSR6	Numeric	8	0	Volim hvotnje	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
68	YSR7	Numeric	8	0	Hvalnem se i...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
69	YSR8	Numeric	8	0	Ospjeham se zb...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
70	YSR9	Numeric	8	0	Ne mogu da sk...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
71	YSR10	Numeric	8	0	Ne mogu mimo...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
72	YSR11	Numeric	8	0	Suvine se osla...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
73	YSR12	Numeric	8	0	Usamjen/a sam	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
74	YSR13	Numeric	8	0	Ospjeham se zb...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
75	YSR14	Numeric	8	0	Hesto plasem	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
76	YSR15	Numeric	8	0	Prilieno sam po...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
77	YSR16	Numeric	8	0	Prema drugima...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
78	YSR17	Numeric	8	0	Hesto sanjanim	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
79	YSR18	Numeric	8	0	Hnamjenjo poku...	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input
80	YSR19	Numeric	8	0	Pokunjavam	{0, netacno}...	None	8	Right	Nominal	Input

Slika 1. Prikaz matrice za unos podataka SPSS

Nakon toga se unose podaci za svaki upitnik pojedinačno, na svako postavljeno pitanje u dijelu matrice pod nazivom *Data View*, na način da se za svakog učenika po rednim brojevima, a prateći horizontalni slijed unose odgovori iz upitnika.

Prvih nekoliko odgovora, koji se odnose na opća pitanja o učeniku (ime i prezime, dob i slično) unose se u vidu teksta. Na slici 2. moguće je vidjeti dalje šifru za svako pitanje na koje je učenik dao odgovor, prateći taj slijed pitanja, za svakog učenika se upisuje njegov odgovor na sljedeći način: 0 (ukoliko je učenik/ca zaokružio/la za određenu tvrdnju „netacno“); 1 (ukoliko je zaokružio/la „djelomično tačno“); 2 (ukoliko je učenik/ca zaokružio/la odgovor „tačno“).

	KojiProblem	DrugiProbl...	Navedih	Osebi	YSR1	YSR2	YSR3	YSR4	YSR5	YSR6	YSR7	YSR8	YSR9	YSR10	YSR11	YSR12	YSR13	YSR14	YSR15	YSR16	YSR17	YSR18	YSR19	
1		1		Dobro ple...	0	0	1	0		2	0	0	0	0	0	0								
2					0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0								
3		1		Ja mislim ...	2	0	1	0	1	1	0	1	0	1	1									
4				u masahi, ...	0	0	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0								
5		1			0	0	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0								
6																								
7	nemam	1	nemam	tjlesnim,li...																				
8				dobro igra...	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0								
9		1		dobra sam ...	0	0	0	0		0	2	0		0	0	1								
10		1		u kosaarci ...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0								
11		1		Dobra sam...	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0								
12																								
13		1		Ja sam do...	0	0	0	0	2		0	0	0	0	0	0								
14					0	0	1	2	2	2	0	0	0	0	0	0								
15		1		pa svi kažu...	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0								
16				Dobar sam...	0	0	1	0	0	2	0	0	0	1	0	0								
17	Moji prijate...	2	Kada im k...	Pa dobra s...	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0								
18				Dobar sam...	0		0	0	0	2	0	0	0	0	0	1								
19				U fudbalu...	0	0	0	0	0	1	0	2	2	2	0	0								
20	uvenje	1		Ne znam	2	0	1	0	1	2	0	2	2	2	2	1								
21		1		Gimnastici...	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0								
22				Dobar sam...		0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0								

Slika 2. Prikaz matrice u SPSS programu

Nakon što su uneseni podaci za sve učenike, pristupa se izračunavanju. Određena grupa pitanja određuje jedan sindrom, kako slijedi (tabela 3):

Corporation) i danas predstavlja samo dio familije softverskih proizvoda ove kompanije namijenjenih prikupljanju, čuvanju i obradi podataka.

Tabela 3. Problemska područja grupirana prema pitanjima iz upitnika

Sindrom	Broj pitanja u upitniku
Anksioznost/depresivnost	14,29,30,31,32,33,35,45,50,52,71,81,91,106,108,112.
Depresivnost/povučenost	5, 42,65,69,75,102,103,111.
Somatski problemi	47,49, 51,54,56a,56b,56c,56d,56e,56f,56g.
Socijalni problemi	11,12,25,27,34,36,38,48,62,64,79.
Problemi mišljenja	9,18,40,46,58,59,60,66,70,76,83,84,85,92,100
Problemi pažnje	1,2,4,7,8,10,13,15,17,22,24,41,49,53,60,61,67,72,73,74,78,80,92,93,100,109.
Ponašanja kojim se krše pravila	2,26,28,39,43,63,67,72,73,81,82,90,96,98,99,101,105,106.
Agresivna ponašanja	3,6,16,19,20,21,22,23,37,57,68,76,77,86,87,88,89,94,95,97,104.

U određivanju kliničkog ranga skorova T mora biti veći od 70 ($T > 70$). T skor će pokazati kako dijete kotira u odnosu na normativne vrijednosti. Autori instrumenta (Achenbach i Rescorla, 2001) su utvrdili da je ovaj klinički nivo prihvatljiv, u nastojanju da se izdvoje učenici u grupu sa kojom treba da radi osoba specijalizirana za bihevioralne i emocionalne poremećaje.

Nakon što su izračunati klinički skorovi potrebno je sortirati učenike prema problemskim područjima. Analizom dobivenih podataka jasno će se izdvojiti problemska područja u odnosu na visoke skorove na varijablama iz upitnika. U tabeli su dati pokazatelji na koji način se analizom grupiraju varijable iz upitnika (Tabela 3.).

VAŽNO: NAKON UNOSA PODATAKA, ZA IZRAČUN T-SKORA KONSULTIRATI STRUČNU OSOBU ZA STATISTIČKE OBRADU, JER NIJE DOVOLJNO SAMO ZBROJITI BODOVE PO GRUPAMA SINDROMA, VEĆ JE POTREBNO UPOREDITI BROJ BODOVA SA TABLICOM SKOROVANJA KOJU SU DALI AUTORI INSTRUMENTA.

IV faza – statistička procjena mjerenja promjena nakon završenih aktivnosti

Za prikaz podataka u svrhu analize i izvještavanja o postignutim rezultatima kod učenika mogu se koristiti metode deskriptivne statistike, t-test, ANOVA. Uokviru deskriptivne statistike mogu se izračunati osnovni pokazatelji kao što su: aritmetička sredina, mjerena disperzija (standardna devijacija, minimalna i maksimalna vrijednost obilježja varijacije). Razlike između dječaka i djevojčica u eksternaliziranim ponašanjima i internaliziranim problemima mogu se ispitati t-testom za nezavisne uzorke. T-test se odnosi na testiranje statističke značajnosti razlike između dvije aritmetičke sredine.

Podaci koji se odnose na nivo rizičnosti za razvoj poremećaja ponašanja prikazuju se u obliku frekvencija.

Za otkrivanje razlika inicijalnog, medijalnog i finalnog mjerenja koristi se Mann Whitney U test koji se primenjuje za testiranje hipoteze o jednakosti neprekidnih raspodjela za obilježja X i Y na osnovu dva slučajna uzorka. Polazi se od pretpostavke da dva posmatrana uzorka potiču iz iste populacije, odnosno da nema statistički značajne razlike u distribuciji posmatrane varijable kod analiziranih grupa. Logika ovog testa zasniva se na rangiranju podataka u uzorcima koji se posmatraju i njihovom poređenju. Poredi se svaki rezultat u prvoj grupi x sa svakim rezultatom u drugoj grupi y . Ukupan broj parova za poređenje iznosi $n \times n$ (n – broj ispitanika u grupi).

Za testiranje jačine veze između varijabli koje opisuju poremećaje u ponašanju i varijabli funkcioniranja koristi se metoda korelacije. Korelacija predstavlja suodnos ili međusobnu povezanost između različitih pojava predstavljenih vrijednostima dviju varijabli. Promjena vrijednosti jedne varijable utiče na promjenu vrijednosti druge varijable. Smjer korelacije može biti pozitivan i negativan.

Kako bi se prikazali učestalost eksternaliziranih i internaliziranih problema u populaciji učenika koriste se deskriptivne statističke metode (mjere centralne tendencije, mjere disperzije i asimetrije distribucije skorova na YSR skalama). Metode deskriptivne (opisne) statistike su metode prikupljanja, uređivanja, tabelarnog i grafičkog prikazivanja podataka i analiziranja podataka. Kod mjera centralne tendencije bitne su nam srednje vrijednosti. Tu se izdvaja aritmetička sredina kao najvažnija i najčešće korištena srednja vrijednost. U svakodnevnom životu za ovu sredinu se koristi naziv prosjek ili prosječna vrijednost. Mjere disperzije ili raspršenosti pokazuju odstupanja numeričkih vrijednosti obilježja od njihove srednje vrijednosti. Ove mjere omogućavaju posmatranje varijabiliteta podataka u odnosu na centralnu pojavu.

U nekim slučajevima raspored podataka prema aritmetičkoj sredini je simetričan. Ako zamislimo simetriju kao dijagram, kod simetričnog rasporeda svakom odstupanju od sredine na pozitivnoj strani odgovara ista veličina odstupanja na negativnoj strani. Normalna distribucija liči na zvono obzirom da je ista sa lijeve i desne strane. Kod pozitivno asimetričnog rasporeda zbir pozitivnih odstupanja je veći i obratno, kod negativno asimetričnog rasporeda prevladat će odstupanja sa negativnim predznacima. Obzirom da se podaci predstavljaju grafički odstupanje može biti horizontalno i vertikalno. Prema vrijednostima horizontalnog odstupanja od normalne distribucije za sve skale i podskale YRS asimetrija je pozitivna (duži desni krak distribucije, više ispodprosječnih slučajeva), a prema vrijednostima vertikalnog odstupanja distribucije od normalne distribucija je zašiljena. To znači da je izraženo grupisanje rezultata oko aritmetičke sredine, odnosno povećanu homogenost distribucije rezultata. Pošto niži skorovi ukazuju na manje eksternaliziranih i internaliziranih problema može se reći da je psihosocijalno funkcionisanje većine djece iz uzorka u granicama normativnog.

Nadalje ćemo prikazati slike stranica SPSS-a na kojima se jasno vidi put obrade podataka (Slike 3, 4 ,5).

	YSR17	YSR18	YSR19	YSR20	YSR21	YSR22	YSR23	YSR24	YSR25	YSR26	YSR27	YSR28	YSR29	YSR30	YSR31
1	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	1	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0
3	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0
9	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
10	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0
11	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
14	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
16	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
17	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	0	2	0	1	0	0	1	0	2	0	0	0	1	0	2
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
22	0	2	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0
23	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	2	0	0

Slika 3. Unos pojedinačnih bodovanja za svako pitanje YSR skale

	pr	po	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var
1	110.00	53.00												
2	111.00	23.00												
3	123.00	75.00												
4	234.00	20.00												
5	65.00	78.00												
6	77.00	67.00												
7	87.00	67.00												
8	77.00	87.00												
9	98.00	56.00												
10	78.00	51.00												
11	90.00	82.00												
12	98.00	94.00												
13	89.00	82.00												
14	88.00	85.00												

Slika 4. Analiza skorova u inicijalnoj i finalnoj fazi provedbe Programa

	pr	po	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var
1	110.00	53.00												
2	111.00	23.00												
3														
4														
5														
6														
7														
8														
9														
10														
11														
12														
13														
14														
15														
16														
17														
18														
19		90.00	54.00											
20		78.00	51.00											
21		67.00	33.00											
22		89.00	65.00											
23		160.00	76.00											

Slika 5. Izračun T-testa za utvrđivanje razlika

Nakon što su se putem analize izdvojili učenici kojima će se pružiti podrška kroz Program, formiraju se grupe prema uzrastu. U daljem tekstu je opisan način rada sa učenicima, porodicama i nastavnim osobljem.

5. Način rada

Program se provodi tokom cijele školske godine kroz rad u malim grupama (podijeljene po dobi/po razredima), a po potrebi i kroz individualne sastanke sa pojedinim učenicima. Grupni sastanci se održavaju jednom sedmično poslije ili prije redovnih nastavnih aktivnosti u trajanju od 2 sata.

Sadržaj rada je visoko strukturiran i usmjeren na edukaciju i trening socijalnih vještina, jačanje motivacije za školska postignuća te razvijanje skladnih međuvršnjačkih odnosa. Posebno se posvećuje pažnja procijenjenim rizičnim faktorima na koje se djeluje ciljanim intervencijama u odnosu na potrebe.

Svrha sociopedagoškog preventivnog rada je odvikavanje od negativnih oblika ponašanja i razvijanje pozitivnih strana ličnosti. Primijenjuju se metode i postupci ovisno o dobivenim pokazateljima o složenosti i karakteru svakog pojedinačnog slučaja.

Generalno, program se ostvaruje kroz:

- grupni rad sa učenicima,
- individualni rad sa učenicima,
- savjetovani rad sa učenicima i podršku od strane drugih institucija (Centar za socijalni rad, Odgojni centar, Centar za mentalno zdravlje),
- rad sa roditeljima i
- rad sa nastavnim osobljem u školi.

5.1. Grupni rad

Formiranje grupne je prvi korak u realizaciji preventivnih intervencija. Učenici koji čine grupu su učenici osnovne škole u kojoj se provodi program. Grupe se formiraju prema dobi učenika, a dalji rad se određuje prema tematskim cjelinama radionica, ciljeva i načina rada, mjesta i vremena odvijanja grupnog rada, izbora metoda i tehnika koje se primjenjuju u radu.

Rad grupase odvija u matičnoj osnovnoj školi učenika u nekoj od školskih učionica. Škole trebaju osigurati posebnu prostoriju za grupni rad, a da te prostorije učenici mogu urediti postavljanjem plakata, crteža, pravila grupe itd. Vrijeme rada grupe se prilagođava nastavi i rasporedu učenika, te je najzgodnije organizirati rad u međusmjerni.

Ciljevi rada grupa u programu su podijeljeni na sljedeći način:

1. Ciljevi postavljeni za svaku pojedinu grupu;
2. Individualni ciljevi za svakog učenika iz grupe.

Ciljevi postavljeni za svaku pojedinu grupu

Prema unaprijed izrađenom okvirnom izvedbenom planu s podijeljenim planiranim sadržajima tokom školske godine, formiraju se ciljevi koji se ostvaruju kontinuirano. U tom su planu ugrađeni konkretni ciljevi rada prema obrazovnim razdobljima učenika, a koji su određeni prema potrebama grupe i pojedinaca. Uglavnom se odnose na postizanje takvih promjena koje će djeci omogućiti uspješnije funkcioniranje u odnosu na sebe, na druge i na okolinu. Ovi ciljevi proizlaze iz osnovnih ciljeva Programa, a neki od specifičnih ciljeva rada grupe su sljedeći:

- usmjeravanje članova grupe na aktivno sudjelovanje u radu,

- stvaranje okruženja za razvoj grupnih procesa: upoznavanje i povezivanje grupe, stvaranje identiteta grupe, stvaranje i osnaživanje kohezije, razvoj grupne dinamike, proces rastanka,
- razvoj interakcije grupe i pojedinca: poticanje na uočavanje i razumijevanje značenja pripadnosti grupi i rezultata koji se podstiču radom u grupi, uočavanje međusobnih razlika i sličnosti i razvijanje svijesti o tome, razvoj kvalitetnije komunikacije unutar grupe, učenje zadovoljavanja ličnih potreba unutar zajednice bez sukoba, ukazivanje na potrebu prihvatanja pravila i normi društva uz poštivanje vlastite individualnosti, učenje odgovarajućih oblika ponašanja u konfliktnim situacijama, tolerancije i saradnje, te nošenje sa problemima i stresnim situacijama.

Grupni rad se realizira kroz radionice, a kojima se tretira više oblasti djetetovog funkcioniranja (Tabela 4.)

Tabela 4. Tematske cjeline koje se realiziraju kroz grupni rad (radionice)⁴

Broj radionice	TEMA
ODNOS PREMA SEBI	
3	Upoznavanje svojih potreba
13	Rad na sebi
14	Izgradnja samopoštovanja
21	Želje i potrebe- načini zadovoljavanja
25.2.	Integracija dobrih i loših životnih iskustava
28.2.	Prihvatanje odgovornosti
29.2.	Profesionalna orijentacija
30.1.	Motivacija
30.2.	Vrline i snage
31.2.	Afirmativna debata
32.1.	Vještine borbe za sebe
32.2.	Jačanje pozitivnog identiteta
33.2.	Pubertet-na putu ka odraslosti
34.1.	Duhovne vrijednosti
35.1.	Integracija stečenog znanja/zatvaranje procesa
35.2.	Moralna načela/zatvaranje procesa
ODNOS PREMA DRUGIMA	
1.	Formiranje grupe, upoznavanje s pravilima i ciljevima grupnog rada
2	Upoznavanje, senzibilizacija
4	Jačanje pozitivnih relacija
5	Komunikacijske orijentacije
6	Aktivno slušanje
7	Verbalna i neverbalna komunikacija
8	Komunikacijske vještine
9	Uvid u komunikacijske teškoće s okruženjem
16	Nenasilno rješavanje sukoba
17	Stereotipi i predrasude
18	Uvid u nasilne oblike ponašanja
23	Zadovoljavanje potreba drugih
27.1.	Kako prepoznati nasilje?
27.2.	Čemu služe kazne?
28.1.	Posljedice vršnjačkog nasilja
31.1.	Kreativnost
ODNOS IZMEĐU SPOLOVA	

⁴Radionice su preuzete i prilagođene iz raličitih priručnika za rad sa djecom i mladima (Janković i Peko, 2002; Isić, 2010; Ministarstvo prosvjete Crne Gore i UNICEF, 2012; Matošina Borbaš, Prister Švarc i Kolesarić, 2012; NVO Djeca prije svega, 2014; Vive žene, 2015; Brlas i Gorjanac, 2015)

34.2.	Pozitivne uloge spolova i diskriminacija
EMOCIJE	
15	Kontrola emocija
22	Ljutnja i nezadovoljene potrebe
24	Empatija
26	O agresivnosti- vlastiti doživljaj žrtve
PORODICA	
10	Problemi u porodici/razumijevanje/prilagođavanje
12	Kakve roditelje želim
ŠKOLA	
11	Stresne situacije-prevladavanje
25.1.	Nasilje u školi
29.1.	Koliko mi je škola važna?
PRIJATELJSTVO	
4	Jačanje pozitivnih relacija
SLOBODNO VRIJEME	
19	Zloupotreba i opasnosti interneta
20	Načini iskorištavanj slobodnog vremena
33.1.	Ljubav prema prirodi

Individualni ciljevi za svakog člana grupe

Individualni ciljevi koje voditelji trebaju postići u grupnom i individualnom radu s djecom, kao i u radu s njihovim porodicama i nastavnicima, proizlaze iz upoznavanja učenika, njegovog funkcioniranja u kontekstu grupe, u porodičnoj i školskoj sredini.

Ovdje ćemo navesti neke od tih ciljeva:

- razvijanje pozitivne slike o sebi i svojim mogućnostima,
- razvijanje pozitivne slike o drugima,
- razvijanje osjećaja odgovornosti za svoje postupke i ponašanja,
- prepoznavanje vlastitih sposobnosti, interesa, želja i izbora,
- razmišljanje o sebi kao onome ko bira i donosi odluke,
- snalaženje u svakodnevnim situacijama i reagiranje na što odgovorniji način, kao i razvijanje sposobnosti snalaženja u novim situacijama,
- sposobnost komunikacije s vršnjacima, nastavnicima i roditeljima,
- prepoznavanje djetetove uloge u porodici, ukazivanje na porodične vrijednosti i njihovu važnost,
- razvijanje socijalnih vještina,
- razvijanje kreativnosti,
- razvijanje samostalnosti, samopouzdanja i veće neovisnosti u skladu s hronološkom dobi,
- rješavanje vlastitih problema u okviru porodice,
- aktivnije sudjelovanje u obrazovnom procesu i učenje kako učiti,
- zadovoljavanje potrebe za zabavom.

Naravno, specifični ciljevi u radu sa grupom i s pojedinim učenikom mogu biti brojni i podložni su procesu modifikacije koji proizlaze iz konkretnog konteksta, kao i iz voditeljeve procjene svrhovitosti i intenziteta djelovanja u smjeru realizacije pojedinog cilja.

5.2. Individualni rad s učenicima

Problemi u ponašanju kao i potrebe učenika koji se uključuju u Program ne mogu se tretirati samo u kontekstu grupnog rada, jer kod nekih učenika može postojati potreba za pojačanim radom, a za

pojedine učenike je možda potrebno organizirati rad samo kroz individualni pristup. Za učenike kod kojih pristup putem grupnih metoda nije optimalan, ponekad zbog nedostatak socijalnih vještina unutar grupe, pa čak i izbjegavanje sudjelovanja u bilo kakvim grupama može biti jedan oblik manifestiranja djetetovih problema. Može se desiti situacija gdje učenika drugi članovi grupe odbacuju. Takođe, nekim učenicima je potrebno posvetiti mnogo više dodatnog vremena i pažnje, i to kako u smislu pomoći u učenju i savladavanju gradiva (što i nije sadržaj grupnog rada, ali je ponekad neophodno zbog slabih akademskih postignuća učenika), tako i u smislu pružanja podrške u razvoju emocionalne sigurnosti i stabilnosti.

Učenike za individualni rad mogu odabrati voditelji po svojoj slobodnoj procjeni, kada iskazuju probleme koje je potrebno tretirati takvim oblikom rada. Nakon što je grupa formirana, već nakon nekoliko sastanaka, ili nakon obilaska porodice, moguće je odrediti sa kojim učenicima je potrebno raditi individualno.

Individualni rad sa svakim učenikom je specifična situacija u odnosu na procijenjene rizične faktore i načinima na koji se provodi odlučuje isključivo voditelji temeljem svojih akademskih i stručnih kompetencija, znanja, iskustva, prikupljenih podataka, intuicije, te u dogovoru sa svim sudionicima uključenim u Program. Za svakog učenika s kojim se planira individualni rad, potrebno je pripremiti plan i program rada prilagođen upravo tom učeniku. Ovakav pristup pokazao je izuzetno dobre rezultate u pilot fazi provedbe Programa.

5.3. Rad sa roditeljima

Rad s roditeljima u Programu jedan je od važnijih aspekata koji je podcrtan kao ključni preduslov prevencije poremećaja u ponašanju učenika. Roditelji, koji svojim odgojnim metodama ili njihovim nepostojanjem, u velikoj mjeri utiču na formiranje ličnosti i obrazaca ponašanja svog djeteta, u svoju roditeljsku ulogu najčešće su nepripremljeni, posjedujući uglavnom znanja o odgoju koja su im prenijeli njihovi vlastiti roditelji. To roditeljsko nesnalaženje u njihovoj ulozi ogleda se na razne načine: od onih najekstremnijih i najočiglednijih, u obliku zlostavljanja i zanemarivanja djece, pa do onih suptilnijih, gdje je na prvi pogled u porodici sve u redu, ali kada se malo "zagrebe ispod površine", na vidjelo izlazi duboko nerazumijevanje roditelja za dijete, nedostatak otvorene i iskrene komunikacije, sputavanje i manipuliranje djetetom, preslikavanje predrasuda i negativnih navika na dijete, itd.

Nakon procjene i izbora učenika u program, koji su testiranjem ušli u kategoriju niskog i umjerenog rizika od nastanka poremećaja u ponašanju, rad sa roditeljima podrazumijeva sljedeće: edukativna predavanja za sve roditelje odabranih učenika za program na nivou niskog do umjerenog rizika (3 predavanja); posjeta porodicama učenika procijenjenih na nivou umjerenog rizika (3 posjete).

Prvi sastanak sa roditeljima se organizira na samom početku implementacije Programa u septembru (na početku školske godine), to je ujedno i prvi kontakt voditelja programa s roditeljima, a sastanku je nazočan i školski pedagog. Ovaj sastanak ima za cilj upoznavanje roditelja sa Programom, načinom odabira učenika u program, sa voditeljem, te planiranim metodama rada sa učenicima. Pored toga ima i svrhu motivacije roditelja da odobre uključenje djeteta u Program, te da i oni sami motiviraju učenika za rad.

Drugi sastanak sa roditeljima je edukativnog karaktera, gdje će se roditelje upoznati sa:

- mogućim rizicima djece i mladih,
- uzrocima u dinamici koji dijete ili adolescenta stavljaju u opasnost od budućih negativnih događaja,

- početnim pokazateljima kasnijih problema,
- prepoznavanjem i adekvatnim reagovanjem na uočene probleme.

Treći sastanak sa roditeljima je i edukativnog karaktera ali i kao dio evaluacijskog procesa, gdje će roditelji dobiti saznanja o pozitivnim pomacima u ponašanju, kao i informacije gdje nije moglo doći do pozitivnih promjena, te šta je kod takvih učenika ili njihovih roditelja još potrebno promijeniti. Pored toga, od roditelja će se dobiti povratna informacija o procesima što će se iskoristiti za budući rad i unapređenje Programa.

Socijalni aspekt socijalizacije djece u porodici odnosi se na potrebu utvrđivanja socijalne dijagnoze porodičnih prilika i pružanja adekvatne socijalne zaštite porodice sa djecom, kako bi se osnažila i unaprijedila funkcionalnost porodice, a time i uspješnije ostvarivanje socijalizatorske i drugih funkcija porodice.

Pedagoški aspekt socijalizacije djece u porodici se sagledava u domenu ostvarivanja potrebne pedagoške klime i odgojne funkcije porodice, naročito u pogledu odgojnih stilova i odgojnih uticaja roditelja.

Roditelje je kroz program (kroz organizirane grupne edukacije ili kroz kućne posjete) neophodno educirati o značaju slobodnog vremena u pravilnoj socijalizaciji djece. Pored protektivnog uticaja, slobodno vrijeme je sve prisutniji rizični faktor. Ako roditelji svoju djecu usmjere i pomognu im da razviju interese, radne, stvaralačke i druge navike, kojima će korisno upotpuniti svoje slobodno vrijeme, tada će slobodno vrijeme biti protektivni faktor ili faktor zaštite. Djeca su danas u slobodnom vremenu sve češće okupirana medijima, posebno televizijom i internetom, što može dovesti do socijalne izolacije od društva i odvesti djecu u svijet socijalne patologije.

U pogledu izvršavanja svojih funkcija porodica se može posmatrati i dijagnosticirati od krajnje funkcionalne do krajnje disfunkcionalne porodice. Funkcionalna porodica ima sljedeće pozitivne karakteristike:

- predanost kao trajna vrijednost kojom se doprinosi uzajamnoj sreći, zadovoljstvu, pouzdanosti i odanosti svakog člana porodične grupe;
- pozitivna komunikacija kao spremnost da se otvoreno i iskreno dijele osjećanja i brige, daju komplimenti, izbjegava vrijeđanje, uz nastojanje da se čine kompromisi u međusobnim neslaganjima;
- duhovna orijentacija kao vjerovanje u više sile koje podstiču nadu, vjeru, suosjećanje, zajedničke etičke vrijednosti, suosjećanja sa drugim ljudima;
- uvažavanje i privrženost kao obostrana briga jednih za druge, prijateljstvo, poštovanje individualnosti, ohrabrivanje, zajednička igra i zajednički humor;
- zajedničko vrijeme kao spremnost da se stvaraju prilike za veliki dio kvalitetnog vremena u cilju uživanja u društvu, provođenje pozitivnog vremena zajedno, pričanje i zajedničko rješavanje problema;
- sposobnost da se izlazi na kraj sa stresom i zbližavanje u teškim vremenima na adaptibilne načine, pri čemu se krize mogu tretirati kao izazovi i prilike, zajedničko jačanje pri prolasku kroz krize, izgrađivanje otvorenosti prema promjenama, fleksibilnosti i otpornost (Pašalić – Kreso, 2004).

Napomena: Roditelji mogu „biti problem“ u provedbi Programa, posebno jer je s određenim brojem roditelja neophodan paralelan rad uz rad sa učenicima. To se najprije pronalazi otpor izazvan strahom od spoznaje da je neko prepoznao njihove nedovoljne kompetencije za ulogu roditelja. Otpori se mogu manifestirati kroz nedolaske na pozvana predavanja i radionice, negiranjem problema kod njihovog djeteta i vrlo rigidnim stavovima obojenim ljutnjom. Ali dovoljno će biti da jednom uvide da i drugi imaju problema, da ih niko neće osuđivati i da mogu iznijeti svoje stavove bez straha, oslobađaju se napetosti, i ti otpori polako popuštaju, što se ogleda kroz napredak učenika. Nažalost, ponekad, kod nekih roditelja će trebati više pritiska ili čak prisile (putem Centra za

socijalni rad) da se odazovu ili prime kućnu posjetu. Možete se susresti sa ekstremnim otporom roditelja, koji će upotrijebiti sve snage i vrlo ružne načine kako bi se „zaštitili“, ali isto tako će biti svijetlih primjera koji će od prvog susreta početi raditi na sebi i doprinijeti dobrobiti djeteta/učenika.

5.3.1. Kućne posjete

Kućne posjete se realiziraju u saradnji sa Centrom za socijalni. Potrebno je pripremiti do tada prikupljene podatke o učeniku koji će se u jednom dijelu koristiti kao okosnica razgovora sa roditeljima/starateljima, ali je takođe potrebno i pripremiti upitnik za roditelje kako bi se realizirao intervju i kako bi se došlo do detaljnih podataka.

U kućnu posjetu odlazi voditelj, socijalni/a radnik/ca i po potrebi razredni nastavnik ili pedagog škole. Ovakav pristup kroz kućnu posjetu i konsultacije su korisni zbog mogućnosti dobijanja uvida u realno stanje socijalnih i materijalnih uslova života djeteta, kao i do jako korisnih podataka o ponašanju djeteta. Od roditelja/staratelja se mogu dobiti informacije o uzrocima neadekvatnog ponašanja djeteta. Sastanci sa roditeljima sadržajno se odnose na razgovore o specifičnim problemima učenika. Posjete porodici trebaju biti visoko-strukturirane u trajanju od 2 sata.

Realizacija ove komponente programa obuhvata četiri faze:

1. posjeta porodici,
2. procjena rizičnih i zaštitnih faktora koji djeluju u porodici (temeljena na porodičnoj anamnezi),
3. postavljanje ciljeva i strateško planiranje načina ostvarenja tih ciljeva,
4. kratke intervencije u rješavanju problema porodice i upućivanje na formalne i neformalne resurse u zajednici.

Prilikom posjeta porodicama roditelji se u svrhu pripreme osiguranja podrške djetetu procjenjuju u sljedećim oblastima: životna pozadina (porijeklo) roditelja, sadašnja porodična situacija, sastav porodice, odnosi između roditelja, lične karakteristike roditelja, stavovi roditelja upravljani ka djetetu, otvoreni oblici roditeljskog ponašanja, odnosi roditelja sa drugom djecom i članovima porodice, otvoreno ponašanje djeteta prema drugim članovima porodice, lične karakteristike djeteta, dijete izvan porodice.

Rizični faktori koji su kroz pilot fazu provedbe Programa pronađeni u porodicama su: egzistencijalni problemi, hronične i psihološke bolesti, slaba podrška djetetu, neobrazovanost roditelja, prezaposlenost roditelja, sklonost besposličarenju, nerazvijene roditeljske vještine, nedovoljno vremena provedenog u porodičnom okruženju, neprimjereni načini uspostavljanja discipline, porodični konflikti, krize u braku -razvodi, nasilje u porodici, nezadovoljstvo i frustracije roditelja, deficijentne obitelji, nedostatak nadzora, nezainteresiranost za dijete, socijalna izoliranost roditelja, porodična socijalna patologija (kriminal, osuđivanost), i dr.

Za prikupljanje podataka o porodičnom funkcioniranju primjenjuje se Skala porodičnog okruženja, verzija za adolescente (*Family Environment Scale – FES*, Moos, Moos, 2009)⁵. FES se pokazala vrlo korisnom u otkrivanju specifičnih profila porodičnog okruženja kod djece sa različitim smetnjama u razvoju. Percepcije ispitanika o porodici procjenjuju se na tri načina: percepcije o aktuelnom stanju porodice (realno), percepcije o željenom stanju (idealno) i precepcije o tome kakvo bi stanje bilo u novim okolnostima (očekivano). Forma R (realno) upitnika omogućava: razumijevanje individualnih percepcija bračne i nuklearne porodice za potrebe porodičnog savjetovanja ili edukativnih programa;

⁵ Instrument je zaštićen autorskim pravima, ali s obzirom da Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet posjeduje kompletan instrument, te da je fakultet kao institucija sistemski dio Programa, instrument će se učiniti dostupnim školama (upitnik preveden i prilagođen za naše govorno područje).

formuliranje kliničkih opisa slučajeva i razumijevanje utjecaja porodice na adaptaciju djece i adolescenata; podsticanje napredovanja porodice; opisivanje porodične klime i upoređivanje percepcija partnera ili percepcija roditelja i djece; predviđanje i mjerenje ishoda tretmana; prilagođavanje porodice na životne prelaze i krize; razumijevanje utjecaja porodice na djecu i adolescente.

Instrument sadrži 90 pitanja na koje su ponuđeni odgovori „da“ i „ne“. Pitanja su raspoređena u deset podskala koje mjere tri osnovne dimenzije porodičnog okruženja.

Skale i podskale koje sadrži ovaj instrument su: Odnosi (kohezivnost – stepen privrženosti i podrške članova porodice; ekspresivnost – mjera u kojoj se članovi ohrabruju da direktno izražavaju svoja osećanja; konflikti – učestalost otvoreno izraženog bijesa i konflikata među članovima); Lični rast (nezavisnost – koliko su članovi porodice asertivni, dovoljni sebi i samostalni u odlučivanju; orijentacija ka postignuću – uloga školskih i drugih aktivnosti u okviru orijentiranom ka postignuću ili kompeticiji; intelektualno-kulturna orijentacija – interesovanje za političke, intelektualne ili kulturne aktivnosti; aktivno-rekreaciona orijentacija – učestvovanje u socijalnim i rekreativnim aktivnostima; naglašavanje moralno-religiozne procene – značaj etičkih i religioznih pitanja i vrijednosti); Održavanje i mijenjanje sistema (organizacija – jasna organizacija i struktura u planiranju porodičnih aktivnosti i odgovornosti; kontrola – pravila i procedure putem kojih porodica upravlja svojim životom).

5.3.2. Administrativni dio

Kako bi se mogao uspješno pratiti rad sa učenicima i roditeljima potrebno je bilježiti sva zapažanja, upisivati podatke o ponašanju svakoga učenika, o grupnom radu, aktivnostima, i sl.

Praćenje rada sa učenicima provodi se na sljedećim nivoima:

1. Individualno praćenje svakog pojedinog učenika;
2. Praćenje grupe kao cjeline.

Načini praćenja:

Dnevnik rada (kojeg piše voditelj programa)

U dnevnik se upisuju:

- osnovni podaci o djeci (ime i prezime, adresa i broj telefona, imena i zanimanje roditelja, datum
- rođenja, porodična situacija, socio-ekonomska situacija, ponašanje u školi i školski uspjeh,
- informacije prikupljene od osoblja škole itd.),
- evidencija o dolascima i izostancima djece sa radionica,
- planovi i realizacija planova za rad grupe,
- planovi i realizacija planova za svakog učenika,
- izvještaji o radu tokom radionice – teme koje se obrađuju, aktivnosti, igre, napomene o uspjehu pojedine aktivnosti,
- komentar o svakom djetetu i njegovom sudjelovanju,
- postignuti rezultati,
- izvještaji o obilascima porodice,
- lična zapažanja voditelja - osjećaji, dileme, sugestije za budući rad.

5.4. Saradnja sa nastavnicima

Dječji socijalni razvoj ne odvija se isključivo u dinamici porodičnog okruženja. Značajnu ulogu u procesu usvajanja socijalnih i kulturnih normi ponašanja zauzima škola. Škola je agens socijalizacije kome je povjerena obrazovna funkcija sticanja znanja, vještina, umjeća i sposobnosti. Uz navedeno

Škola je najvažnija ustanova odgoja i formiranja stavova, usvajanja vrijednosti i normi ponašanja. Efekti školske socijalizacije zavise od organizacije rada i kulturne djelatnosti škole, ličnih osobina djeteta i nastavnika, odnosa nastavnika i učenika, stručno-metodičke i pedagoške osposobljenosti nastavnika, socijalne i pedagoške klime u školi.

Kao bitan agens socijalizacije škola ima zaštitnu funkciju jer kod učenika razvija socijalnu kompetenciju. Značajnu ulogu na tom planu imaju učitelj i nastavnik. Učitelj ima važnu ulogu u uređenju školskog konteksta unutar kojeg se odvijaju socijalne interakcije među djecom (Katz i McClellan, prema Valjan-Vukić, 2009).

Suradnja i odnos sa školskim osobljem su značajni faktori u implementaciji programa. Od direktora, nastavnika, pa i tehničkog osoblja, ovisi mnogo toga, od odgovora na pitanje hoće li Program biti prihvaćen u njihovoj školi i drugih ključnih pitanja, kao što su termini i učestalost održavanja radionica, pa do tehničkih pitanja, npr. osiguravanje radnog prostora, usklađeni pristup problemima pojedinih učenika i slično.

Intenzitet saradnje može biti različit, pri čemu senajintenzivnija saradnja očekuje sa razrednim starješinama učenika.

Umreženost školskog osoblja je jedan od ključnih faktora i za motivaciju učenika i roditelja da se aktivno uključe u Program, što se odražava na rezultate napredovanja kod tih učenika.

Prvi sastanak/radionica sa nastavnim osobljem ima sljedeće ciljeve:

- Podići nivo svijesti kod nastavnog osoblja o potrebi djelovanja kako bi se podupirao pozitivan razvoj kod djece.
- Upoznati nastavno osoblje sa Programom u školi.
- Motivirati nastavnike za saradnju tokom implementacije Programa.

Drugi sastanak/radionica za nastavno osoblje ima sljedeće ciljeve:

- Educirati nastavno osoblje o nivoima rizika i dijapazonu poremećaja u ponašanju.
- Educirati nastavnike da prepoznaju rizike i određene oblike poremećaja u ponašanju, te da razumiju i pravilno reaguju.

Treći sastanak/radionica za nastavno osobljeima sljedeće ciljeve:

- Upoznati nastavnike sa do tada dobivenim pokazateljima rada sa učenicima.
- Upoznati nastavnike sa češće prisutnim poremećajima u ponašanju i rizicima kod učenika u njihovim razredima te kako dalje.

Zaštitni procesi podrazumjevaju međusobno poštovanje u didaktičkom trouglu i pozitivno socijalno vezivanje između nastavnika, roditelja i učenika. Ako učenici kroz otvorenu i demokratsku atmosferu i komunikaciju posmatraju nastavnike kao socijalnu i emocionalnu potporu, onda se pojavljuju kao zaštitni ili protektivni faktori koji razvijaju pozitivnu sliku o školi. Zbog toga nastavnicima i interakcijama s roditeljima i djecom treba da izgrade irazvijaju povoljnu pedagošku i socijalnu klimu u školi i pravilan odnos zasnovan na poštovanju i uvažavanju ličnosti i prepoznatih osobina djeteta.

6. Provedba programskih aktivnosti

Proces provedbe programskih aktivnosti ovisi o mnogim faktorima, a ponajviše o odgojnim potrebama svakog učenika. Uobičajeno društveno neprihvatljiva ponašanja ili poremećaji u emocionalnom funkcioniranju upućuju da su postojali ili još uvijek postoje određeni rizici u najmanje tri ekološka prostora učenika. To su škola, porodica i slobodno vrijeme. S tim u vezi, mjesto provedbe Programa nije vezano isključivo samo za školsko okruženje, već je pojedine susrete potrebno organizirati u drugim socijalnim okruženjima. Za neke učenike je potrebno organizirati individualni rad, voditelj/ica također obavlja savjetodavnerazgovore sa roditeljima te se u takvim slučajevima organizira kućna posjeta, samostalno ili zajedno sa uposlenicom iz Centra za socijalni rad, ovisno o procijenjenim rizicima i potrebama.

Za učenike kod kojih se uoče višestruki rizici pojačanog intenziteta preporučuje se i organizira stručni tretman u drugim institucijama kao što su na primjer, Odgojni centar ili Centar za mentalno zdravlje Doma zdravlja.

Program je vezan za trajanje školske godine. S pretpostavkom, a temeljem ranijih istraživanja u provedbi sličnog tretmanskog programa (Bouillet i Uzelac, 2008:61), ako se sa intervencijama otpočne pravovremeno, dakle kad ponašanje učenika još nije poprimilo karakter poremećaja u ponašanju, ciljeve Programa moguće je realizirati tokom jednog obrazovnog razdoblja, odnosno tokom tri mjeseca intenzivnog individualnog i grupnog rada. Prema tome, već u središnjoj fazi procjene kod nekih učenika je moguće uočiti pozitivne pomake u cjelokupnom funkcioniranju, zapravo primjećuje se niži skor na Ček listi ponašanja. Tri mjeseca intenzivnog rada bi u pravilu trebalo biti dovoljno za pružanje pomoći učeniku da promijeni svoje ponašanje i u njemu ustraje.

6.2. Metodički aspekti Programa

Metodika realizacije Programa sekundarne prevencije polazi od prihvatanja Programa od strane menadžmenta i osoblja škole, a sastoji se iz četiri grupe elemenata, među kojima su oblici, sadržaji, metode te predvidiva dinamika.

Općenito, kao što je i naprijed navedeno, program se provodi kroz individualni i grupni oblik rada. Potreba za individualnim radom polazi od činjenice da svako dijete ima specifične potrebe i rizike, te kao takvo zahtijeva poseban pristup. Ovakav rad omogućava maksimalnu prilagodbu potrebama učenika. Dok su grupni oblici rada pogodni jer omogućavaju suočavanje sa drugim učenicima, vršnjacima, te kroz takav oblik prevazilaženje određenih problema. Stoga se najčešće kombinuje grupni i individualni rad s učenicima.

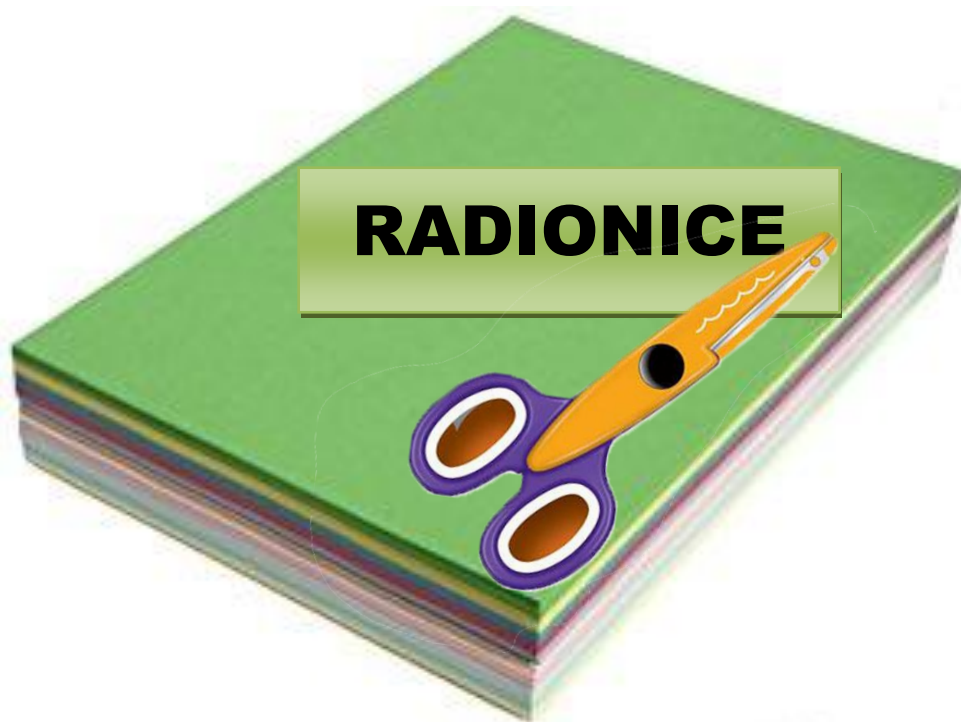
Sadržaji u Programu se prilagođavaju potrebama učenika, a prema unaprijed utvrđenom okvirnom programu koji obuhvata niz područja na kojima je potrebno raditi u toku školske godine, bilo u individualnom ili grupnom obliku. U traženju najboljih načina u pristupu određenim učenicima treba proniknuti u dublje slojeve na kojima počiva i manifestira se takvo ponašanje. A kriterij za prepoznavanje, pored dobivenog nalaza putem instrumenta i određivanje mogućeg u konkretnim

slučajevima je voditelj – realizator aktivnosti, odnosno stručnjak sa svojim kompetencijama u datom vremenu i prostoru. Ono što je potrebno i moguće razvijati kod učenika je:

- pozitivna slika o sebi i svojim mogućnostima,
- pozitivna slika o drugima,
- osjećaj odgovornosti za svoje ponašanje,
- sposobnost prepoznavanja vlastitih sposobnosti, interesa, želja i izbora,
- jačanje kompetencija za snalaženje u svakodnevnom životnom prostoru,
- poboljšanje komunikacije s ostalim učenicima, nastavnicima i roditeljima,
- prepoznavanje uloga u porodici i jačanje porodičnih vrijednosti,
- učenje socijalnim vještinama i sl.

Iz svega nabrojanog, vidno je da se radi na promjeni stavova, interesa, poboljšanju pozitivnih vještina i usvajanju novih navika. Sve ovo su dimenzije koje su promjenjive pod uticajem socijalno-pedagoških postupaka.

Polazi se od samih učenika i njegovih ličnih karakteristika, obilježja ličnosti i ispoljenih ponašanja. Nažalost, kod pojedinih učenika neće biti moguće upotpunosti promijeniti baš sve komponente neprihvatljivog ponašanja. Neke je, međutim moguće mijenjati i to se uviđa nakon provedbe Programa. Zbog toga Program nije temeljen na tome šta sve treba promijeniti kod učenika, nego šta je moguće promijeniti u datim okolnostima i s raspoloživim kapacitetima. Ovo napominjemo zbog objektivne procjene uspješnosti programa.

RADIONICA 1: Formiranje grupe, upoznavanje s pravilima i ciljevima grupnog rada

Tema:Upoznavanje, očekivanja od Programa, pravila

Cilj:Upoznavanje sa voditeljem/icom Programa i Programom, međusobno upoznavanje učenika, upoznavanje sa metodama rada, definiranje grupnih očekivanja, dogovor i usvajanje pravila grupnog rada, pružanje podrške učenicima i motiviranje za budućirad, stvaranje prijatne i zabavne atmosfere u grupi

Metod rada: Izlaganje, diskusija, igra

Materijal:Flip-chart i papir, hamer papir, markeri, papir u boji format A4, olovke, flomasteri

UVODNA AKTIVNOST

Riječi dobrodošlice: predstavljanje voditelja/ice, predstavljanje i približavanje Programa učenicima

Pano sa imenima

Voditelj/ica poziva svakog učenika u grupi da na flip-chartu, markerom napiše svoje ime, gdje god žele i kako god žele (ukrase na svoj način). Kada svi završe, vodi se razgovor o imenima.

Voditelj/ica postavlja pitanja i razvija grupnu diskusiju:

- po kome su dobili ime,
- ko im je dao ime,
- da li im se ime dopada,
- da im ime dogovara,
- da li bi željeli drugačije ime,
- da li njegovo/njeno ime ima neko značenje,
- imaju li nadimak i kojim imenom bi voljeli da im se članovi grupe obraćaju...

Odgovore učenika voditelj/ica zapisuje na flip-chartu.

GLAVNA AKTIVNOST

Moja očekivanja od rada u grupi

Učenici se pozivaju da kažu koja su njihova očekivanja od grupnog rada ("Zašto smo tu?"). Vodi se diskusija o očekivanjima učenika i o ciljevima programa. Zatim se, na hamer papiru, zapisuju očekivanja grupe.

Uvođenje pravila radioničarskog rada

Voditelj/ica podsjeća učenike na pravila: kod kuće, u učionici, u školskom dvorištu, u sportskom klubu... i upozna je učenike sa uobičajenim pravilima radioničarskog rada. Učenici predlažu pravila za grupu u kojoj se sada nalaze. Pravila se zapisuju na papirima u različitim bojama i pored predloženog pravila upisuje se i ime učenika koje je određeno pravilo predložilo. Potom slijedi usvajanje pravila i dogovor o njihovom poštivanju.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Vjetar duva

Voditelj/ica poziva dobrovoljca kojem zadaje zadatak da stoji unutar kruga, a ostali učenici sjede na svojim mjestima. Dobrovoljac treba da izgovori: „Vjetar duva za sve one koji nose bermude“. Učenici koji imaju bermude treba da ustanu i zamijene mjesta, ali se ne smije sjesti na mjesto do sebe. Ko

ostane bez mjesta, ispada ili staje u krug i zadaje novi zadatak (vjetar duva za sve one koji: imaju plave oči, vole fudbal, čokoladu...).

Slijedi razgovor o aktivnostima:

- kako se učenicima svidjela radionica, šta su novo saznali?

Tema: Upoznavanje, saradnja

Cilj: Upoznavanje i samoupoznavanje posredno preko projekcija učenika

Metod rada: usmeno i pismeno izražavanje, razgovor, interakcijska igra

Materijal: Hamer papir sa pravilima, flip-chart i papir, markeri, kartončići sa zapisanim ulogama, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Tri životinje

Način rada: Voditelj/ica zamoli učenike da se sjete koje su im tri životinje najdraže. Kada su se dosjetili traži se da se odluče koja im je od te tri životinje najdraža, koja druga, odnosno koja treća po preferenciji i da ih upravo tim redom zapišu. Kada je to obavljeno, najprije voditelj/ica pa potom i svi ostali, redom, trebaju reći koje su životinje izabrali, kojim redom su ih rangirali i zašto. Nakon što svi izgovore, voditelj/ica daje deskripciju: - Prva životinja označava osobine koje bi osoba najviše željela imati, odnosno govori kakva bi osoba željela biti. Druga životinja govori o tome kako nas drugi vide a treća kakvi zaista jesmo. Razgovor, nakon malog iznenađenja i smijeha, vodi se prema utvrđivanju spoznaja o sebi. Ovom vježbom se potiče otvorenost, briga za druge, tolerancija, duhovitost i međusobno uvažavanje.

Refleksija: Doživljaj vježbe

- Šta ste novo saznali o sebi, a koje ste spoznaje osvježili?
- Šta ste saznali o drugim učenicima?
- Kakav je vaš doživljaj grupe sada u odnosu na početak rada?
- Kako ste se osjećali tokom rada?

GLAVNA AKTIVNOST

Bez koga se može

Izabere se jedna, svima poznata priča. Svima se podijele uloge (zapisane na kartončićima/papirićima) tako da svaki učenik predstavlja jedan lik ili predmet iz te priče. Voditelj/ica prilazi sa zamišljenom ogromnom gumicom i pravi pokrete kao da želi da izbriše, jedan po jedan lik jer ga smatra nevažnim za priču. Zadatak učenika je da pokušaju da objasne svoju važnost i neophodnost za priču (npr. mama iz priče „Crvenkapica i vuk” kaže: „Ako me izbrišeš, ko će da pravi kolače?”).

Saosjećanje, šta je to?

Svako piše svoju definiciju saosjećanja. Zatim se redom čitaju definicije i zapisuju na flip chartu (moguće objašnjenje suosjećanja: razumjeti drugu osobu, njene misli i osjećanja, a ne tražiti da druga osoba misli i osjeća isto što i mi, prihvatanje druge osobe sa toplinom, bez traženja da uradi ono što bismo mi uradili da smo na njenom mjestu, bez osuđivanja, odbacivanja).

Refleksija - slijedi razgovor o aktivnostima:

- kada su se osjećali nevažnima?
- kada su pokazali da su drugi nevažni?
- kada su učenici suosjećali sa nekim?
- kada su osjetili da ih drugi ne razumiju i da ne saosjećaju sa njima.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Volim sve svoje susjede

Način rada: Interakcijska igra započinje tako da voditelj/ica ustane i pomjeri svoju stolicu iz kruga istovremeno objašnjavajući pravila igre okrećući se prema onima na koje se odnosi npr. sljedeći tekst: „Volim sve svoje susjede koji imaju plave oči (na primjer)“, oni na koje se to odnosi moraju ustati i što prije zamijeniti mjesto s ostalim koji su ustali-koji imaju plave oči. Tko ostane bez mjesta sada poziva učenike, sve svoje susjede koje voli, prema nekom drugom principu da zamjene mjesta. Nije dopušteno sjesti na susjednu stolicu. „Prevara“ ili neodazivanje na poziv iz bilo koje drugog razloga znači da taj sudionik ulazi u krug i nastavlja igru. Igra završava kada to učenici odluče ili kada se iscrpi predviđeno vrijeme.

RADIONICA 3: Upoznavanje svojih potreba

Tema:Prepoznavanje potreba

Cilj:Prepoznavanje svojih potreba i potreba drugih; uvažavanje sebe i drugih

Metod rada: Izlaganje, diskusija, interakcijska igra

Materijal:Radni listić „Piramida života“, pribor za pisanje, fascikle

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica daje uputu: „Svako neka napiše nešto što ne voli raditi. Potom napišite zašto to ipak radite“.

Diskusija u krugu:

Ako neko kaže: „Stalno dodirujem nos. To radim jer mi se čini da mi je nešto u nosu i smeta mi“.
Odgovoriti: “Zašto radiš ako to ne voliš? ; Koju zapravo potrebu imaš?, U kojim momentima, kada se to dešava?”

GLAVNA AKTIVNOST

Piramida života

Učenicima se podijele radni listići PIRAMIDA ŽIVOTA, kaže im se da ih pregledaju i razmisle o tome šta im je važno pa te važne stvari napišu na crticama označena mjesta. Neka ih zatim upišu u piramidu tako da u temelje stave najvažnije, u sljedeći red malo manje važne i tako do vrha. Na crte piramide neka ispišu svoje želje vezane za ono što im je važno za porodicu, školu, prijatelje.

Nakon toga, prodiskutirati u krugu.

Naše potrebe

Slažete li se da je čovjek sretan tek onda kad zadovolji sve svoje osnovne potrebe? Pogledajmo crtež(unaprijed pripremljen) - naše osnovne potrebe:

1. Sloboda: nezavisnost- sloboda- izbor- autonomija
2. Ljubav: pripadanje- prijateljstvo- brižnost- uključenost
3. Moć: važnost- priznanje- vještine- kompetencije
4. Zabava: smijeh- radost- učenje- radost

Razgovor o pročitanom- obuhvata li ova lista sve vaše potrebe? Koje su vama potrebe najvažnije?

Praktičan savjet: Pokušajte u radu sa učenicima razmišljati tako da se pitate koje njihove potrebe nisu zadovoljene kad primjetite da su agresivni, potišteni, hiperaktivni. Jer, jedino zadovoljavanjem potreba možemo biti uspješni, a na tome trebamo biti uporni.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Zajednička ljudska skulptura na temu: Ljubav i prijateljstvo

Način rada: Učenicima se kaže da razmisle šta za njih predstavlja ljubav i prijateljstvo. Potom, učenici dobiju zadatak da svi zajedno, svojim tijelima, naprave skulpturu kojom će prikazati šta za njih predstavlja ljubav i prijateljstvo.

RADIONICA 4: Jačanje pozitivnih relacija

Tema: Sticanje povjerenja, razvijanje grupne kohezije

Cilj: Predstavljanje sebe i svojih ideala likovnim izražajem, podsticanje na otvorenost u komunikaciji, uočavanje sličnosti i razlika

Metod rada: Izlaganje, diskusija, likovno izražavanje, interakcijska igra

Materijal: Papiri A6 formata, fascikle, pribor za pisanje, flomasteri

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica.

Voditelj/ica pokreće diskusiju:

- svi odgovaraju na pitanja sa kakvim osjećanjem dolaze na radionicu
- šta se dešavalo u periodu od zadnjeg susreta, kako su se zbog toga osjećali

Šalji dalje masku

Učenici sjede u krugu. Neobičan izraz lica (grimasu) učenika koji počinje igru podržava sljedeći učenik u krugu, zatim ga mijenja u neku drugu grimasu, koju onda šalje učeniku do sebe i tako redom, dok se svi učenici ne završe vježbu.

GLAVNA AKTIVNOST

Moj grb

Učenicima se podjele papiri formata A6 i zamoli ih se da razmisle kako bi trebao izgledati njihov osobni grb kojim bi prezentirali sebe, svoje stavove, ideje i vrednote. Zatim ih se zamoli da na papir, položen na širu stranicu, nacrtaju svoj grb. Kada su svi gotovi prvo voditelj/ica, a onda i ostali, objasne sve ono o svom grbu što im se čini da treba objasniti.

Sudionike se upozori da nije najvažnije slikarstvo ili crtačko umijeće nego ideja, simbolika i poruke koje se grbom šalju. Strokeira se kreativnost, zanimljivost, spremnost na pomoć drugima, tolerantnost i strokeiranje drugih.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Pričam ti priču

Jedan od učenika započinje priču kazujući jednu rečenicu po sopstvenom izboru, a ostali nastavljaju tako da svako dodaje po jednu rečenicu. Ukoliko se ne snalaze, daje se prijedlog za tzv. lanac osjećanja – učenici započinju rečenicu sa „Ovog časa se osjećam...”, a ostali dodaju kako se oni osjećaju.

RADIONICA 5: Komunikacijske orijentacije

Tema: Komunikacija

Cilj: Učenje vještina komunikacije, uočavanje složenosti komunikacije, uviđanje teškoća koje nastaju u komunikaciji, kao i mogućnosti učenja komunikacijskih vještina

Metod rada: Izlaganje, diskusija, interakcijska igra

Materijal: Priča „Dvije zemlje“, pribor za pisanje, fascikle

UVODNA AKTIVNOST

Igrom do suštine pozitivne komunikacije

Igra: Parovi stanu jedan naspram drugog. Dogovore s ko će biti osoba A, a ko osoba B. Osoba A stavi desnu ruku na lijevo rame osobe B i nastoji da je zadrži tu po svaku cijenu. Osoba B objema šakama obuhvata lakat osobe A pokušavajući da skloni njegovu ruku sa svog ramena (tj. da je obori). Osoba A se na sve načine trudi da mu ruka ostane na ramenu osobe B. Tako parovi rade jedan minut. Sada se osobi A da uputstvo da dalje drži ruku na ramenu osobe B, ali ne opirući se, već prateći pokrete osobe B svojim tijelom. I ovo rade oko jedan minut. Zatim zamjene uloge. Razgovor o igri: Kako su se osjećali u različitim ulogama?

Komentar voditelj/ica: Ovom vježbom smo željeli da vam ilustrujemo ono čime ćemo se na ovim radionicama baviti. Suština je u tome da možemo da živimo tako da nas manje boli i da nam bude prijatno, a ne da odustanemo od onoga što nam je važno, što želimo.

GLAVNA AKTIVNOST

Priča dvije zemlje

„Nekada davno, jedan čovjek je putovao po svijetu. Idući tako, stigao je u jednu nepoznatu zemlju. Kralj te zemlje ga je pozvao na svečanu večeru. Stigavši na dvor, čovjek je ugledao dugačke stolove pune raznih đakonija. Ali, ljudi koji su sjedili za tim stolovima, bili su namršteni, izgledali su smrknuto i nezadovoljno. Začuden, čovjek je pogledao malo bolje i primjetio da ljudi u ovoj zemlji ne mogu da saviju ruke u laktu. Zbog toga nisu mogli hranu i piće da prinose ustima. Mučili su se gledajući izobilje koje im je bilo nedostupno. Čovjek je bio užasnut, zahvalio se kralju i pobjegao glavom bez obzira. Nastavio je put i stigao u drugu zemlju. I tamo ga je kralj pozvao na svečanu večeru. Sa zebnjom je otišao na dvor. Veoma se iznenadio: scena je, na prvi pogled, bila ista. Stolovi sa đakonijama, i ljudi oko njih. Ni oni nisu mogli da saviju ruke u laktovima. Međutim, izgledali su sasvim zadovoljno. Tada je čovjek primjetio da oni jedni drugima prinose hranu i piće.“

Komentar voditelj/ica/ica: Priča ilustruje suštinu pozitivne komunikacije: davanje od srca pri čemu i dobijamo. Uzajamno dajući i primajući, ljudi čine da njima i onima oko njih, život bude ljepši.

Karakteristike pozitivne i negativne komunikacije

Komentar voditelj/icaa:

Jezik pozitivne komunikacije je jezik srca. Ljudi koji govore iskreno, od srca, govore pozitivnim jezikom. To su ljudi koji govore jasno i iskreno šta im treba, šta žele, ne optužujući druge, itd.

Prijatne situacije:

Zamolila bih vas da se sada prisjetite situacija iz svog života i to onih koje su vam bile prijatne. Mislim na situacije kada ste bili u komunikaciji sa drugima. Sjetite se šta su oni uradili, rekli, a što vam je prijalo.

Razmjena:

Ko želi kaže svoj primjer. Voditelj/ica piše na tabli suštinu primjera učenika. Ne moraju svi da kažu.

Komentar voditelj/icaice:

Rezimirati osnovne karakteristike pozitivne komunikacije, pozivajući se na dječije primjere: igra, bliskost, davanje, otvorenost, spontanost, povjerenje, razumijevanje. Voditelj/ica/ica koristi riječi govora učenika.

Neprijatne situacije:

Sada se sjetite situacija iz života koje vam nisu bile prijatne. Šta je taj događaj učinilo neprijatnim? Neko je nešto rekao ili radio a vi niste bili zadovoljni. Šta je rekao ili uradio?

Razmjena:

Ko želi kazati svoj primjer?

Komentar voditelj/icaice:

Rezimirati šta komunikaciju čini negativnom, pozivajući se na dječije primjere: etiketiranje, naređivanje, ignorisanje, kritika, procjena, poricanje, nejasnoća itd. Negativan jezik koristi izreke kao što su: nemoj da sikćeš, imaš otrovan jezik, itd. Osobe koje govore negativnim jezikom imaju nekada neki teret na duši i one ne znaju šta će s njim, pa počnu govoriti negativnim riječima.

Osvrt na radionicu

Svaki učenik kaže kako mu je bilo, šta mu dojmilo i šta mu se nije sviđalo.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Da li si ti Bru? (biće ljubavi)

U početnoj poziciji svi učenici stoje u krug leđima okrenuti centru kruga. Tada im se daju upute o toku igre ko je Bru i učenici se polako počinju kretati pronalazeći Brua.

Uputa za igru:

„Da li znate ko je Bru? Bru je jedno čudno, ali izuzetno simpatično biće koje čezne za ljubavlju. Njegova nevolja je u tome što ne može da saopšti ljudima oko sebe jer je nijem i nepokretan. Međutim, dovoljno je da ga dodirnete pa da osjetite svu čaroliju ljubavi i prijateljstva i postanete dio njega, postante Bru. Zato ga vrijedi potražiti i dodirnuti, čak i po cijenu da postanete nijemi i nepokretni kao on. Koga dotaknem po ramenu on će postati Bru.

Kada kažem *Sad*, svi krenite lagano po prostoru, držeći čvrsto zatvorene oči i tražite onoga ko je Bru. To ćete raditi na slijedeći način: kada napipare nekoga, pitajte ga: Da li si ti Bru?. Ako nije Bru, taj koga ste pitali će vam reći: Nisam, a da li si ti Bru?, odgovorite mu da niste i krenite dalje. Tražite dok ne nađete nekoga ko na pitanje: Da li si ti Bru?, ćuti. To je znak da je on Bru. Tada otvarate oči hvatate se za ruku sa onim ko je Bru. Tada vi postajete Bru i ponašate se kao Bru, kada neko naleti na vas i pita vas: Da li si ti Bru? Lanac Bru lagano raste dok svi ne postanemo Bru, biće puno ljubavi.“

Na kraju ove igre učesnici su povezani, gledaju se međusobno i kažu u jednoj rečenici kakva je ova igra bila za njih.

Tema: Aktivno slušanje

Cilj: Upoznati učenike s različitim načinima slušanja i posebno aktivnim slušanje, a koje doprinosi uspješnijoj komunikaciji i povezivanju s drugim osobama, odnosno nastavku komunikacije; naučiti razlikovati slušanje i neslušanje; različite vrste slušanja i karakteristike slušanja sa empatijom

Metod rada: Izlaganje, diskusija, interakcijska igra, pismeno izražavanje

Materijal: Test slušanja za učesnike, flomasteri, stikeri, hamer papir, fascikle

UVODNA AKTIVNOST

Zemljotres

Učenici su podijeljeni u grupe od po troje, jedan/jedna je "višak". U svakoj grupi dva učenika čine kuću (okrenuti jedan ka drugom i držeći se za ruke, formirajući ispred sebe zatvoren prostor), a treći učenik je stanovnik (nalazi se u zatvorenom prostoru, "u kući").

Učenik koji je "višak" daje jednu od tri naredbe: "Kuće mijenjaju stanare" (znači da stanari ostaju na svom mjestu, a kuće traže novog stanara), "Stanari mijenjaju kuće" (kuće ostaju na istom mjestu, a stanari traže nove kuće) i "Zemljotres" (sve "formacije" se rasture i formiraju se nove). Pri svakoj od naredbi "višak" učestvuje u igri, pa može doći do promjene "viška" koji daje novu naredbu.

Test (Materijal za učenike 1)

Voditelj/ica kaže: „Sada ćete raditi test. Vrijeme rada je ograničeno na tri minute, od trenutka kada vam se kaže da počnete s radom. Test je zasnovan na logici i vašoj sposobnosti da slijedite uputstva. Pažljivo pročitajte sva pitanja prije nego što počnete odgovarati. Ne smijete se vraćati na prethodno urađena pitanja da biste pravili izmjene. Sve odgovore bilježite u kolonama na desnoj strani testa. Okrenite papir. Počnite s radom“.

Kada proteknu tri minute, učenici prestaju s radom. Voditelj/ica zamoli nekog od učenika da pročita pitanja pod rednim brojem 14 i 15.

Voditelj/ica postavlja pitanja:

- Kako ste se osjećali kada ste došli do pitanja 14 i 15, a prije toga ste odgovorili na sva pitanja?
- Da li ste nešto naučili o slušanju i koliko ga ne koristimo u životu?

GLAVNA AKTIVNOST

Slušam - Ne slušam

Učenici se podijele u parove. Osoba A ima zadatak da priča o nečemu što misli da je važno i zanimljivo, a osoba B da je sluša na različite načine. U prvoj situaciji, dok osoba A govori, verbalno šalje poruku da sluša, a svim neverbalnim znacima pokazuje da ne sluša; u drugoj da sluša, ali usput reagira; i u trećoj samo šuti i pažljivo sluša. U sljedećem krugu osobe A i B mijenjaju uloge.

Nakon vježbe voditelj/ica postavlja pitanja učenicima:

- Kako ste se osjećali tokom vježbe?

- Šta vam je najviše prijalo?
 - Koje ste suštinske razlike primijetili u sve tri situacije?
 - Kako se osjećamo kad nas drugi ljudi slušaju, a kako kad nas ne slušaju?
- Poslije diskusije voditelj/ica pojasni karakteristike slušanja ineslušanja.

Slušam, a ustvari...

Svi sjede u dva koncentrična kruga, okrenuti jedni prema drugima. Oni koji sjede u spoljašnjem krugu su "SLUŠAOCI", a u unutrašnjem "PRIPOVJEDAČI". "Slušaoci", svako za sebe bira način na koji će slušati (npr. s analizom, dajući savjete, optužujući i sl.) "Pripovjedači" pričaju u prvom krugu sa prvim "slušaocem", svako sa svojim, na znak voditelj/icaa unutrašnji krug se pomjera za jedno mjesto ulijevo, tako da se prave novi parovi.

"Pripovjedači" pamte način na koji su slušani u prvoj razmjeni, pa počinju razgovor sa sljedećim „slušaocem“. Igra se završava kada se cijeli krug završi. Razmjenjuju mišljenje o tome da li su pogodili kako ih je ko slušao.

Nakon završenog kruga, voditelj/ica pita učenike da li su pogodili i napravili razliku između različitih načina slušanja? Zatim ih pita kako im je bilo tokom aktivnosti?

Voditelj/ica komentariše kako kada "slušamo" ne znači i da čujemo, da se nekada više bavimo sobom nego drugima.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Da ponovimo, aktivno slušanje je ...

Voditelj/ica podijeli grupe na parove.

Zadatak je da svaki učenik ispriča svom paru u 5 minuta šta ga/ju je posljednje naljutilo. Partner bi trebalo da se uvjeri da je zaista razumio/jela ono što je čuo postavljajući pitanja i ponavljajući ispričano.

Voditelj/ica pita:

Da li ste osjetili da vas je vaš partner saslušao i razumio?

Da li je bilo upadanja u riječ?

Koliko često imate osjećaj da vas drugi zaista slušaju?

Koliko vam je teško (ili lako) da saslušate druge?

Ajkula

Iz grupe se izdvoje dva dobrovoljca koja glume ajkule, voditelj/ica je kapetan broda, a svi zamisle da su putnici na brodu koji tone, da je oko njih more sa ajkulama. Pošto brod tone, svi putnici treba da se rasporede u čamce za spasavanje. Čamci za spasavanje su mali i u njih može stati samo određeni broj putnika, koji određuje kapetan.

Na njegov znak i prema broju koji odredi, putnici se grupišu u "čamce". Ukoliko ih ima više od zadatog broja, ajkule će ih "pojести"- odnosno, pretvaraju ih u nove ajkule. Igra traje dok svi ne postanu ajkule ili dok se ne organiziraju tako da ih ajkule više ne mogu pojesti.

Voditelj/ica zaključuje - Svrha aktivnog slušanja je da vaspomogne da razumijete šta je sagovornik želio da kaže, kao i da mu jasno stavite do znanja da ste ga razumjeli. U procesu aktivnog slušanja obraćamo pažnju i na sadržaj poruke i na osjećanja koja prate poruku sagovornika.

Test slušanja

		T	N
1.	Nezakonito je da nekog ko živi u Vatikanu sahrane nedjeljom.		
2.	U nekim zemljama fotografisati čovjeka s drvenom nogom se smatra nepristojnim		
3.	Postoji jedno ostrvo u Južnom Pacifiku, gdje je nezakonito da se muškarac oženi sestrom svoje udovice.		
4.	Ugriz ajkule je manje bolan od ugriza pirane.		
5.	Izuzetno je teško sići sa sanki bez ičije pomoći.		
6.	Čovjek može da pregazi sam sebe.		
7.	Niko nikada nije preplivao od Splita do Barija i nazad u jednom danu.		
8.	Veoma malo ljudi zna za ime predsjednika SAD koji je bio na vlasti 1927. godine.		
9.	Prosječan muškarac sa Novog Zelanda doživi manje rođendana od prosječne žene.		
10.	U ovoj kratkoj rečenici postoje tri greške.		
11.	Postoji granica do koje najduže možete zaći u šumu ako nemate dozvolu za rad.		
12.	Muškarci su uopće bolji u matematici od žena.		
13.	U uputstvu je rečeno da prvo pročitate sva pitanja prije nego što počnete pisati odgovore.		
14.	Ovaj test je test vaših sposobnosti da slušate i slijedite uputstva. Nemojte da odgovarate ni na jedno od gore navedenih pitanja.		
15.	Ako ste uspjeli da nadmudrite ovaj test, molimo vas da šutite dok drugi čitaju.		

RADIONICA 7: Verbalna i neverbalna komunikacija

Tema: Vježbanje kvalitetnije komunikacije, neverbalna komunikacija i suradnja

Cilj: Osvijestitivažnost JA govora za što kvalitetnije komuniciranje; uvježbavanje JA govora; uočiti važnost neverbalne komunikacije i suradnje

Metod rada: Izlaganje, razgovor, likovno izražavanje, igra

Materijal: flomasteri, stikeri, papiri, fascikle, papir s primjerima konfliktnih situacija

UVODNA AKTIVNOST

Razgovor o verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji

GLAVNA AKTIVNOST

Verbalna komunikacija

„Ja” porukeprivlače i aktiviraju ljude s kojima se komunicira. Uključuje opis ponašanja bez prosuđivanja, interpretaciju i tumačenje, izražavanje osjećaja, izricanje želja i potreba te buduće akcije.

Formula „Ja” poruke trebala bi sadržavati opis ponašanja druge osobe, osobne emocije, zašto je ponašanje druge osobe problem i što želimo da se dogodi:

- opis ponašanja - **kada ti...**
- opis osjećaja - **osjećam se...**
- opis posljedica - **jer...**
- očekivano ponašanje - **željela bih...**

Npr. Kada koristite mobitel za vrijeme edukacijskih seminara, to me ometa za vrijeme izlaganja jer mislim da Vas nije briga što govorim i da jedva čekate da se završi. Naglasak je na vlastitom doživljaju, objašnjeno je u jednoj rečenici kako se ja osjećam, ne baca se krivnja odmah na drugu osobu i jasno se daje do znanja što očekujemo od druge osobe da bi naš odnos ostao nepromijenjen.

Reći NE treba jasno i kratko navesti razlog bez većeg tumačenja, ispričavanja i prebacivanja odgovornosti na druge. Bilo bi poželjno ponuditi drugo rješenje ukoliko postoji.

Npr. Ne mogu danas doći zbog neodgovdih obaveza. Možemo li se vidjeti u srijedu u 17h?
Također, važno je znati kako NE uvijek znači NE i da trebamo to poštivati.

„Ja” poruke

Upute: Učenici/e se spoje u parove. Svaki član para izvuče jedan problem, tj. neku konfliktnu situaciju te je pokuša riješiti tako da svom paru kaže kako se osjeća putem JA poruke (Materijal za učenike 2).

Sažetak i vrednovanje: Diskusija sa učenicima - je li izražavanje kroz JA poruke bilo jednostavno te što se inače koristi tijekom razgovora, tj. koje rečenice se upotrebljavaju umjesto JA poruka.

Trajanje: 15 min

Crtačka bitka

Upute: Učenici se podijele u parove te se dogovore tko će biti osoba "A" i "B". Osobe "A" se pozovu van i da im se zadatak. Kad se vrate u dvoranu, doći će do svog para koji ima papir i flomaster. Njihov zadatak je da nacrtaju grad u sumrak, držeći jedan flomaster zajedno sa svojim parom. Ne smiju verbalno komunicirati sa svojim parom od trenutka kako uđu u dvoranu. Osobe "B" koje ostanu unutra dobiju sljedeći zadatak: kad se njihovi parovi vrate u dvoranu doći će do njih, a oni će imati papir i flomaster. Njihov zadatak je da nacrtaju morski krajolik u podne, držeći jedan flomaster zajedno sa svojim parom. Bitno - ne smiju komunicirati sa svojim parom od trenutka kako uđu u dvoranu. Potom parovi sjedaju zajedno i da im se jedan flomaster, uz uputu da držeći olovku zajedno trebaju nacrtati sliku na zajedničkom papiru, bez verbalne komunikacije.

Sažetak i vrednovanje: Kada svi nacrtaju svoje crteže, zaustavite ih. Neka par po par pokaže svoje crteže. Slijedi diskusija o tome kako im je bilo raditi ovu vježbu, jesu li zadovoljni nacrtanim, jesu li drugu osobu shvatili kao protivnika/cu, jesu li i kako su pronašli zajednički jezik i ostvarili suradnju u crtanju slike.

Trajanje: 20 min

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Motivi: energizer

Cilj: osvijestiti važnost prihvaćanja NE kao NE, potaknuti energiju u grupi

Upute: Voditelj/ica/ica daje uputu svima neka ustanu i krenu hodati po prostoru, prva uputa je da kada voditelj/ica/ica kaže „hodaj“ svi hodaju, kada kaže „stani“ svi stanu. Nakon nekoliko krugova kaže se grupi kako riječi mijenjaju značenja - hodaj znači stani, stani znači hodaj.

Sažetak i vrednovanje: Diskusija sa učenicima - što se s ovom igricom htjelo napraviti/pokazati? Što misle kakve veze ima NE sa stani i hodaj? Kratko objasniti kako u životu neke stvari podrazumijevamo i ponašamo se prema naučenom - kada kažemo plivaj, znamo da se pliva, pleše da se pleše, piše da se piše i sl., ali da smo nerijetko skloni NE uzimati kao ipak malo DA te da se trebamo naučiti da NE uvijek znači NE.

Materijal za učenike 2

Primjeri konfliktnih situacija:

<p>JA GOVOR Prijateljica je posudila od tebe tvoju najdražu knjigu i nije ti je vratila.</p>	<p>JA GOVOR Želiš reći prijateljici da joj majica koju je upravo kupila loše stoji.</p>	<p>JA GOVOR Tvoj prijatelj se ljuti na tebe, a ti ne znaš zašto, samo je odjednom promijenio način ophođenja sa tobom.</p>
<p>JA GOVOR Želiš reći prijatelju da društvo u kojem se kreće nijedobro za njega.</p>	<p>JA GOVOR Želiš da ti roditelji kupe nove savršene (i skupe) patike koje si vidio u izlogu.</p>	<p>JA GOVOR Mama počinje prigovarati da moraš pospremiti svoju sobu, a ti imaš dogovor na koji već kasniš.</p>
<p>JA GOVOR 25P, rofesor ti je krivo ispraviotest i vidiš da si dobio lošiju ocjenu nego zaslužuješ.</p>	<p>JA GOVOR U društvu ljudi koje baš ne poznaješ dovoljno, neko iznosi stav potpuno suprotan tvojim vjerovanjima.</p>	<p>JA GOVOR Želiš s prijateljima otići preko vikenda u vikendicu i tamo prespavati.</p>
<p>JA GOVOR Ne sviđa ti se novi prijatelj tvog prijatelja, a on je očito oduševljen njime.</p>	<p>JA GOVOR Dolaziš kući, a roditelji te čekaju ipočinju vikati na tebe jer sučuli da si počeo pušiti.</p>	<p>JA GOVOR Želiš reći svojoj starijoj komšinici da ti se ne sviđa njezin način ophođenja prema tvom mlađem bratu.</p>
<p>JA GOVOR Mama ti prigovara što stalno provodiš vrijeme na kompjuteru igrajući igricu.</p>	<p>JA GOVOR Mama je došla s roditeljskog sastanka i saznala za tvoja 4 neopravdana kada si izostao s časova.</p>	<p>JA GOVOR Mama te pozvala na razgovor i govori ti da smatra da ne učiš dovoljno, jer su se zaredale loše ocjene.</p>
<p>JA GOVOR Sjediš u društvu ne baš dobro poznatih ljudi i oni ti se rugaju jer ne piješ.</p>	<p>JA GOVOR Zakasnila si kući nakon izlaska više od sat vremena, ali nisi shvatila da ti je otišla baterija na satu.</p>	

RADIONICA 8: Komunikacijske vještine

Tema: Stilovi komunikacije

Cilj: Iskustvo prepoznavanja stilova konfliktne komunikacije

Metod rada: Izlaganje, diskusija, rad u paru, interakcijska igra

Materijal: Knjiga, radni listići, pribor za pisanje, fascikle

UVODNA AKTIVNOST

Banana

Učenici/učenice stoje u krugu. Jedan/jedna od njih je u centru kruga. Učenici/učenice koji stoje u krugupostavljaju mu/joj različita pitanja. (Npr. „Koliko imaš godina? Koju muziku voliš? Gdje si rođen/a?“) Nasvako pitanje učenik/učenica koji/a stoju u centru kruga odgovara: „Banana“ i pri tome se trudi da bude ozbiljan/a. Kada se nasmije, na njegovo/njeno mjesto ulazi onaj učenik/učenica koji mu/joj je postavio „smiješno“ pitanje, a on/ona ide u krug.

Otvoreno/zatvoreno

Učenici/učenice sjede u krugu. Kažite im da posmatraju da li se knjiga koja se prenosi od jednog do drugog učenika/učenice (desno ili lijevo od voditelj/ice, redom) prenosi otvoreno ili zatvoreno. Voditelj/ica započinje igru time što će reći: „Predajem ti ovu knjigu otvoreno“ ili „Predajem ti ovu knjigu zatvoreno“. Pri tome nije važno da li je knjiga otvorena ili zatvorena, već se položajem nogu voditelja/ice ili učenika/ice koji dodaje knjigu određuje pozicija „otvoreno“ ili „zatvoreno“. Ako su noge u paralelnom položaju, onda je to „otvoreno“, a ukoliko su noge prekrštene, to znači „zatvoreno“. Kada jedan član grupe preda knjigu drugome, reći će npr. „Predajem ti ovu knjigu otvoreno“. Ali, ako su pri tome njegove noge prekrštene, voditelj/ica će reći: „Ne, nije otvoreno nego zatvoreno“, ali će se igra nastaviti dalje jer voditelj/ica neće otkriti kada se knjiga prenosi „otvoreno“ ili „zatvoreno“. On/a samo potvrđuje ili negira da li je knjiga dostavljena „otvoreno“ ili „zatvoreno“. Cilj je da se grupa usmjeri na igru i da sama otkrije kada se knjiga prenosi „otvoreno“, a kada „zatvoreno“. To se nekada desi nakon prvog kruga dodavanja knjiga, a nekada i nakon drugog, trećeg...

GLAVNA AKTIVNOST

„Zatvorena komunikacija“

Grupu podijeliti u parove. Svaki par izvlači jedan radni list iz kutije koju voditelj/ica ima u ruci i kreće se unutar kruga. Kada svi učenici dobiju radne listove, voditelj/ica poziva svaki par da pročita primjere rečenice i pripremi se da ih odglumi tako što će se svaki par dogovoriti o svojim ulogama. Učenici sami biraju mjesto za dogovor i pripreme.

Kada završe sa pripremanjima i vrate se u veliki krug, slučajnim redoslijedom predstavljaju se parovi.

Voditelj/ica pita učenike „glumce“:

- *Kako se osjećaš kada na ovakav način razgovaraš sa drugom/drugaricom?*
- *Kako se osjećaš kada čuješ da ti se neko obraća na ovakav način?*

Voditelj/ica pita učenike posmatrača da kažu:

- *Što je jedno dijete kazalo drugome? (Da li se rugalo, podsmijavalo, kritikovalo itd.?)*

- Što će se desiti sa njihovom komunikacijom ako nastave da razgovaraju na ovakav način?

Na isti način predstavljaju se redom svi parovi.

Voditelj/ica daje rezime o stilovima zatvorene komunikacije (komunikacija koja vodi u konflikt).

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Razgovorska učenicima o tome šta su naučili u ovoj radionici.

VARIJACIJA

Ako voditelj procijeni da učenici razumiju ove stilove komunikacije, može ih pitati da se samasjete primjera kojima bi ih ilustrovali. Ovo, naravno, važi za učenike/učenice starijih razreda.

Radni list

1. **RUGANJE – Frizura ti je „super” (ironično).**
2. **GENERALIZACIJA – Svi dječaci (djevojčice) su glupi.**
3. **PRIJETNJE – Samo pokušaj to da uradiš! Razbiću te!**
4. **PODUČAVANJE – Djeca moraju da nauče kako da se slažu.**
5. **PRIDIKOVANJE – Uvijek moraš poštovati starije. Ne smiješ tako da se ponašaš!**
6. **PROSUĐIVANJE – Nije uopšte lijepo kako se ponašaš prema nastavniku/nastavnici.**
7. **ZAHTIJEVANJE – Zahtijevam da se družiš samo sa A i B.**

Tema: Verbalna komunikacija

Cilj: Uviđanje složenosti verbalne komunikacije, istraživanje procesa u verbalnoj komunikaciji i uviđanje procesa koji dovode do nesporazuma, pogrešnog razumijevanja iznijetih sadržaja; sticanje uvida da svako ima svoj način posmatranja i da to utiče na stvaranje slike o nekome, nečemu; prepoznavanje glasina/ogovaranja i uviđanje njihovog uticaja na pojavu konflikta i povrjeđivanja drugih; uočiti temeljne zakonitosti komunikacije i shvatiti kako ono što je izrečeno nije ono što se čuje. Vidjeti kako nenamjerno dolazi do šumova u komunikaciji

Metod: Izlaganje, pisanje, razgovor, igra

Materijal: Pribor za pisanje, fascikle, priča „Panto pletikosa“

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

Svaki učenik treba da opiše jedan smiješan/zanimljiv događaj iz proteklog/prethodnog školskog dana.

Kratko izlaganje o verbalnoj komunikaciji (ponavljanje)

Verbalna komunikacija je dominantan način razmjene i izražavanja ličnih sadržaja. To je potreba koja ima značajan uticaj na međuljudske odnose. Takođe, verbalna komunikacija daje prostora javljanju mnogih nesporazuma, konflikata i povrjeđivanja. U važnim međuljudskim odnosima svake osobe, mjesto, snaga i efekat riječi i izrečenog, bitno može da doprinese atmosferi, povjerenju i kvalitetu odnosa.

Gluhi telefon

Voditelj/ica najavljuje poznatu dječiju igru „Gluhi telefon“: riječ/i se prenose šapatom, od uha do uha i poruka do kraja rijetko ostaje nepromijenjena. Voditelj/ica može započeti slanje poruke nekom manje poznatom riječi (npr. bumerang) ili duhovitom, složenom rečenicom: „Dvije bijele čavke pričalice klackaju se na žutoj klackalici“. Izmjene, do kojih obično dođe u toku prenošenja, komentarišu se od poslednjeg primaoca, pa preko ostalih sve do učenika koji je zadao riječ/rečenicu.

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- kad nastaju nesporazumi u komunikaciji,
- koliko smo spremni da slušamo i pamtimo poruku, koliko i koje činjenice pamtimo,
- šta se dešava kad nemamo povratnu informaciju, kad ne provjeravamo ono što smo čuli, razumjeli.

Do kraja igre voditelj/ica pomaže djeci da steknu uvid da greške u komunikaciji, prenosu informacija, nastaju i kada se trudimo da slušamo i da zapamtimo poruku ili ono što treba da prenesemo te da je zato dobro da uvijek provjeravamo, pitamo da li smo dobro čuli i prenijeli.

Važno je i da se djeca upoznaju s jednim od načina nastajanja nesporazuma u komunikaciji, tzv. glasine (ogovaranje, namjerno iskrivljavanje informacija prilikom prenošenja); kao i da steknu uvid da glasine mogu da budu izvor konflikta i kako se njihovo širenje može spriječiti.

Panto Pletikosa

Motivi: ono što je rečeno nije ono što se čulo

Upute: Sve osobe osim jedne pošaljite van iz sobe. Osobi koja ostane ispričate priču, a ona ju mora prepričati sljedećoj osobi koju pozovete unutra, ova sljedećoj itd... Na kraju se svim učenicima ponovno pročita originalna priča.

Sažetak i vrednovanje: Razgovor sa učenicima kakve su greške nastale u prepričavanju priče, koji su se detalji zapamtili, što misle zašto se to dogodilo.

Može se prokomentirati i kako nastaju tračevi, povezati to s iskustvom grupe o tračevima i ogovaranju.

Priča: „Panto Pletikosa“

U čekaonici Doma zdravlja u Copocabani sjedi osamnaestero ljudi.

Na vratima sobe ispred koje sjedi najviše ljudi piše:

“dr. Panto Pletikosa, psihijatar, medicinska sestra Pavica Marić”.

U čekaonici sjedi general u civilu, čovjek u crnim cipelama, bijela žena s malim trogodišnjim crnčićem, žena s uvijačima u glavi, nekoliko djevojaka i mladića te čovjek sa velikim nosom. Odjednom se hodnikom začuje oštar zvuk ubrzanih koraka i u čekaonicu ulazi zgodna četrdesetogodišnjakinja, a za njom kaska debeljuškast, ali namršten čovjek. Žena šmrca. Ulaze u ordinaciju bez kucanja. Izvana se čuje zvuk automobila i šum vjetra. Jesen je. General u civilu upravo je glasno zakašljao kad se jednom od mladića u čekaonici učinilo da čuje pucanj. Crvenokosa četrdesetogodišnjakinja bijesno izlazi iz ordinacije. Za njom trči Pletikosa držeći se za glavu. Mali crnčić je zaplakao.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Slijedi završni razgovor u krugu, razgovara se o realizovanim aktivnostima:

- šta je bilo najinteresantnije na radionici,
- kako su se osjećali za vrijeme aktivnosti,
- šta su naučili iz današnjih aktivnosti
- da li znanja i iskustva koja su danas stekli mogu da primijene u svakodnevnom životu, u školi i sa svojim vršnjacima, članovima porodice.

RADIONICA 9.2. (za stariji uzrast): Stilovi ponašanja u sukobu

Tema: Kako riješiti problem bez sukoba

Cilj: Bolje razumijevanje svih učenika u sukobu; sticanje uvida u postojanje više načina za rješenja problema; iskazivanje svojih osjećanja zbog sukoba; ulaganje truda da se sukob riješi uz podjednako zadovoljstvo svih učenika u sukobu

Metod: Pisanje, razgovor, igra uloga, igra

Materijal: Hamer papir, flomasteri, listovi papira, olovke

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljane greške

Skakavac

Učenici stoje slobodno u prostoru i skaču sa jedne na drugu nogu. Jedan učenik je „skakavac“ i njegov je zadatak da naglo ispruži jednu nogu. Ostali učenici imaju zadatak da ispruže istu nogu kao „skakavac“. Ko u tome ne uspije, postaje „skakavac“. Ako se dese dva „skakavca“ onda oni treba, neprimjetno, da se dogovore koju nogu će istovremeno ispružiti.

GLAVNA AKTIVNOST

Rješavanje problema

Voditelj/ica/ica usmjerava djecu na korake u rješavanju problema, odnosno o čemu je dobro razmišljati kada dođe do problema. Voditelj/ica/ica korake za rješavanje problema zapiše na hamer, kako bi svi mogli da prate:

- u čemu je problem, šta se dogodilo,
- kako se ti osjećaš u vezi sa tim,
- šta želiš da se dogodi,
- šta se može uraditi da bude prihvatljivo svima.

Odigravanje sukoba

Voditelj/ica vodi računa, ukoliko se prikazuje nasilna svađa, da učenici budu bezbjedni prilikom prikaza situacije nasilja.

Sukob 1: Agresija

Odrede se dva učenika da odigraju sljedeću situaciju: Na putu do škole starije dijete pokušava da uzme mlađem djetetu novac za ušinu. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učenici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje“ ili „drugo ja“).

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- na koji još način bi se mogao riješiti problem,
- kako obje strane mogu biti podjednako zadovoljne,

Sukob 2: Isključivanje

Tri dobrovoljca treba da odigraju sljedeću situaciju: Dvoje djece se igra loptom, prilazi im treće dijete i traži da se igra sa njima. Jednom djetetu se ne sviđa to dijete, a drugo oklijeva. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učenici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje” ili „drugo ja”).

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- na koji još način bi se mogao riješiti problem,
- kako sve strane mogu biti podjednako zadovoljne.

Sukob 3: Vlasništvo

Dva dobrovoljca treba da odigraju sljedeću situaciju: Dvoje djece se svađa oko olovke. Jedno dijete optužuje drugo da mu je ukralo olovku, a optuženo dijete tvrdi da je olovku donijelo od kuće. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učenici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje” ili „drugo ja”).

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- na koji još način bi se mogao riješiti problem,
- kako obje strane mogu biti podjednako zadovoljne.

Sukob 4: Socijalni pritisak

Dva dobrovoljca treba da odigraju sljedeću situaciju: Jedno dijete planira da ukrade čokoladu u prodavnici, ali mu treba pomoćnik. Drugo dijete nerado učestvuje i misli da to nije u redu. Zadatu situaciju je potrebno odigrati i razriješiti prema navedenim koracima. Učenici mogu pozvati pomoćnika ako ne znaju kako da riješe problem („zamrzavanje” ili „drugo ja”).

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- na koji još način bi se mogao riješiti problem,
- kako obje strane mogu biti podjednako zadovoljne.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Golubica mira

Učenici stoje/sjede u krugu, drže se za ruke. Zamišlja se da je u sredini kruga (ili kod voditelja/ice) golubica mira koju voditelj/ica pažljivo, nježno dodaje jednom učeniku, on prvom do sebe, i tako redom, na isti način. Učenici treba da usmjere pažnju na zamišljenu golubicu mira i lagano, smireno i pažljivo dodavanje.

AKTIVNOST 10: Problemi u porodici/razumijevanje/prilagođavanje

Tema: Osjećanja, odnosi u porodici, crtež porodice

Cilj: Predstavljanje svoje porodice u grupi; uočavanje porodičnih snaga i slabosti; prihvatanje svoje porodične situacije; uviđanje da druga djeca imaju slične porodične probleme; identifikovanje porodičnih vrijednosti, s naglaskom na pozitivnim karakteristikama i vrijednostima porodice

Metod: Diskusija, razgovor, izvještavanje, crtanje, rad u paru, igra

UVODNA AKTIVNOST

Razgovor u krugu, učenici saopštavaju:

- kako se osjećaju danas,
- o dešavanjima tokom protekle sedmice,
- o dešavanja za vrijeme nastave.

Moja porodica

Djeca treba da nacrtaju i oboje rad na temu "Moja porodica". Kada završe, svako predstavlja svoj rad, pokaže i objasni ko se nalazi na crtežu i kaže nešto o tom članu porodice. Ako se svi učenici saglase, učenici mogu da postavljaju pitanja izlagaču. Ova aktivnost zahtijeva obučenost i vještine voditelj/ica da, ukoliko djeca iznesu porodične probleme, prihvate djetetovu priču i osjećanja, kao i da mu pruže podršku.

Razgovor o aktivnosti:

- opiši svoj crtež,
- šta ti se na njemu najviše dopada,
- kako se učenicima sviđa svaki rad pojedinačno,
- da li ova aktivnost pomaže da se bolje upoznamo.

GLAVNA AKTIVNOST

Definicija porodice

Zadatak je da svako (ili u paru) na pripremljenom listu papira dovrši započetu rečenicu „Porodica je...”. Kada svi završe, čitaju se odgovori, zajednički se dopunjava šta sve porodični život podrazumijeva (sastav, uloge- funkcije, odnosi).

Sve što je izrečeno, voditelj/ica povezuje u sveobuhvatnu definiciju porodice:

- specifična društvena grupa koju povezuje odnos srodstva, bliskost i intimnost među članovima,
- može biti tzv. nuklearna (roditelji i djeca),
- može biti zajednica (bračna i vanbračna) bez djece,
- može biti hraniteljska/usvojiteljska s različitim brojem članova (samo hranitelj/ usvojitelj i dijete),
- osnovne funkcije porodice: biološko- reproduktivna, socijalizacijsko- vaspitna, ekonomska, zaštitna.

Porodični moto

Svaki učenik na radnom listiću zapisuje važnu izreku, pravilo, kojega se u njegovoj porodici svi pridržavaju (porodični moto se nekada prenosi višegeneracijski).

Voditelj/ica može dati primjere izreka po kojima se živi u nekim porodicama: „Brinemo jedni o drugima”, „Ne smije se lagati.”; „Moramo pomagati drugima.”; „Važno je učiti, raditi.”; „Moramo da

budemo korisni.”; „Skromnost je najvažnija vrлина.”; “Data riječ se mora poštovati.”... Zatim učenici u velikoj grupi saopštavaju moto svoje porodice.

Razgovor o aktivnosti:

- da li se učenicima dopada/ne dopada moto njihove porodice, zbog čega,
- kako je nastao njihov porodični moto,
- ko u njihovoj porodici živi po toj izreci,
- šta se dešava kada se prekrši porodični moto,
- da li se porodični moto može mijenjati,
- da li bi željeli da se promijeni njihov porodični moto, kako,
- čemu služi porodični moto.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Poruka za člana moje porodice

Učenici treba da napišu afirmativnu poruku jednom članu svoje porodice ispod porodičnog moto-a. Svako smišlja poruku i zapisuje je na papir. Zatim se poruke predstavljaju u velikoj grupi i zapisuju na flip chart-u.

Domaći zadatak: Djeca treba da predaju zapisani porodični moto i poruku članu kojem je namijenjena, o čemu će se na sljedećem susretu razgovarati (na koji način je predata poruka, kako je prihvaćena, kako su reagovali svi članovi porodice, da li je učenik dobro prepoznao porodični moto...).

RADIONICA 11: Stresne situacije-prevladavanje

Tema: Stres

Cilj: Na osnovu informacija o stresorima, stresnim situacijama i reakcijama locirati stresore u školi (i oko škole) i osvijestiti njihovo postojanje i mogućnosti prevencije; steći uvid u dosadašnje suočavanje i u druge mogućnosti učinkovitog suočavanja sa ličnim stresom.

Metoda: Iskustveno učenje, razgovor, radu u grupi

Materijal: Hamer papir, flomasteri, papiri A4, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Razgovor u krugu, učenici saopštavaju:

- kako se osjećaju danas,
- o dešavanjima tokom protekle sedmice,
- o dešavanjima za vrijeme nastave.

GLAVNE AKTIVNOSTI

Stresori u školi

U grupama od po 5 sudionika vodi se usmjeren razgovor otkrivanja stresora u školi (i oko nje), te ih se upisuje u listu zajedno s procjenom intenziteta svakog stresora na skali od 1 do 3 (1-prisutno, 2-izraženo, 3-jako izraženo). Tako se izrađuje zajednička lista grupe, a onda njihovi predstavnici izvještavaju ostale sudionike o otkrivenim stresorima te ih se upisuje na poster. Nakon što su svi zabilježeni raspravlja se o otkrivenim stresorima, posljedicama i mogućnostima njihove prevencije (upisati pored svakog stresora).

Suočavanje sa stresom

Učenici trebaju pribilježiti jedan događaj koji je za njih bio jako stresan, opisati kakve je reakcije kod njih izazvao i kako su ga prevladali. Učenici iznose svoja iskustva, a voditelj/ica upisuje iskaze (1-2 riječi) na poster. Na kraju se dobije lista mogućnosti suočenja sa stresom koje pojedinci koriste.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Vježbe opuštanja.

RADIONICA 12: Kakve roditelje želim?

Tema: Roditeljska uloga

Cilj: Upoznavanje sa roditeljskim ulogama i djetetovim potrebama kao doprinos boljem razumijevanju odnosa između roditelja i djeteta; razumijevanje roditeljskih postupaka i granica koje roditelji postavljaju; otkrivanje sopstvenih želja i očekivanja od roditelja.

Metod: Razgovor, popunjavanje radnih listića, crtanje, izlaganje

Materijal: Flip chart, markeri, papir A4 formata, fascikle, pribor za pisanje, radni listići „Porodični grb“ i „Kad bi djeca mogla da biraju roditelje“

UVODNA AKTIVNOST

Razgovor u krugu, učenici saopštavaju:

- kako se osjećaju danas,
- o dešavanjima tokom protekle sedmice,
- o dešavanjima za vrijeme nastave.

Kad bi djeca mogla da biraju roditelje...

Učenici treba da zamisle da žive u svijetu u kojem djeca mogu da biraju roditelje. Zadatak je da svi razmisle s kakvim roditeljima bi željeli da žive i da prema tome napišu oglas kako bi im se baš takvi roditelji javili (osobine, profesije, interesovanja, godište, izgled...). Kada svi napišu, svaki učenik pročita svoj oglas.

Razgovor o aktivnosti:

- šta je učenicima bio važno/presudno za izbor,
- kako izgledaju roditelji koje su izabrali,
- kakve osobine imaju roditelji koje su izabrali,
- kako se ponašaju prema njima,
- kako se ponašaju jedno prema drugome,
- kako bi izgledao njihov zajednički život.

GLAVNA AKTIVNOST

Moji roditelji

Zadatak je da svaki učenik, za sebe, razmisli o nekoj situaciji u kojoj su njegovi roditelji pokazali neku osobinu koja je njemu važna (koja mu se dopada), postupili na način koji učenik smatra dobrim. Kada se svi prisjete takve situacije, učenici iznose svoje primjere.

Voditelj/ica zaključuje: U svakoj porodici ima situacija u kojima se ne snalaze djeca i situacija u kojima se ne snalaze roditelji. I djeca i roditelji nekada se pokažu u boljem, a nekada u slabijem svjetlu. Dijete ima svoje želje i potrebe, roditelji svoje, ako o tome razgovaraju i dogovaraju se, izgradiće dobre porodične odnose. Svaki član porodice utiče na druge članove i sam je izložen promjenama, a važno je da postoji stalna, otvorena i jasna komunikacija između članova porodice.

Porodični grb

Svaki učenik dobija pripremljeni radni listić na kojem je nacrtan grb sa pet polja ili crtaju grb po sopstvenoj želji. Kada ispišu/iscrtaju sva polja to postaje grb njihove porodice. U polja svako upisuje/ucrtava:

- najveći uspjeh njegove porodice,
- na šta su ponosni svi u njegovoj porodici,
- šta je najljepše u njegovoj porodici,
- najveću radost u njegovoj porodici,
- planove njegove porodice.

Po završetku, svako predstavlja grb svoje porodice i ono što je za njega najznačajnije u tom grbu.

Razgovor o aktivnosti:

- koje polje je učenicima bilo najlakše ispuniti, a koje najteže, zbog čega,
- mogu li da objasne polja na grbu (dobre i slabe osobine, moto...),
- da li ima nešto zajedničko na svim grbovima,
- po čemu se prikazani grbovi razlikuju,
- da li ima više sličnosti ili razlika među grbovima,
- da li su nešto novo saznali o sebi i drugima nakon predstavljanja porodičnih grbova,
- da li imaju utisak da se sada bolje poznaju,
- da li otkrivanje svojih porodičnih grbova - dobrih i slabih strana, ambicija i uvjerenja, doprinosi stvaranju međusobnog povjerenja, bliskosti i prihvatanja,
- da li ih porodični grb štiti, na koji način.

RADIONICA 13: Rad na sebi

Tema: Slika o sebi

Cilj: Osvještavanje slike o sebi, upoznavanje izvora slike o sebi, razvoj samopouzdanja, upoznavanje načina razvoja samopouzdanja

Metod rada: Izlaganje, razgovor, izlaganje

Materijal: Papir u boji, papir A4 formata, pribor za pisanje, radni listići „Bingo“,

UVODNE AKTIVNOSTI

Kako sam proveo/la vikend

Učenici se dijele u parove. Zadatak je da jedan drugome ispričaju kako se osjećaju i šta su radili za vrijeme vikenda. Zatim svako pred velikom grupom predstavlja kako je njegov par proveo vikend.

Dovršite rečenicu: Da se ne zovem... zvao/la bih se.... jer....

Napomena: Možemo ovu aktivnost započeti tako da voditelj/ica navede svoj odgovor.

Bingo: U obrazac Bingo (Prilog) upisati imena osoba koje... vole školu. Nakon upisivanja, učenici redom čitaju po jednu izjavu, a oni na koje se izjava odnosi ustaju. Pozdravljamo ih pljeskom.

GLAVNA AKTIVNOST

Moje osobine

Učenicima se kaže: Uzmite papir i olovku. Napišite deset svojih loših osobina. Imate 5 minuta vremena. Jeste li gotovi? Sad napišite isto toliko pozitivnih, za isto vrijeme. Svaki sudionik zatim odabere osobu kojoj će se kratko predstaviti.

Kad završe, pitamo sudionike je li im bilo teško napisati. Tako počnemo raspravu na pitanje: Šta vam je lakše napisati? Šta mislite, zbog čega?

Važno je poticati govornike da iskažu svoje zamisli.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Tri stvari koje volim (da radim) i tri stvari koje ne volim (da radim)

Voditelj/ica podijeli učenicima papire u dvije boje (zeleni i plavi). Učenici na plavom papiru zapisuju tri stvari koje vole, a na zelenom tri stvari koje ne vole. Kad završe, papire presaviju i ubace u kutiju. Zatim svaki učenik izvlači po jedan papirić i pogađa ko je autor teksta. Ako iz dva pokušaja ne pogode, vraćaju papirić u kutiju i tako dok se ne otkriju svi autori.

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- šta su novo saznali jedni o drugima.

Evaluacija

Svako kaže kako se osjeća na kraju radionice.

BINGO

Upiši ime osobe koja:

...je prvo dijete u porodici _____

...voli školu _____

...dobro igra nogomet _____

...je imala 5 iz matematike _____

...ima brata _____

...dobro pleše _____

...voli crvenu boju _____

...je pozitivna _____

...voli kolače _____

...ima plave oči _____

...voli putovati _____

...ima kućnog ljubimca _____

...zna puno viceva _____

RADIONICA 14: Izgradnja samopoštovanja

Tema: sticanje samopouzdanja, izgradnja samopoštovanja

Cilj: Sticanje pozitivne slike o sebi, razvijanje svijesti o svojim dobrim stranama, građenje samopouzdanja i samopoštovanja

Metod rada: Popunjavanje radnih listića, razgovor, igra, rad u paru

Materijal: Papir A4 formata, radni listići „Umijem, mogu, hoću“, fasicle, pribor za pisanje, kutija, ogledalo, hamer

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- kako se osjećaju,
- kako je protekao današnji školski dan,
- da li imaju nešto važno da kažu što bi rado podijelili sa grupom.

Komplikovani odgovori

Svi su u krugu. Voditelj/ica je u sredini i postavlja pitanja učenicima. Učenici moraju da odgovore netačno. Pitanja treba da budu jednostavna i da upućuju na automatske odgovore. Učenik mora brzo da odgovori, inače ispada iz igre. Ko tačno odgovori na pitanje, takođe ispada. Primjeri pitanja: koliko ruku imaš?; koliko imaš godina?; kako se zoveš?; u kojem mjestu živiš?; da li si ćelav?; kako ti se zove mama?; koliko je 1+1?; koji broj dolazi poslije 5; koji je danas dan?; u kojoj ulici živiš; na čemu sjediš?; koje boje je nebo?

GLAVNA AKTIVNOST

Umijem, mogu, hoću

Djeca se podijele listovi papira i daje im se zadatak da papir linijama podijele na četiri jednaka dijela. U gornji lijevi prostor treba da napišu: „Šta najviše VOLIM kod sebe“. U gornji desni prostor treba da napišu: „Šta najbolje UMIJEM da radim“. U donji lijevi prostor treba da napišu: „Na koje svoje osobine sam PONOSAN/PONOSNA“. U donji desni prostor treba da napišu: „Šta DRUGI najviše VOLE kod mene“. Slijedi predstavljanje radnih listova u velikoj grupi. Voditelj/ica ispisuje sve komentare na pripremljenom hameru i diskutuje se o radovima.

Nakon toga voditelj/ica daje instrukciju da, jedan po jedanačenik, prošeta ispred ostalih, ali tako da položajem tijela, hodom, izrazom lica predstavi svoja osjećanja, koja ima nakon popunjavanja liste o sebi. Slijedi razgovor o aktivnosti:

- kako se osjećaju nakon predstavljanja,
- koliko razmišljaju o svojim osobinama,
- kako se poštuju i njeguju pozitivne osobine.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Dar za kraj

Krugom se pošalje kutija na čijem je dnu ogledalo. Poprati se riječima: u ovoj kutiji nalazi se nešto namijenjeno samo vama, nešto dragocjeno, jedinstveno, neponovljivo. Pogledajte, zapamtite šta ste vidjeli i često se sjetite.

RADIONICA 15: Kontrola emocija

Tema: Vježbanje novih ponašanja iskazivanja emocija

Cilj: Naučiti imenovati pojedine emocije, opisati ih, povezati smišljenjem, ponašanjem i fiziološkim promjenama; postati svjestan emocija i kako ih skrivamo; uvježbati neke nove reakcije na pojedine neugodne emocije (ljutnja, žalost, strah)

Metod rada: Izlaganje, razgovor, rad u grupi

Materijal: Slike s licima ljudi na kojima se prepoznaju određene emocije, papiri/sheme s nacrtanim obrisima lica (radni list), kartice s primjerima

UVODNA AKTIVNOST

Imenovanje emocija

Pripremiti pitanja za raspravu:

- Kako se osjeća osoba na slici?
- Je li osjećaj ugodan ili neugodan?
- Kojeg je intenziteta (npr. na skali od 1 do 10)?
- U kojim se situacijama ja tako osjećam?
- Kako se taj osjećaj izražava na mom tijelu?
- Kako se taj osjećaj izražava u mojim mislima?
- Kako se taj osjećaj izražava ponašanjem?

Upute: Učenici se podijele u grupe, te svaka grupa odabere jednu sliku s licem. Po pitanjima na radnom listiću raspravljaju u grupi te pokušavaju opisati emociju.

Sažetak: Svaka grupa prezentira svoju emociju i njen opis, učenici druge grupe nadopunjuju ili komentiraju.

GLAVNA AKTIVNOST

Gdje osjećam emocije?

Početi razgovor: Svi mi ponekad nosimo "maske" da sakrijemo svoje osjećaje. Možeš li prepoznati kojom maskom sakrivaš koju emociju?

Upute: Svi učenici rade individualno dobivši uputu da ispune radni listić. Trebaju se prisjetiti i osvijestiti 3 emocije čije iskazivanje nije poželjno, te koje često maskiramo drugim emocijama – koje su to. Trebaju se nacrtati stilizirane sheme lica pojedinih emocija u zadane krugove.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Vježbanje racionalizacije

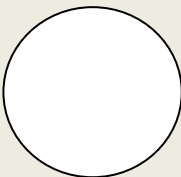
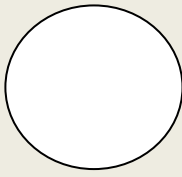
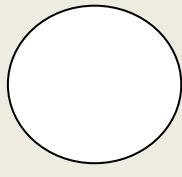
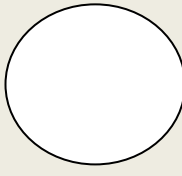
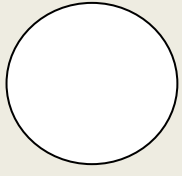
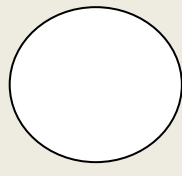
Upute: Sudionici se podijele u manje grupe. Svaka grupa izvlači jednu karticu s izmišljenom situacijom te pokušava doći do što više razloga koji mogu pojedinu osobu dovesti do navedene situacije. Sve situacije popišu.

Sažetak: Svaka grupa prezentira svoju problemsku situaciju i moguće uzroke. Ostali su pozvani da pridonese još pokojom idejom. Zaključak rada je da za svaku situaciju postoji bezbroj mogućnosti koje su dovele do tog rješenja. Naša emocija ovisi o mogućnosti koju smo izabrali.

Primjeri za kartice:

- Dogovorili ste se s osobom koja kasni.
- Posudili ste nekome važnu knjigu ili odjevni predmet, a on vam nije vratio.
- Trgovac vam je previše zaračunao kupljenu stvar.
- Dobili ste nepravednu ocjenu.
- Upisali ste se u novu grupu na sportu, a društvo koje već duže trenira nije vam prišlo da se upoznate.
- Raspakirali ste uređaj koji ste upravo kupili, uključili ga i otkrili da ne radi.
- Prodavač vas nametljivo prati od trenutka kad ste ušli u trgovinu.
- Imali ste grozan, pretrpan dan, a na ulasku u kuću mama je počela prigovarati kako ste zaboravili učiniti nešto što ste se dogovorili.

Radni list

<p><i>Emocija koja se sakriva</i></p>	<hr/> 	<hr/> 	<hr/>
<p><i>Emocija koja se prikazuje</i></p>	<hr/> 	<hr/> 	<hr/>

GLAVNA AKTIVNOST

Priča o Damiru i Nemiru

Motivacija: rezultati sukoba, pobjednik / pobjednik

Upute: Voditelj/ica ispriča primjer sukoba između Damira i Nemira s radnog lista. Podjela radnih papira učenicima sa zadatkom da moraju ispuniti sve moguće ishode sukoba (detalji se nalaze u radnom listu).

Sažetak i vrednovanje: Razgovor u grupi o mogućnostima rješavanja sukoba.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Stresanje mrava

Upute: Voditelj/ica grupe zatraži od sudionika da zamisle kako po njima hodaju mali dosadni mravi. Uputa voditelja/ice je da ih se svatko može riješiti tako da se temeljito stresu. Zadatak sudionika je da zamisle neku situaciju koja ih je naljutila i koja ih još uvijek ljuti, te neka otresu tu ljutnju kao i mrave.

Sažetak i vrednovanje: Razgovor s grupom o tome je li im pomogla ova neuobičajena metoda.

Radni list

Priča o Damiru i Nemiru : Uspinjanje stepenicama sukoba

Damir ne poziva Nemira na nogometno igralište.

Nemir dolazi na igralište i uzima loptu igračima.

Damir i ostala djeca viču i trče za Nemikom.

Nemir baca loptu u Savu.

Djeca počinju bacati kamenje prema Nemiru.

Damir i Nemir se počinju tući.

RADIONICA 17: Stereotipi i predrasude

Tema:Šta su stereotipi?

Cilj:Upoznati učenike s pojmom, karakteristikama i funkcijom predrasuda i stereotipa; upoznati učenike o potrebi i načinima borbe protiv predrasuda i stereotipa; podići samosvijest o ograničenjima tolerancije i rješenju sukoba suprotstaviti različite vrijednosti sudionika.

Metod rada:Izlaganje, interaktivna igrica, rad u grupi, diskusija

Materijal:Stikeri, pribor za pisanje, flomasteri, hamer, radni listići „Europska željeznica“

UVODNA AKTIVNOST

Vjetar puše za sve one koji...

Stolice stoje u krugu, a njihov broj je za jedan manji od broja učenika. Svi sjede osim jedne osobe koja stoji u centru. Ta osoba kaže "Vjetar puše za sve one koji..." (npr. "koji žive u BiH"), a svi koji ispunjavaju taj "uvjet" treba da promijene mjesto, odnosno nađu novu stolicu. Osoba koja ostane bez stolice staje u centar kruga i zadaje novi uvjet.

Voditelj/ica napominje da smo stalno prisiljeni biti razvrstavani po različitim kriterijima, a što je često rezultat predrasuda i stereotipa.

GLAVNA AKTIVNOST

Europska željeznica

Upute: Podijeliti radni list. Ukratko izložiti prizor, ispitajte s kojim bi sudionik najradije putovao, a s kojima ne bi putovao. Okupiti grupu od 4-5 sudionika i neka naprave jednoglasnu listu osoba. Svaka grupa izlaže svoja stajališta (razgovor o saradnji unutar grupa)

Sažetak i vrednovanje: Rasprava će se voditi na osnovu grupnih izvještaja. Uspoređivanje različitih rezultata je i uvod u raspravu.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Kako se boriti protiv predrasuda i stereotipa

Razgovor: Odakle potiču predrasude?

Učenici ispisuju na stikere svoje ideje o porijeklu stereotipa i predrasuda i lijepe na hamer papir.

Voditelj/ica vrši grupiranje izvora stereotipa i predrasuda i naglašava da su ti izvori: porodica, škola, mediji, religija, vršnjaci, sport, muzika, prijatelji, politika itd.

Slijedi kratka diskusija:

- S kojim stereotipima i predrasudama se susrećete u školi?
- S kakvim se sve problemima vi suočavate zbog prisutnosti navedenih stereotipa i predrasuda?

Voditelj/ica zaključuje – djeca/učenici imaju sliku o tome kako bi htjeli da se drugi ponašaju prema njima, ne vole zadirkivanje, ruganje, ismijavanje, dominantno ponašanje. Treba ih naučiti da se postave u tuđu poziciju i da vide da li se i sami ponašaju onako kako bi voljeli da se drugi ponašaju prema njima, a time se oslobađaju stereotipa i predrasuda. Kada se ponašamo na osnovu naših predrasuda i stereotipa, ne pružamo svim ljudima ista prava ili im onemogućavamo uživanje njihovih prava, onda vršimo diskriminaciju. Kako predrasude uz to prate i ekstremno negativna osjećanja, tako djeluju i na ponašanje koje pojačava osuđivanje, potcjenjivanje, neprijateljski stav i podstiče na aktivnosti protiv pripadnika prema kojima postoji predrasuda.

Radni list

Europska željeznica „a la carte“

Voditelj/ica saopštava učenicima: Krećete na put iz Lisabona do Moskve vozom „Deer Valey Express“, putovanje traje sedam dana. Putujete u spavaćim kolima koje trebate dijeliti s još tri osobe. S kojima od navedenih putnika biste najradije dijelili kupe?

1. Srpski vojnik iz Bosne.
2. Predebeo švicarski detektiv.
3. Talijanski DJ koji izgleda bogato.
4. Afrikanka koja prodaje kožne proizvode.
5. Mladi umjetnik koji je HIV - pozitivan.
6. Rom (ciganski nomad) iz Mađarske upravo pušten iz pritvora.
7. Baskijski nacionalist na službenom putu u Rusiju.
8. Njemački rapper s alternativnim načinom/stilom života.
9. Slijepi pijanist iz Austrije.
10. Student iz Sarajeva koji se ne želi vratiti kući.
11. Rumunjka srednjih godina, bez vize, s jednogodišnjim djetetom u naručju.
12. Nabildana i feministički nastrojena Nizozemka.
13. Istetovirani Šveđanin vidljivo alkoholiziran.
14. Bokser iz Tuzle koji očigledno ide na nogometnu utakmicu.
16. Francuski seljak koji govori samo francuski, s korpom smrdljivogsira.
16. Izbjeglica iz Sirije koji živi u Njemačkoj, na povratku kući.

Upute: Zasebno izaberite tri osobe s kojima biste najradije putovali i tri s kojima biste najmanje željeli putovati.

Savjet: Tvrdnje u radnom listu možete prilagoditi mlađim uzrastima i izbaciti ili izmijeniti neke

RADIONICA 18: Uvid u nasilne oblike ponašanja

Tema: Nasilno ponašanje

Cilj: Upoznavanje djece sa vrstama nasilnog ponašanja.

Metod rada: pismeno izražavanje, likovno izražavanje, radu grupi,

Materijal: Papiri A4; pribor za pisanje; flomasteri; slike (crteži) koje predstavljaju osjećanja: radost, tuga, ljutnja, strah, uznemirenost i ravnodušnost; radni list sa rečenicama

UVODNA AKTIVNOST

Djeca sjede u krugu jer na taj način mogu najbolje vidjeti jedni druge, čuti i obratiti pažnju na sagovornika i tako razvijati komunikaciju koja uključuje ne samo iskazane riječi nego i „govor tijela“. Nastavnik/nastavnica, voditelj/ica/voditelj/ica/ica radionice obraća se djeci na način što im saopštava da će svako od njih nacrtati ili napisati nešto što mu padne na pamet kada čuje riječi nasilje među djecom.

Kada završe sa pisanjem ili crtanjem, učenici/učenice međusobno, u malim grupama, razgovaraju o tome što su nacrtali ili napisali.

GLAVNA AKTIVNOST

Koje su vrste nasilnog ponašanja među djecom

Učenike/učenice podijeliti u male grupe. Poželjno je svaki put na različiti način formirati male grupe kako bi svi učenici/učenice imali mogućnosti da budu u interakciji sa svima i na taj način povećati kooperativnost u odjeljenju. Za svakog učenika pripremiti slike (crteži) koje predstavljaju osjećanja: radost, tuga, ljutnja, strah, uznemirenost i ravnodušnost

Nastavnik/nastavnica čita rečenice iz radnog lista 1. Kad pročita jednu rečenicu djeca treba da pokažu svoj papirić na kome će slikom biti predstavljeno kako se osjećaju. Učitelj/učiteljica komentariše ta osjećanja i dovodi ih u vezu sa ponašanjem koje je opisano u rečenici i ukratko zapiše rezime na tabli. Nastavnik/nastavnica objašnjava oblike nasilnog ponašanja u skladu sa definicijama i podvlači da se nikada ne možemo šaliti na ovakav način.

Učitelj/učiteljica razgovara sa djecom o tome zašto se osjećaju onako kako su pokazali. On/a može instruirati učenike/učenice da sami biraju redosljed saopštavanja, tako što će jedan učenik reći: Želim da čujem npr. Anu. Kada Ana objasni svoje razloge, ponavlja: Želim da čujem...itd.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Iznošenje iskustava:

Voditelj pita učenike/učenice:

- Što je u toku ove radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo?
- Kako su se osjećali radeći zajedno na temu nasilnog ponašanja.

CRTEŽI KOJI PREDSTAVLJAJU OSJEĆANJA

Uplašeno

Zbunjeno

Iznenadeno

Bolesno

Izgubljeno

Stidljivo

Tužno

Ljuto

Neugodno

Nesrečno

Veoma tužno

Zabrinuto

Radni list 1

Drug/drugarica me često udara, vuče za kosu, gura, gađa ili na drugi način nanosi fizičke povrede ili bol.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Jedno dijete me često naziva pogrđnim imenima, ismijava se, zadirkuje me na uvredljiv način.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Učenik/učenica širi o meni lažne glasine (neistinite priče).

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Dijete mi prijeti i prisiljava me da radim ono što ne bih htio/htjela.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Dešava se da me djeca isključuju iz svog kruga prijatelja – izoluju me, ne dozvoljavaju da se sa njima družim.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Ne dozvoljavaju mi da učestvujem u zajedničkim igrama ili istom timu.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Jednostavno ne žele sa mnom da se druže i nagovaraju ostalu djecu da se isto tako ponašaju.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Djeca mi pokazuju gestove sa seksualnim značenjem.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete govori ružne riječi o mojim roditeljima, braći ili sestrama, ruga im se i ismijava ih.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete se ružno izražava o članovima moje porodice.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete mi se ruga, podsmijava ili omalovažava moju vjersku ili nacionalnu pripadnost.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete cijepa, lomi i uništava moje stvari ili školski pribor.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

Neko dijete mi krade novac ili predmete koji mi pripadaju ili me prisiljava da mu dam moj novac.

Osjećam se: _____

Zato što: _____

RADIONICA 19: Zloupotreba i opasnosti od interneta

Tema: Prednosti i nedostaci upotrebe interneta

Cilj: Unaprijediti znanje učenika o mogućnostima koje pruža upotreba interneta; upoznati učenike sa opasnostima s kojima se mogu susresti prilikom upotrebe interneta

Metod rada: Razgovor, rad u grupi, izlaganje

Materijal: Papiri A4 formata, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica podstiče učenike na razgovor u krugu o:

- onome šta se danas/ili juče događalo u školi, šta su djeca učila, koji su domaći zadaci i sl.
- uspjesima i neuspjesima u školi, pravilima ponašanja
- kratak razgovor o načinu korištenja slobodnog vremena, te koliko slobodnog vremena učenici provode na internetu.

GLAVNA AKTIVNOST

Debata na temu: Prednosti i nedostaci upotrebe interneta.

Učenike podijeliti u dvije grupe. Jedna grupa ima zadatak da napiše prednosti upotrebe interneta, a zadatak druge grupe je da napiše opasnosti i negativne posljedice upotrebe interneta. Nakon što se učenici pripreme za izlaganje, slijedi debata.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Učenici u krugu iznose svoje utiske nakon održane radionice, te lična iskustva sa upotrebom interneta.

RADIONICA 20: Načini iskorištavanja slobodnog vremena

Tema: Slobodno vrijeme

Cilj: Podsticanje učenika na kvalitetnije provođenje slobodnog vremena

Metod rada: Razgovor, pismeno izražavanje, interaktivna igrice, izlaganje

Materijal: Kartice sa pojmovima, pribor za pisanje, papiri A4 formata, radni listići „Slobodno vrijeme“

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica i učenici sjedaju u krug. Kratko se ponovi što se radilo na prethodnoj radionici. Nakon toga voditelj/ica najavljuje igru pantomime (*vidi* prilog 1 u okviru ove radionice). Na svakoj kartici nalazi se određeni pojam iz kategorije slobodnih aktivnosti (plivanje, košarka, vožnja biciklom i sl.). Voditelj/ica/ica daje uputu: „Svako će izvući jedan pojam te će ga pred ostalim učenicima pokazati pomoću pantomime. Pravilo je ne koristi zvukove, riječi niti pokazivati direktno u navedeni pojam ako se pojam (stvar) nalazi u neposrednoj blizini. Ostali učenici imaju dvije minute da pogode o čemu se radi, nakon toga slijedi sljedeći pojam.“

GLAVNA AKTIVNOST

Moj najbolji dan

Voditelj/ica podijeli prazne papire svakom sudioniku u grupi. Zadatak svakog sudionika je opisati svoj najbolji dan, sa svim aktivnostima koje su tokom dana radili od trenutka kada su se probudili do trenutka kada su krenuli na spavanje.

Učenici imaju desetak minuta da pismeno opišu svoj dan. Zatim voditelj/ica potiče sudionike da podijele s ostatkom grupe što su napisali, osvrćući se na slobodne aktivnosti i hobije koje su naveli u svojim opisima.

Slobodno vrijeme

Voditelj/ica podijeli radni materijal (*vidi* prilog 2 u okviru ove radionice) svakom sudioniku. Zadatak je navesti sve aktivnosti, hobije izvan obaveza koje ih usrećuju i koje vole raditi.

Nakon što su svi učenici završili, voditelj/ica potiče podjelu svojih interesa sa ostatkom grupe. Voditelj/ica prvo opisuje svoje slobodno vrijeme.

Pitanja za raspravu:

Što za vas znači kvalitetno provoditi slobodno vrijeme? Što se od zanimljivih aktivnosti i sadržaja nudi u vašem mjestu stanovanja?

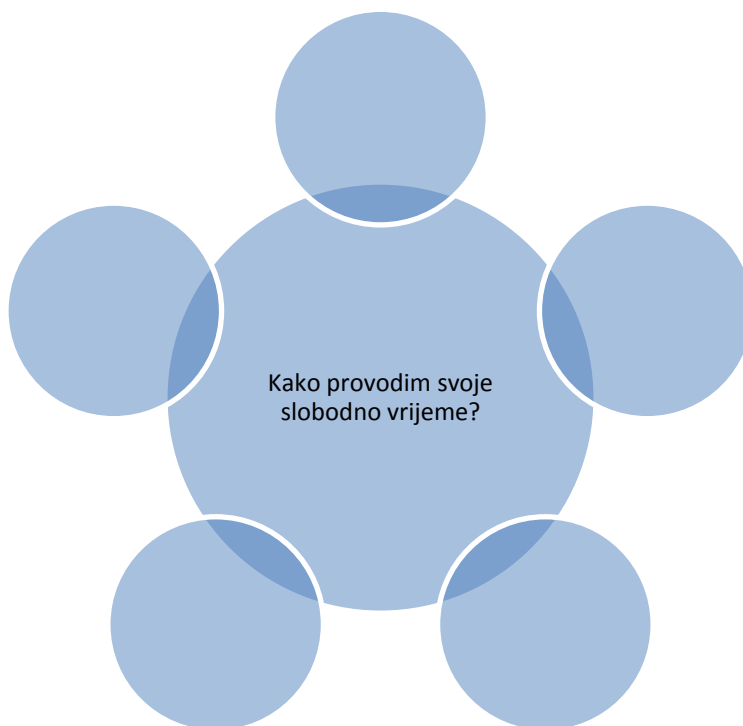
ZAVRŠNA AKTIVNOST

Voditelj/ica/ica i učenici sjede u krugu. Od svakog sudionika traži se da kaže jednu stvar koja mu se najviše sviđela na današnjoj radionici i jednu stvar koja mu se najmanje sviđela.

PRILOG 1
Kartice za pantomimu

PRILOG 2
„Kako provodim slobodno vrijeme/kako želim provoditi slobodno vrijeme“

RADIONICA 21: Želje i potrebe- načini zadovoljavanja

Tema:Želje, potrebe

Cilja:Pomoć u razumijevanju želja, potreba i prava, podsticanje na prepoznavanje razlika između želja i potreba; prepoznavanje svojih potreba i potreba drugih, uvažavanje sebe i drugih, razumijevanje različitosti, podsticanje pozitivnog odnosa prema sebi i drugima; jačanje grupne kohezije

Metod rada: Izlaganje, razgovor, rad u grupi, interakcijska igra

Materijal: Cvjetovi sastavljeni od raznobojnih papira, pribor za pisanje, radni listići „Piramida života“,

UVODNA AKTIVNOST

U sredini kuga složiti cvjetove sastavljene od raznobojnih papira, na čijoj poleđini pišu nedovršene rečenice, kao: Volim čitati o..., Rado gledam..., Raduje me kad... Učenici kažu svoje ime, biraju po jedan dio i gasno dovršavaju rečenicu. (Ja sam Ivan i volim jesti).

GLAVNE AKTIVNOSTI

Piramida života

Učenicima se podijele predloži PIRAMIDA ŽIVOTA, kaže im se da ih pregledaju i razmisle o tome šta im je važno u životu pa te važne stvari napišu na crticama označena mjesta. Neka ih zatim upišu u piramidu tako da u temelje stave najvažnije, u slijedeći red malo manje važne i tako do vrha. Na crte ispod neka ispišu svoje želje vezane za ono što im je važno za obitelj, školu, prijatelje.

Nakon te aktivnosti, učenici trebaju diskutirati sa osobom do sebe. Uočite jeste li slični i šta je kome važno.

⁶Slika: Piramida potreba

⁶ Slika preuzeta od Danke Juričić: <https://www.skolskiportal.hr/kolumne/kako-motivirati-ucenike/>

Naše potrebe

Započeti razgovor: Slažete li se da je čovjek sretan tek onda kad zadovolji sve svoje osnovne potrebe? Zajedno sa učenicima sastaviti listu osnovnih potreba. Nastavnih listu zapisuje na tabli.

Pokušajte u radu sa učenicima razmišljati tako da se pitate koje njihove potrebe nisu zadovoljene kad primjetite da su potišteni, agresivni, hiperaktivni. Jer, jedino zadovoljavanjem potreba možemo biti uspješni.

Drvo želja

Pripremimo drvo nacrtano na veliki hamer, te raznobojne cvjetove i listove izrazane od papira u boji. Drvo zalijepimo za zid i pitamo kakvo im se čini. Nedostaje li mu što? Nedostaju listovi cvjetovi. Hoćemo li mu pomoći da prolista i procvjeta? Uzmite cvijet u boji koja vam se sviđa, napišite na njega neku svoju želju i prilijepite ga gdje želite na naše drvo želja. Ako imate više želja, možete uzeti više cvjetova i listova. Nakon što su svi zalijepili koliko su željeli, pogledajmo naše drvo, vidimo da više nije golih grana, ali, nekao, visi u zraku, zemlja i korijenje našeg drveta su pusti. Tko će se pobrinuti da naše drvo preživi i ostvare se želje?

Da bi drvo moglo rasti i ostvariti naše želje, na papiriće koje ćete sada dobiti, napišite ono što može pomoći u ostvarivanju naših želja. Možete uzeti više papirića, ako trebate više pomagača. Zalijepimo „pomagače“ na korijen i naše će drvo biti sigurnije.

A sad, neka svako za sebe razmisli što on sam može učiniti da mu se želje ostvare, što može učiniti danas, što slijedeće sedmice, što slijedeći mjesec. Vjerujem da možemo učiniti mnogo, ali i da mi biramo što ćemo učiniti.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Volim sve svoje susjede

Interakcijska igrica započinje tako da voditelj/ica ustane i makne svoju stolicu iz kruga istovremeno objašnjavajući pravila igre prema kojima se svi na koje se tekst odnosi: “ Volim sve svoje susjede koji imaju plave oči (primjer)”, moraju ustati i što prije zamijeniti mjesto s ostalima koji su ustali. Tko ostane da stoji bez mjesta sada poziva sudionike, sve svoje susjede koje voli, prema nekom drugom principu da zamjene mjesto. Nije dopušteno sjesti na susjednu stolicu.

RADIONICA 22: Ljutnja i nezadovoljene potrebe

Tema: Šta izaziva ljutnju?

Cilj: Osvijestiti razliku između ponašanja i emocije; upoznati svoje nezadovoljene potrebe

Metod rada: Interakcijska igra, razgovor, pismeno izražavanje, izlaganje

Materijal: Kutija, listići sa napisanim pojmovima, papiri A4 formata, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Pantomima

Svi učenici stoje u krugu. Dobrovoljac uđe u krug, iz kutije izvuče listić sa napisanim pojmom, koji treba da pokaže grupi pantomimom. Ostali učenici pogađaju o čemu se radi. Ko pogodi, zamjenjuje pantomimičara.

Slijedi razgovor o igri:

- šta im je pomoglo/odmoglo u otkrivanju
- kako se osjeća pobjednik
- kako se osjeća onaj ko nije uspio da otkrije

Igra: "Kad sam bio ljut"

Krećite se slobodno kroz prostor. Razmišljajte o nekoj situaciji kada ste bili ljuti. Sjetite se ko je tu bio, šta je uradio, govorio, šta ste vi radili i govorili. Izrazite svoju ljutnju koju ste tada osjećali, i to: govorom, hodom, rukama, nogama, mimikom, cijelim tijelom.

Razgovor o ljutnji:

Šta je to što nas ljuti? A šta radimo kada smo ljuti? Kako se ponašamo kad smo ljuti?

GLAVNA AKTIVNOST

Dobri i loši načini ljutnje

Upute: Svi članovi grupe dobiju papir na kojem su napisana dva naslova „Dobri načini ljutnje“ i „Loši načini ljutnje“. Zadatak im je da promisle o tome kako se i na koji način ljute. Sva ponašanja kojima iskazuju ljutnju trebaju podijeliti u dvije kategorije - dobre i loše (dobri su oni kojima ne povrijede nikoga ili ništa). Postoji mogućnost da se neka ponašanja smjeste na sredinu.

Sažetak: Nakon pojedinačnog rada, u velikoj grupi svi govore ponašanja kojih su se sjetili, te se ona ispisuju na ploču. Izvlači se zaključak da postoje poželjna i nepoželjna ponašanja vezana uz ljutnju, te da je samo stvar izbora koje ćemo ponašanje odabrati da njime izrazimo ljutnju.

Šta nam treba kad smo ljuti?

Uvod i primjer voditelj/ica/ica o nezadovoljenim potrebama:

Podsjetiti učenike da u situacijama kada smo ljuti ustvari imamo neke nezadovoljene potrebe, neispunjene želje, koje čine da se osjećamo loše. Voditelj/ica/ica daje svoj primjer. Npr. "Ja sam se razbjesnila kada je autobus zakasnio. Bila sam bijesna jer sam razmišljala da on mora da stiže na vrijeme. Moja potreba nije bila da stigne na vrijeme nego da ja stignem na početak filma.

Razmišljanje o tome da je „šofer kriv neće me odvesti u kino. A kada mislim o tome šta hoću, naći ću drugi način da to ostvarim“.

Upisivanje želja i potreba:

Vratite se sada situacijama koje ste zamislili u prethodnoj radionici i pokušajte da dođete do nezadovoljenih potreba i želja koje ste vi ili odrasli tada imali.

Razmjena: Ko hoće kaže svoj primjer za potrebu. Pitati da li primjećuju sličnost između potreba djece i odraslih u situacijama kada su bili ljuti i u čemu se sastoje.

Komentar voditelj/ica: rezimirati da i djeca i odrasli imaju nezadovoljene potrebe.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Priča o ratniku

„Veliki i snažan ratnik došao je da traži savjet od mudraca. „Mudri čovječe, reče on glasom koji je navikao da mu se odmah pokoravaju, „nauči me kako se ulazi u raj a kako u pakao“.

Mudrac diže pogled ka ratniku i reče prezrivo: „Tebe da učim? Ti ne možeš ništa da naučiš. Gledaj kako si prljav. Smrdiš. Mač ti je zarđao. Sramota si za sve ratnike. Gubi mi se s očiju. Ne mogu više da te podnesem.“

Ratnik je pocrvenio, počeo da se trese, zanijemio je od bijesa. Izvukao je mač i gotovo da je zamahnuo na mudraca.

„Eto tako se ulazi u pakao“, rekao je mudrac tihim glasom.

Ratnik je odjednom shvatio. Dirnulo ga je što je mudrac bio spreman da da svoj život kako bi ga naučio kako se stiže u pakao! On polako spusti svoj mač, ispunjen zahvalnošću i iznenadnim mirom.

„A tako se ulazi u raj“, reče mudrac nježno.

RADIONICA 23: Zadovoljavanje potreba drugih

Tema: Koje potrebe imaju drugi?

Cilj: Uvažavanje potreba drugih, traženje miroljubivog rješenja sukoba

Metod rada: Izlaganje, diskusija, igra

Materijal: Radni listići „Naranča“, pribor za pisanje, hamer, flomasteri, Priče Pepeljuge na razne načine

UVODNA AKTIVNOST

Naranča

Upute: Podjela radnih listova s napomenom da se ispuni sa svog stajališta. Svaki sudionik daje svoj radni list lijevom susjedu.

Sažetak i vrednovanje: Razgovor s grupom o načinu rješavanja sukoba.

Zlatno pravilo: Ponašajte se prema drugima onako kako biste željeli da se oni ponašaju prema vama u sličnoj situaciji!

GLAVNA AKTIVNOST

Pepeljuga na razne načine

Priča Pepeljuga se priča iz ugla: maćehe, oca i sestara.

Maćehina priča

“Ova priča me potpuno ocrnila. Ja sam, zapravo, jedna dobra žena. Kad sam došla u ovu kuću, Pepeljugu sam prihvatila kao rođeno dijete, ali ona je imala puno loših navika. Nije voljela da se kupa, ni da nosi bilo šta čisto na sebi. Jedva bih je uspjela povremeno ugurati u korito. Svaki put je tako urlala i zvala upomoć da su se komšije u čudu okupljali. Kad god bih joj obukla čistu haljinu, ona bi se uvaljala u pepeo. Imala je bujnu maštu i voljela je da izmišlja priče. Svima je pričala da je zlostavljam. A što se tiče onog legendarnog bala... Naravno, svi znate da ne postoje dobre vile. Moj muž je za sve tri djevojke kupio krasne bijele balske haljine, ali je Pepeljuga odmah svoju bacila i dureći se rekla: “Ja ovo neću obući!” Mi smo je nagovarali, ali ona je ostala uporna, pa smo otišli bez nje. Ona se u međuvremenu predomislila i pojavila nakon što je bal već počeo. Ne možete zamisliti kako sam bila sretna kada sam je vidjela. Bila je čista i divno je izgledala. Pomislila sam: “Konačno me poslušala”. Princ je, kao začaran, prišao Pepeljugi. Zaplesali su, i dok su prolazili pored mene, čula sam kako je pita: “Mlada damo, jeste li stigli posljednji zato što ste željeli da vas primijetim?” Pepeljuga je zastala, mrko ga pogledala, tapnula cipelicom u pod, potrčala, cipela joj je ispala, ali je ona, ne okrećući se, odjurila s bala. Kada sam poslije nekoliko dana čula da je princ neuspješno traži po kraljevstvu, poslala sam stariju kćer da mu javi radosnu vijest kako izabranica njegovog srca živi baš u našoj kući. Na njihovom vjenčanju plakala sam od sreće i mislila kako bi njena pokojna majka sada bila sretna.”

Priča starije sestre

„Neću puno da dužim, ali gledajući mene i moju mlađu sestru, ispada da se uopšte ne isplati biti dobar i poslušan. Možete se, u najboljem slučaju, udati za nekog činovničića na kraljevskom dvoru. Pepeljuga je uvijek tjerala po svom i dobijala ono što je htjela. Noći i noći sam proplakala nad takvom nepravdom.”

Očeva priča

„Kad je umrla moja prva žena, ostao sam sam s kćerkom. Nisam ništa znao da radim po kući, a ni da se brinem se za dijete. Zato sam odlučio da se što prije oženim, da bi se neko brinuo o kući, meni i djetetu. Tako sam i učinio. U te ženske stvari ja vam se ne razumijem. Moje je bilo da zarađujem novac i da zbrinem sve tri kćeri. Kada dođem kući poslije napornog dana, želim da se što prije smjestim u krevet, tako da zapravo i ne znam šta se tu sve događalo. Naravno, ne mogu kriti koliko sam se razveselio što je princ zatražio ruku moje kćeri i ja sam joj dao očinski blagoslov.”

Slijedi razgovor o pričama

Učenici diskutuju kako im se sada čini bajka koju odavno znaju, o osjećanjima, razmišljanjima i postupcima svakog lika iz bajke.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Tuđe cipele

Na hamerpapiru se nacrtaju konture cipela sa imenima likova iz bajki i djeca stavljaju pluseve i minuseve od zavisnosti u čije cipele likova iz bajki bi mogli stati, a u čije ne.

Razgovor o aktivnosti:

- u čije cipele im je bilo najlakše da stanu, zbog čega
- u čije cipele im je bilo najteže da stanu, zbog čega
- kako se ponašamo kad ne razumijemo drugu osobu, šta radimo

Radni list

Naranča

Dvije su se djevojčice posvađale zbog naranče. „Daj mi je, ja trebam naranču“, viknula je prva: „I ja hoću naranču, smjesta!“ viknula je druga.

Ušla je učiteljica i saslušala ZAHTJEV svake od djevojčica. Obje su htjele istu stvar. Učiteljica je uzela nož i rasjekla naranču na pola. Svakoj je djevojčici dala polovicu. Prva djevojčica ogulila je svoju polovicu, bacila koru i pojela unutrašnjost. Druga je također ogulila, ali je bacila unutrašnjost, a koru je stavila sušiti. Ona je htjela raditi kolače od naranče.

Što je bio ZAHTJEV prve, a što druge djevojčice?

Što je bio INTERES prve, a što druge djevojčice?

Da je učiteljica saslušala njihove interese, a ne zahtjeve, bi li sukob bioriješen drugačije?

Napišite kako?

Tema: Empatija-saosjećanje

Cilj: Razgovoro sopstvenim osjećanjima i osjećanjima drugih; Razumijevanje emocionalnog stanja drugih osoba, razvijanje saosjećanja, pomaganje drugima u zadovoljavanju njihovih potrebi uklanjanju teškoća osvještavanje postupaka koji su u osnovi pozitivnih poruka

Metod rada: Usmeno i pismeno izražavanje, razgovor, igra

Materijal: papiri, bojice, papirnata srca za svakog učesnika, selotejp,

UVODNA AKTIVNOST

Prepoznavanje osjećanja: Igra „Tri stolice“

Voditelj/ica/ica izvede 3 dobrovoljca i daje im „tajni zadatak“: oni treba da se vrata u učionicu, sjednu na stolicu i pokažu neverbalno zadata osjećanja. Recimo, prvi učenik je bijesan, drugi tužan, a treći izražava kako se stvarno osjeća. Ostali pogađaju kako se ko osjeća. Može se ponavljati igra kroz koju će biti predstavljena različita osjećanja.

GLAVNA AKTIVNOST

Razderano srce

Svi selotejpom na prsa nalijepo veliko papirnato srce. Voditelj/ica čita priču Razderano srce.

Uputa: „Svaki put kada u priči čujete nešto što može povrijediti osobu, utjecati na to da se osjeća loše i ima o sebi loše mišljenje, pokažite palcem prema dolje i otrgnite komad papirnato srca“.

Prijedlog pitanja za razgovor:

- Što mislite kako se Damir osjećao? Zašto se tako osjećao? Kakav uticaj bi takvi osjećaji mogli imati na njega ako se tako postupa s njim iz dana u dan?
- Opiši situacije u kojoj si se tako ponio ili si vidio nekoga da se tako ponaša. Zamisli i opiši kako se ta osoba osjećala.
- Pitajte učenice za rečenice potpore, pozitivne poruke i one koje osnažuju. Šta biste rekli Damiru? Šta biste za njega učinili da se bolje osjeća? Uz svaku osnažujuću poruku, koju neko izgovori, neka djeca dignu palac prema gore. Šta mislite kako bi se Damir sada osjećao nakon što je čuo sve poruke podrške?

Razderano srce

Jednog utorka ujutro, kad je zazvonio sat Damir nije usto iz kreveta. Deset minuta nakon toga njegova mama otvara vrata sobe i kaže: „Hajde, ponovno ćeš zakasniti uz školu. Stvarno si ljenčina!“ (Poderite komadić srca), „Ali mama, ne osjećam se dobro!“ „Zašto se uvijek ponašaš kao mala beba?“ (PODERI), pita Damirova mama. „Uvijek se osjećaš loše kad je tjelesni u školi. Samo ti ustani i spremi se. Tvoj je brat već gotov!“ (Poderi) Damir se brzo obukao i otišao u kuhinju nešto pojesti. Njega stariji brat je upravo završavao. „Ja idem mama“, rekao je. „Čekaj Damira“, rekla je mama. „Taj šmokljan uvijek kasni!“ (PODERI), reče Dino. „Ne želim kasniti“. Damir je potrčao za bratom i na vrijeme su stigli na školski autobus. Ali, upravo kad su se vrata autobusa zatvorila Damir se sjetio da je ostavio na pisaćem stolu domaću zadaću. Pitao je vozača bi li mogao pričekati da se vrati i uzme zadaću. Vozač ga je pogledao. „Šta je tebi blesane?“ (PODERI) „Pa nije ovo taksi! Uostalom, tako ti i treba kad kasniš.“ (Poderi.) Kad je stigao u školu Damir je rekao učiteljici da je zaboravio domaću zadaću, a ona je odgovorila: „Damire, to je već četvrti put ovaj mjesec da zaboravljaš domaću zadaću. Jesi li zaista radio? Počinjem misliti da lažeš“ (PODERI) bojim se da ću morati porazgovarati s tvojim roditeljima o tome.“ Damir je volio sportove ali je mrzio tjelesni jer je bio najmanji od svih dječaka u razredu. Toga dana trebali su igrati košarku koja je bila jedan od najgorih sportova za Damira. Učiteljica je zamolila djecu da se podijele u dva tima, Lavove i Tigrove. Za nekoliko trenutaka bilo je deset dječaka u svakom timu, a Damir je bio jedini koji ostao neraspodijeljen (PODERI). Kapetan Lavova je rekao: „Mi ga nećemo. On nije dobar igrač“ (PODERI) „On nije tigar. Viši slični na uplašenu mačku (PODERI)“, rekao je kapetan Tigrova. Ostali su se dječaci počeli smijati (PODERI). Na kraju je učiteljica raspodijelila Damira u tim Lavova, ali on je sjedio na klupi svo vrijeme jer ga kapetan nije htio uključiti u igru (PODERI). Toga je dana, nakon škole, Damirov brat Dino igrao nogomet sa svojim prijateljima nedaleko od njihove kuće. Damir je bio znatno bolji u nogometu nego u košarci. Nogomet mu je bio najdraži sport, zato je pitao Dinu može li i on igrati. „Ni slučajno“, rekao je Dino, „Ti bi upropastio igru“ (PODERI) Njihova je mam to čula i rekla: „Trebao bi pustiti bratu da igra s vama, Dino.“ „Ali mama on je prespor“ (PODERI) „I uvijek je nekome na putu“ (PODERI)

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Vođena fantazija

Motivi: Umirivanje fiziološke strane neugodnih emocija - ljutnja / strah

Priprema: Mirna i tiha prostorija.

Upute: Pozvati učenike da se umire, udobno smjeste, zatvore oči te potom mirno i polako pročitati tekst vođene fantazije. Svi probaju zamisliti opisanu situaciju te desetak minuta ostaju zatvorenih očiju zamišljajući. Nakon toga su pozvani nacrtati svoju zamišljenu sliku.

Sažetak: Nakon provedene vježbe, pozvani su učenici komentirati kako im je bilo, kako su se osjećali, kako su disali, kakvi su im bili otkucaji srca... Zaključuje se da se u situacijama ljutnje ili straha treba prizvati ovaj osjećaj, te pokušati zamisliti ugodnu situaciju kao što je ova iz vježbe.

Vođena fantazija (tekst)

Vruć je ljetni dan. Šećete prekrasnim vrtom. Ispod stopala osjećate mekanu travu. Okružuje vas ugodan miris cvijeta. Gledate leptiriće kako lete s cvijeta na cvijet. Postajete mirni i opušteni. Ugledate mali ribnjak. U njemu plivaju zlatne ribice. Kako mirno plivaju-mirno i tiho. Vi ste također mirni. Na vodenoj se površini prostiru i cvjetovi lopoča. Na širokim zelenim listovima ljenčare žabice. Šećete među visokim drvećem i između dva stabla opazite viseću mrežu koja se zamamno ljulja amo-tamo. Odjednom osjetite pospanost. Legnete u mrežu. Postajete teški. Teški i mirni. Mreža vas nježno ljulja amo-tamo. Oko sebe čujete nježno ptičije pjevanje, iznad sebe vidite bujne, zelene krošnje drveća. Lišće šušti na vjetru. Kroz grane prodiere tanka sunčeva zraka. Tako vam je toplo. U ribnjaku kreću žabe, iz trave se javljaju cvrčci. Polako se ljuljate u mreži. Dišete mrino i duboko. Sretni ste i zadovoljni.

RADIONICA 25.1. (za mlađi uzrast): Nasilje u školi

Tema: Vrste nasilja u školi

Cilj: Prepoznavanje nasilja u svakodnevnom životu; preveniranje nasilja

Metod rada: Razgovor, izlaganje, rad u grupi, rad u paru

Materijal: Radni listići „Asocijacija na pojam NASILJE“, pribor za pisanje, radni listići 1 iz radionice Uvid u nasilne oblike ponašanja,

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica pita učenike: „Šta nasilje znači za vas? Kad se kaže nasilje u školi/odjeljenju, uopće u životu, koje to asocijacije, slike, uspomene izaziva kod vas?“, i zamoli da u radnom listu napišu što više asocijacija na pojam NASILJE. (Materijal za učenike 1 – **Asocijacije na pojam NASILJE**)

GLAVNA AKTIVNOST

Učenike/učenice podijeliti u male grupe. Svaki put na različit način treba formirati male grupe kako bi svi učenici/učenice imali mogućnosti da budu u interakciji sa svima i na taj način će se povećati kooperativnost u odjeljenju. Grupama se podijeli kopija Radnog lista 1 (koristiti Radni list 1 iz Radionice 18: Uvid u nasilne oblike ponašanja).

Voditelj/ica daje uputstvo:

Svaka rečenica napisana u ovom Radnom listu opisuje određeno ponašanje učenika/učenica. Zamisli da se prema tebi neko ponaša na takav način i odgovori:

- Kako bi se osjećao/osjećala u toj situaciji?
- Zbog čega bi se tako osjećao/osjećala?

Jedan učenik upisuje sva osjećanja i razloge zbog kojih se učenici/učenici tako osjećaju u svakoj maloj grupi. O tome djeca međusobno razgovaraju. Predstavnici grupa izvještavaju o radu svoje grupe. Voditelj/ica na tabli zapisuje osjećanja i razloge takvih osjećanja.

Voditelj/ica daje sljedeće uputstvo: Razgovarajte među sobom i dogovorite se da li je ponašanje opisano u rečenicama nasilno i, ako jeste, o kojoj vrsti nasilja je riječ.

Nakon grupne diskusije ponovo slijede izvještavanja o grupnom radu. Učenici izvještavaju o tome kako su odgovorili na postavljena pitanja, kao i o svim događajima, komentarima i asocijacijama kojih je bilo tokom grupne diskusije.

Treba voditi računa da izvijestilac ne bude uvijek isti učenik, a voditelj/ica ponovo bilježi odgovore na tabli. Na kraju voditelj/ica rezimira iskustva cijele radionice i daje objašnjenje koje se odnosi na vrste nasilnog ponašanja. On/ona obraća posebnu pažnju na odgovore koji se svrstavaju u kategoriju „šala“ i obrazlaže zašto se takvo ponašanje ne može prihvatiti kao šala.

Dijeljenje iskustva:

Voditelj/ica pita učenike/učenice što je u toku ove radionice za njih bilo najznačajnije iskustvo i kako su se osjećali radeći zajedno na temu nasilnog ponašanja.

Pomoć za voditelja/icu:

FIZIČKO NASILJE se najlakše zapaža. Starija, jača djeca koriste svoju snagu i moć i zlostavljaju drugu mlađu ili na bilo koji način slabiju djecu. Objasniti, ako se nametne pitanje, zbog čega fizičko nasilno ponašanje nikako ne bi moglo biti „šala“. **Fizičko nasilje može biti veoma ozbiljno i ugroziti djetetovozdravlje i život.** Svako dijete koje je žrtva ovog nasilja mnogo pati.

EMOCIONALNO NASILJE je veoma česta pojava u školi. Razmislili ste kako se osjeća dijete kada neko od učenika/učenica postupa sa njim na način koji opisuje ovaj oblik nasilja. **Ružne riječi se pamte cijelog života. Pogrdni nadimci takođe trajno ostaju u sjećanju.** Svi ovi postupci čine da se dijete osjeća nesigurnim i manje vrijednim.

SOCIJALNA IZOLACIJA Djeca koja su isključena i usamljena pate, smatraju da su drugačija i manje vrijedna. Posljedice su dugotrajne.

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE može se odnositi na fizički kontakt između djece, upućivanje različitih riječi sa seksualnim značenjem, prisustvo scenama masturbacije itd. **Ovu vrstu iskustva ne želi doživjeti nijedno dijete. Ono se pamti, a neki teži oblici mogu obilježiti cijeli život.**

KULTURNO NASILJE jerujemo da znate kako se osjeća dijete čije se porijeklo ili pripadnost omalovažavaju. **To dijete ne može imati slobodu da raste i razvija se u sredini koja ga ne prihvata**

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Voditelj/ica kaže učenicima:

- Neka vam vaša mašta sada pomogne da na papiru koji ste dobili nacrtate svoj strah. Možete da se koristite svim bojama i oblicima kojih se sjetite.

Kada učenici završe sa crtanjem reći:

- Izaberi svog druga ili drugaricu i ispričaj mu/joj šta si nacrtao/la. Šta znači tvoj crtež?

Učenici razgovaraju o svojim crtežima. Postaviti pitanje:

- Što radiš kada si uplašen/na?

Učenici traže svoje partnere i razgovaraju sa njima na prethodnu temu.

- Ko ili što ti obično pomaže da se oslobodiš svog straha?

O ovome ponovo razgovarati u parovima.

- Kada bi imao/la čarobni štapić, u što bi pretvorio/la svoj crtež?
- Nacrtaj novi crtež uz pomoć čarobnog štapića.

U krugu razgovaraju o novom crtežu i pokazuju ga ostalim učenicima/učenicama.

RADIONICA 25.2. (za stariji uzrast): Integracija dobrih i loših životnih iskustava

Tema: Životna iskustva

Cilj: suočavanje i prihvatanje kako dobrih, tako i negativnih životnih iskustava

Metod rada: Razgovor, igra, izlaganje, rad u grupi, rad u paru, pismeno izražavanje

Materijal: Flip chart, hamer papiri, flomasteri, papiri A4 formata, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Početna aktivnost: Zajednička priča

Voditelj/ica otpočne priču rečenicom: „Kada su se sreli...“, pljesne rukama i kaže ime učenika/učenice koji treba da nastavi dalje. Kada ovaj učenik/učenica kaže rečenicu kojom nastavlja priču, isto uradi i svaki sljedeći i tako redom dok svi učenici/učenice ne uzmu učešća u pravljenju zajedničke priče.

Voditelj/ica/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku,
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljanje greške.

Da i ne

Učenici stoje u sredini prostorije. U jednom uglu prostorije stoji natpis „DA“, a u suprotnom natpis „NE“. Voditelj/ica čita pripremljene tvrdnje. Ukoliko se slažu sa onim što su čuli, učenici se grupišu oko natpisa „DA“, a ukoliko imaju suprotno mišljenje, odlaze do natpisa „NE“. Neodlučni ostaju u sredini. Sljedeći zadatak je da učenici koji su protiv pročitane tvrdnje i učenici koji se slažu sa tvrdnjom iznesu svoje argumente i da pokušaju da pridobiju grupu neodlučnih.

Primjeri za tvrdnje:

- životinje u ZOO vrtovima su sretno,
- mačke su bolji kućni ljubimci od pasa,
- odlazak na planinu je uzbudljiviji od odlaska na more.

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- kako ste se osjećali u ulozi onog koji nagovara/nagovaranog,
- šta je utjecalo da se daju nagovoriti/da ostanu pri svom mišljenju.

GLAVNA AKTIVNOST

Prihvatljivo i neprihvatljivo ponašanje

Učenici se podijele u dvije grupe. Prva grupa ima zadatak da na što više radnih/samoljepljivih listića upiše po jedan primjer lijepog ponašanja, kao i nekoliko karakteristika navedenog ponašanja: u školi, porodici, bilo gdje. Popunjene listiće lijepe na hamer pod naslovom „Prihvatljivo ponašanje“. Uvodi se pojam „društveno-prihvatljivo ponašanje“. Druga grupa ima zadatak da na što više listića (u drugoj boji) upiše primjere društveno neprihvatljivog ponašanja i opiše takvo ponašanje. Popunjene listiće lijepe na hamer pod naslovom „Neprihvatljivo ponašanje“.

Obje grupe predstavljaju svoj rad u velikoj grupi.

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- kako se osjećamo mi i drugi kada se lijepo/primjereno ponašamo,
- kako se osjećamo mi i drugi kada se neprimjereno ponašamo,
- kakve su posljedice primjerenog/neprimjerenog ponašanja,

Učenici navode lične primjere ili primjere situacija koje su doživljeli njihovi prijatelji ili poznanici i komentarišu kako bi se oni osjećali da su na njihovom mjestu.

Šta se može uraditi da bude prihvatljivo svima

Učenici se dijele u parove. Svaki par se zadužuje da za jedan primjer neprihvatljivog ponašanja, istaknutog na hamer papiru, na drugom hamer papiru (prihvatljivo ponašanje), pronađe listić sa odgovarajućim, boljim izborom-primjerom primjerenog ponašanja, kojim treba da prekriju neprihvatljivo ponašanje (zalijepe preko neprihvatljivog ponašanja). Igra se završava kad su listićima sa lijepim ponašanjem prekriveni svi primjeri neprihvatljivog ponašanja.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Poslovice o lijepom ponašanju

Učenici rade u parovima. Zadatak je da se prisjete, dogovore, ispišu i pročitaju poruke/poslovice na temu lijepog ponašanja.

RADIONICA 26: O agresivnosti/vlastiti doživljaj žrtve

Tema: Posljedice agresivnosti; senzibilizacija sa žrtvom nasilja

Cilj: Prepoznavanje nasilništva u svakodnevnim situacijama: kada su učenici bili na neki način povrijeđeni, kada su oni nekoga povrijedili, bili svjedoci nasilja; sticanje uvida u svoja osjećanja i ponašanja u takvim situacijama; saosjećanje s drugima i uočavanje da i drugi imaju ista osjećanja, želje i potrebe kao i oni sami; upoznavanje s vještinama koje pomažu u rješavanju problema (sukoba), savladavanju bijesa, samopotvrđivanju i prihvatanju drugih, stvaranju prijateljstva.

Metod rada: Razgovor, asocijacije, izlaganje, poučavanje, pismeno izražavanje, popunjavanje listića

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- učenici saopštavaju kako se osjećaju,
- nešto što im se danas dogodilo, što žele da podijele sa grupom.

GLAVNA AKTIVNOST

Asocijacije na zadatu riječ-agresivnost

Voditelj/ica uvode učenike u temu radionice kroz asocijacije na zadatu riječ "agresivnost". Sve asocijacije učenika se zapisuju na hamer papir, učenici obrazlažu na koji način su asocijacije povezane sa agresivnim ponašanjem.

Šta je agresivnost?

Učenici u paru odgovaraju na pitanje šta je za njih agresivno ponašanje (koji su to postupci, radnje). Nakon toga se izvještava u velikoj grupi, odgovori se zapisuju na hamer. Voditelj/ica/ica, kroz dobijene odgovore, definiše agresivnost:

Voditelj/ica zaključuje: Ovakvo ponašanja nije prihvatljivo. Ovakva ponašanja povređuju drugoga. Obje strane se osjećaju loše, gube samopoštovanje i pune se neprijatnim osjećanjima, a nenasilna komunikacija i nenasilno ponašanje čuvaju svakome dostojanstvo. Žrtva se osjeća tužno, uplašeno, postićeno, povrijeđena je. Oni koji prisustvuju/posmatraju zabrinuti su i uplašeni.

Osobi koja se agresivno ponaša nije lako da savlada svoj bijes. To je jedan od razloga što povređuje druge. Takvim osobama je potrebna pomoć da se nauče samokontroli, smire i prestanu sa iskaljivanjem bijesa na drugima.

Priče o nasilništvu

Učenicima se podijele pripremljeni radni listići "Moje iskustvo s nasilništvom".

Zadatak je da svako opiše svoje iskustvo koje je imao s nasilništvom iz ugla:

- osobe koja je bila maltretirana,
- osobe koja je maltretirala nekoga,
- osobe koja je prisustvovala maltretiranju i nije reagovala,
- osobe koja je prisustvovala maltretiranju, ali je reagovala (spriječila agresivno ponašanje, zatražila nečiju pomoć)

Napomena: Važno je da učenici ne imenuju osobu. Mogu reći npr.: neko me nazvao ružnim imenom; namjerno sam srušio njegove knjige sa stola; vidio sam da mu je podmetnuo nogu, ali sam ćutao; rekao sam nekome da prestane da se ruga mojoj drugarici...

Svako radi za sebe. Ako učenici žele, mogu da pročitaju svoje priče o nasilništvu, a može se diskutovati i bez čitanja priča.

Slijedi razgovor o aktivnostima:

1. Opiši situaciju u kojoj su te povrijedile nečije riječi ili ponašanje

- koliko često ti se dešava da se neko prema tebi agresivno ponaša?
- šta ti ta osoba/grupa radi?
- kako si se tada osjećao?
- šta si uradio povodom toga?

2. Opiši situaciju kada si se ti agresivno ponašao prema drugoj osobi

- šta si tada radio?,
- kako je došlo do toga?
- kako si se osjećao zbog toga?
- da li si stvarno želio da se to dogodi?
- kako se to završilo?
- koliko često to radiš?
- šta si mogao da uradiš umjesto toga?

3. Opiši neku situaciju kada si bio svjedok nasilništva, a povodom toga nisi učinio ništa

- kako si se osjećao dok si gledao kako nekoga maltretiraju?
- šta je nasilnik radio?
- šta se desilo sa žrtvom?
- zbog čega nisi ništa uradio?
- šta si mogao da uradiš?
- kako si se osjećao nakon svega?
- da li je to uticalo na tebe, kako?

4. Opiši neku situaciju u kojoj si bio svjedok nasilništva i pokušao da ga spriječiš ili si pozvao pomoć

- kako si doživio situaciju kojoj si prisustvovao (kako si se osjećao zbog toga što se dešava)?
- kako nasilništvo utiče na tebe?
- šta si učinio da spriječiš nasilništvo?
- da li je to pomoglo da maltretiranje prestane?
- da li si imao problema zbog toga?

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Slijedi završni razgovor o nasilništvu:

- kad biste vidjeli/čuli da neko nekog maltretira, šta biste povodom toga uradili?
- da li biste nekome za to rekli, kome?
- ako ne biste nikome rekli, zbog čega to ne biste uradili?
- da li vas trenutno neko maltretira?
- kako maltretiranje utiče na vas?
- da li maltretiranje mijenja vaš život, na koji način?
- da li trenutno nekoga maltretirate?
- ako to radite, da li biste voljeli da prestanete?

- šta možemo učiniti da spriječimo nasilništvo?
- šta se dešava kada se obračunavamo?

Voditelj/ica zaključuje: Ako ništa ne činimo da spriječimo nasilništvo i agresivnost, time podržavamo nasilje (pokazujemo da mislimo da je takvo ponašanje prihvatljivo), ne pomažemo ni žrtvi ni osobi koja se nasilno ponaša.

Pokaži kako se osjećaš

Učenici stoje u krugu. Zadatak je da, jedan po jedan, pokažu pokretom kako se osjećaju na kraju radionice.

Slijedi razgovor o provedenim aktivnostima:

- da li su nešto naučili, šta?
- svi iskazuju kako im se dopala radionica i kako su se osjećali za vrijeme aktivnosti.

Radni list „Moje iskustvo s nasilništvom“

Opiši situaciju u kojoj su te povrijedile nečije riječi ili ponašanje.

Opiši situaciju kada si rekao ili uradio nešto što je povrijedilo nekog drugog.

Opiši neku situaciju kada si bio svjedok nasilništva, a povodom toga nisi učinio ništa.

Opiši neku situaciju u kojoj si bio svjedok nasilništva i pokušao da ga spriječiš ili si pozvao pomoć.

RADIONICA 27.1. (za mlađi uzrast): Kako prepoznati nasilje?

Tema: Mitovi i činjenice o nasilju

Cilj: Podsticanje na razmišljanje o nasilništvu i kako ono utiče na nas, prepoznavanje i uočavanje nasilništva u svakodnevnim situacijama radi smanjivanja i otklanjanja negativnih stavova, postupaka i uvjerenja koji dovode do nasilja (problema); razvoj suosjećanja drugima i uočavanje da i drugi imaju ista osjećanja, želje i potrebe, ali ih na pogrešan način zadovoljavaju; upoznavanje svještina koje pomažu u rješavanju problema (sukoba), savladavanju bijesa, samopotvrđivanju i prihvatanju drugih, stvaranju prijateljstva.

Metod rada: Izlaganje, poučavanje, pisano izražavanje, popunjavanje radnih listića, rad u paru/malim grupama, diskusija

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor otvorenim pitanjima:

- učenici saopštavaju kako se osjećaju,
- šta im se danas dogodilo, što žele da podijele sa grupom.

GLAVNA AKTIVNOST

Mitovi i činjenice o nasilju

Učenicima se podijeli pripremljeni prilog "Tačno ili netačno o nasilju", koji svako za sebe popunjava. Nakon popunjavanja čitaju se izjave, pojedinačno i svako obrazlaže svoj stav. Zajednički se raspravlja i dolazi do tačnog odgovora.

Slijedi razgovor o svakoj tvrdnji:

- kako su učenici došli do takvog odgovora,
- da li imaju primjer za to, potvrdu u nekom svom iskustvu,
- da li sada drugačije posmatraju nasilje.

Definicija nasilništva

Učenici u paru/manjim grupama pišu svoju definiciju nasilništva. Zapisuju ideje grupe i na kraju osmišljaju svoju definiciju, koju iznose u velikoj grupi.

Pomoć je prethodna aktivnost, a voditelj/ica može i dodatno uputiti učenike:

- za nasilništvo je potrebno najmanje dvoje: nasilnik i žrtva,
- nasilnici vole da se osjećaju snažno,
- nasilnici vole da imaju moć nad drugima,
- nasilnici koriste svoju moć da bi povrijedili druge.

Moguća definicija: nasilništvo se javlja kad jača, moćnija osoba svjesno (namjerno) i često povrjeđuje ili zastrašuje manju, slabiju osobu.

Osobine nasilnika/žrtve

Učenici se podijele u dvije grupe. Jedna grupa treba da navede osobine nasilnika, a druga grupa žrtve, nakon čega se izvještava u velikoj grupi. Odgovori se zapisuju na hamer papiru.

Slijedi poređenje osobina i razgovor o tome šta je zajedničko, šta jedna i druga strana treba da promijene, na koji način.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Šta je dobro kod mene

Svaki učenik treba da kaže šta je dobro kod njega, za koju svoju osobinu bi želio da drugi znaju. Učenicima je nekad teško da se "pohvale" pa voditelj/ica može ponuditi pomoć na način da zamoli ostale učenike da kažu nečiju dobru osobinu ili da učenici iz priloga "Kartice sa osobinama" izaberu onu za koju bi željeli da drugi znaju.

Slijedi razgovor o provedenim aktivnostima:

- da li su nešto naučili, šta?
- svi iskazuju kako im se dopala radionica i kako su se osjećali za vrijeme aktivnosti.

Prilog "Kartice osobina"

BRZ	RAZUMAN	NA DOBROM GLASU
ČASTAN	VRIJEDAN	ODGOVORAN
DAREŽLJIV	HRABAR	OTVOREN
DOBAR	FER	POUZDAN
DOSLJEDAN	HUMAN	ZREO
DRUŠTVEN	ISKREN	USPJEŠAN
DUHOVIT	LJUBAZAN	PAMETAN
SNALAŽLJIV	MEKOG SRCA	PAŽLJIV

“Tačno ili netačno o nasilju”, odgovori na pitanja

1. Nasilništvo je samo zadirkivanje. (NE)

Nasilništvo je mnogo više od zadirkivanja. Dok neki nasilnici zadirkuju, ostali se služe fizičkim nasiljem, zastrašivanjem ili drugim taktikama. Zadirkivanje ponekad može biti zabavno; nasilništvo uvijek boli.

2. Neki ljudi zaslužuju da ih neko maltretira. (NE)

Niko ne zaslužuje maltretiranje. Niko ne želi da ga kinje. Većina nasilnika zadirkuje one koji su na neki način drugačiji. Razlike ne bi smjele da budu razlog za nasilništvo.

3. Samo muškarci mogu da budu nasilnici. (NE)

I žene mogu da budu nasilne.

4. Oni koji se žale na nasilnike su mamime maze. (NE)

Oni koji se žale na nasilnike brane svoje pravo da ne budu maltretirani. Za njih se može reći da su zreliji nego nasilnici.

5. Nasilništvo je sastavni dio odrastanja. (NE)

Trpiti zadirkivanje, maltretiranje, prijetnje, uznemiravanje, vrijeđanje, povrijeđivanje i zlostavljanje nije normalno. Ako mislite da je normalno, manje su šanse da ćete nešto reći ili učiniti povodom toga, što nasilnicima daje zeleno svjetlo da nastave s nasilništvom.

6. Nasilnici će odustati ako ih budemo ignorisali. (DA i NE)

Neki nasilnici će možda odustati. Ali drugi će se razljutiti i nastaviti s maltretiranjem, dok ne vide reakciju. To je ono što žele.

7. Nasilnici ne poštuju sebe. To može da bude razlog što maltretiraju druge. (NE)

Neki nasilnici sebe poštuju. Sasvim su zadovoljni sobom, a to što maltretiraju druge im pomaže da budu još zadovoljniji. U većini slučajeva nasilništvo nema veze sa samopoštovanjem. Vezano je za posjedovanje moći nad drugima.

8. Dijete koje se požali starijima da ga neko maltretira je tužibaba. (NE)

Dijete koje ima problema treba da se požali nekom starijem. Isto to treba da učini ako primjeti da neko drugi ima problema zbog maltretiranja.

9. Sa nasilnicima se treba potući ili im uzvratiti istom mjerom. (NE)

Ako se potučete s nasilnikom, možda ćete se povrijediti ili povrijediti nekoga drugoga. Možda ćete upasti u nevolju zbog tuče. Ako pokušate da se osvetite, ponašate se isto kao i nasilnik. A nasilnik može ponovo nasrnuti na vas da bi vam se osvetio. I jedno i drugo stvar čini još gorom.

10. Ljudi koje neko maltretira mogu da se osjećaju povrijeđeno, ali to brzo prebole. (NE)

Nasilništvo ostavlja dugotrajne posljedice. Neka djeca napuste školu/porodicu zbog nasilništva. Neka postanu toliko tužna, očajna, preplašena i ne vide izlaz iz situacije, pa pomisle na samoubistvo. Mnogi odrasli ljudi pamte kako su ih maltretirali dok su bili djeca. Ljudi ne mogu lako da prevaziđu taj problem.

RADIONICA 27.2. (za stariji uzrast): Čemu služe kazne?

Tema:Kazne

Cilj:Upoznavanje učenika sa značajem i svrhom kažnjavanja; predlaganje postupaka koji će se sprovesti u situacijama lakšeg i težeg kršenja discipline

Metod rada:Igra, razgovor, izlaganje

Materijal:Hamer papir, markeri, papiri A4 formata, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Početna aktivnost:Pravljenje poklona pantomimom

Učenici/učenice sjede u velikom krugu. Voditelj/ica počinje ovu vježbu tako što pravi poklon pantomimom i predaje ga (bez riječi) učeniku/učenici do sebe. On/ona pantomimom, takođe, prima poklon i tek kada pogodi šta je dobio/la to može da saopšti grupi. Ovaj učenik/učenica „pravi” poklon drugu/drugarici do sebe i tako redom do voditelj/ice.

GLAVNA AKTIVNOST

Dogovorene posljedice

Olujom ideja napraviti listu situacija lakšeg i težeg kršenja discipline, kao što su pričanje na času, guranje priulasku u učionicu... itd. Voditelj/ica zaspisuje na hamer papiru.

Učenike podijeliti u četiri grupe. Svaka grupa dobije nekoliko situacija lakšeg i težeg kršenja discipline sa liste. Grupe imaju zadatak napraviti listu postupaka koji će se sprovesti u tim situacijama tako da svako ponašanje koje predstavlja kršenje discipline proizvodi odgovarajuću posledicu.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Voditelj/ica počinje razgovor o kaznama.

Učenici iznose svoje stavove o tome:

- da li djecu/ljude treba kazniti za nedolično ponašanje,
- zaslužuju li oni drugu priliku,
- da li se prema nasilnicima treba nasilno ponašati.

RADIONICA 28.1. (ZA MLAĐI UZRAST): Posljedice vršnjačkog nasilja

Tema: Vršnjačko nasilje – bullying, cyber bullying

Cilj:Prepoznavanje rizičnih situacija, rizičnog ponašanja, vršnjačkog nasilja i raspoloživih načina samozaštite; aktiviranje postojećih i proširivanje fonda znanja/vještina samozaštite u realnim, rizičnim socijalnim situacijama; osposobljavanje djece za samozaštitu privatnosti i lične bezbjednosti; povezivanje i kontrastiranje realnog i cyber svijeta; trening socijalnih vještina (empatije, povjerenja, poštovanja, biranje adekvatnih odgovora i ponašanja)

Metod rada: Asocijacije, izlaganje, poučavanje, igra uloga, popunjavanje radnih listića, rad u paru/malim grupama, izvještavanje, razgovor, igra

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica/pokreće razgovor:

- učenici saopštavaju kako se osjećaju
- nešto što im se danas dogodilo, što žele da podijele sa grupom.

Asocijacije o vršnjačkom nasilju

Asocijacije se zapisuju na hamer papir i grupno komentiraju. Voditelj/ica potom objašnjava šta je vršnjačko nasilje (bullyng), a šta nije.

Kratko izlaganje o vršnjačkom nasilju (bullying)

Vršnjačko nasilje ili zlostavljanje je zbir namjernih, negativnih postupaka koji su dugotrajni (događaju se 2-3 puta mjesečno i češće), stalno usmjereni na isto dijete (uglavnom slabije) od strane jednog djeteta ili grupe djece. Negativni postupci su namjerno zadavanje ili nastojanje da se zada povreda ili neprijatnost drugom djetetu. Najčešće uključuju fizičko, psihičko, nasilje i izolaciju.

Vrste nasilja ili zlostavljanja među djecom:

- Fizičko – udaranje, guranje, nanošenje povreda, krađa, iznuđivanje novca...
- Verbalno/emocionalno - ruganje, vrijeđanje (vrijeđanje na socijalnoj, nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi), ucjenjivanje, zadirkivanje, ogovaranje, omalovažavanje, nazivanje nadimcima koji se djetetu ne sviđaju, ismijavanje, prijetnja...
- Socijalno/emocionalno nasilje – pritisak na druge da se ne druže s djetetom, ogovaranje, ignorisanje, uvredljivi pokreti i mimika, namjerno isključivanje i nepozivanje u društvo, izolacija...
- Seksualno – neželjeni dodiri, štipkanje, komentari, prisiljavanje na seksualni kontakt...

Šta nije vršnjačko nasilje:

Za razliku od zadirkivanja koje se vrši na zlonamjerno, podao i bolan način, nasilništvom se ne smatra zadirkivanje koje obje strane doživljavaju na zabavan i prijateljski način.

Isto tako, pojam nasilništva se ne koristi u slučaju kada se dva djeteta približno jednake snage svađaju ili potuku (pri čemu to nikako ne znači da odobravamo tuču).

Svi mi se rugaju

Odigrava se zadata situacija: ruganje dječaku ili djevojčici sa naočarima koji/a kao novi učenik/ca dolazi u razred gdje se svi poznaju.

Podjela uloga:

- dječak ili djevojčica sa naočarima,
- tri dječaka/djevojčice koji će mu/joj se rugati zato što nosi naočare,
- grupa od troje djece koja će predstavljati razred, oni reaguju na ono što se dešava,
- majka ili otac dječaka/djevojčice koji/koja nosi naočare,
- učitelj ili učiteljica,
- ostali učenici su posmatrači

Nakon odigravanja voditelj/ica inicira diskusiju:

- prvo posmatrači iskazuju svoje viđenje situacije,
- djeca iz razreda saopštavaju da li su bili u dilemi kako da se ponašaju, kako su odlučili šta da urade, šta su oni mogli da urade da bi oni koji vrijeđaju to prestali da čine,
- svako govori kako se osjećao u svojoj ulozi, kako je izabrao način postupanja, kako je doživio druge učenike, šta bi uradio drugačije, šta bi volio da su drugi učenici uradili,
- da li su prepoznali neku situaciju iz svog života ili života nekoga koga poznaju.

Akcenat je na tome da se pokaže da svi učestvuju, činjenjem i/ili nečinjenjem, da je problem složen. Važno je da učenici steknu uvid da je povrjeđujuće za osobu to što je ostali ne prihvataju zato što je drugačija i da postoji mogućnost izbora: da je svako u prilici da izabere da li će se prikloniti onome ko je „žrtva“, onome ko zlostavlja ili će biti distanciran od svih aktera. Takođe, oni koji se smiju ili podsmijavaju kada čuju neprimjerene stvari o nekim osobama ili ih dalje prosljeđuju, doprinose tome da se osoba na koju se neprimjereni sadržaji odnose osjeća loše, a oni sami ulaze u područje nasilnog ponašanja.

Dogodilo mi se...

Učenicima se podijele radni listovi „Dogodilo mi se ...“, sa zadatim, rizičnim situacijama.

Zadatak je da učenici u paru, ili u malim grupama dovrše zadatak situaciju. Voditelj/ica diskusijom navodi učenike da sama ponude bezbjedna rješenja. Pitanjima treba da podstiče takve odgovore koji predstavljaju najbezbjedniji način reagovanja u situacijama o kojima se diskutuje.

Moguća pitanja:

- to je bezbjedno, da li neko ima ideju za još bezbjedniji način reagovanja u ovoj situaciji,
- šta se u tom slučaju dešava sa žrtvom, nasilnikom,
- šta je još bezbjednije.

Izlaganje o cyber bullying-u

Iako nove tehnologije ljudima pružaju brojne prednosti, postoje i njihove zloupotrebe, jer se one mogu koristiti i tako da naškode i nanese bol. Cyber bullying, odnosno međuvršnjačko maltretiranje korišćenjem novih tehnologija, podrazumijeva maltretiranje putem: interneta - korišćenjem elektronske pošte (e-mail), fejsbuka, pričaonica (chat room) i web kamera, kao i maltretiranje putem mobilnih telefona - slanjem SMS poruka.

Metode koje se koriste su: slanje poruka i e-mailova neprijatnog ili prijetećeg sadržaja; širenje i distribucija ličnih i povjerljivih podataka onima kojima nisu namijenjeni; postavljanje poruka na internet, u pričaonicama, kao i postavljanje lažnih profila na društvenim mrežama, poput Facebook-a, kojima se ugrožava integritet i bezbjednost određene osobe ili grupe; slanje virusa i nedozvoljeni ulazak u kompjuterske sisteme drugih osoba.

Cyber bullying se može objasniti i kao neprestano povrjeđivanje, ismijavanje, bojkotovanje, uznemiravanje i prijetnje.

Ja ili osoba koju poznajem je doživjela cyber bullying

Radi se u paru ili u malim grupama, u kojima se popunjavaju radni listići „Ja ili osoba koju poznajem je doživjela cyber bullying“.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Igra povjerenja

Učenici stoje u krugu, jedan uz drugoga, sa rukam podignutim u visini grudi i dlanovima okrenutim prema vani. Jedan učenik stoji u sredini kruga, zatvorenih očiju i treba da se opusti i prepusti da ga grupa pridržava dlanovima. Učenici koji stoje u krugu imaju zadatak da ga blago odguruju, ali da pri tome vode računa o njegovoj bezbjednosti.

Voditelj/ica je odgovoran/na za bezbjednost djece u grupi. Ova igra se igra kada je grupa povezana i kada je obezbijeđeno poštovanje pravila grupnog ponašanja.

Slijedi razgovor o igri o tome:

- kako su se učenici osjećali za vrijeme igre,
- da li su imali povjerenja u učenike koji su ih pridržavali, zbog čega jesu/nisu,
- da li su vodili računa o bezbjednosti prilikom guranja učenika unutar kruga, zbog čega jesu/nisu,
- da li im je bilo ljepše/lakše kada su bili u sredini kruga (kad se prepuste drugome) ili kada su pridržavali učenika u sredini (kada treba da vode računa o drugome).

Slijedi razgovor o provedenim aktivnostima:

- da li su nešto naučili, šta?
- svi iskazuju kako im se dopala radionica i kako su se osjećali za vrijeme aktivnosti.

Radni listić „Dogodilo mi se“

1. U školskom kupatilu, prišao mi je nepoznati dječak i dodirnuo jedan diomog tijela. To mi se nije ni malo dopalo. Ja sam...

2. Dugarica/drug mi je rekao/la da su joj učenici iz starijih odjeljenja već nekoliko puta u dvorištu tražili novac. Ja sam...

3. Vidjela sam da je dječak iz moje škole udario drugog dječaka. Ja sam...

Radni listić

„Ja ili osoba koju poznajem je doživjela cyber bullying“

Putem mobilnog telefona, interneta, fejsbuka, chat-a, e-maila:

- a) primio/la sam neprijatne poruke (uvrede, pitanja/ponude seksualnog sadržaja, prijetnje)
- b) širile su se neistine o meni
- c) otkrivena je tajna koju sam povjerio/la prijatelju
- d) neko je poslao svima mjoju fotografiju datu u povjerenju
- e) neko je napravio moj lažni profil
- f) započeo/la sam komunikaciju sa nepoznatom osobom i imao/la zbog toga neprijatnost
- g) dobio/la sam poziv za sastanak sa nepoznatom osobom
- h) nešto drugo (navesti šta) _____

Uznemiravanje, maltretiranje, zloupotrebu ili primanje seksualnih poruka putem Interneta ili mobilnog telefona:

- a) ne znam kome treba da prijavim
- b) treba da prijavim mobilnom operatoru
- c) treba da prijavim policiji
- d) treba da prijavim roditeljima
- e) treba da prijavim nekom drugom (upiši kome) _____

Zatim se čitaju odgovori, a voditelj/ica na tabli zapisuje oblike nasilja doživljenog putem interneta. Diskutuje se o bezbjednom ponašanju na internetu, prijavljivanju nasilja doživljenog putem novih tehnologija, zaštiti i pomoći.

RADIONICA 28.2. (za stariji uzrast): Prihvatanje odgovornosti

Tema:Odgovornost

Cilj:Podsticanje na razmišljanje o osobinama, o odgovornom ponašanju;uviđanje odgovornosti za sopstveno ponašanje, samoprocjenaodgovornosti; podsticanje koncentracije i pamćenja

Metod rada:Igra, popunjavanje radnih listića, razgovor, crtež, predstavljanjeradova

Materijal Hamer papir sa pravilima, hamer, flip-chart, markeri, flomasteri, papirA4, smoljepljivi listići, radni listići „Dijagram odgovornosti“

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljjanje greške

Otišao sam u prodavnicu i kupio sam...

Zadatak je da grupa sastavi dužu listu za kupovinu koju treba da zapamte i to tako da svaki učenik ponavlja listu kada dođe red na njega i dodaje još po jedan proizvod.

Igra se sjedeći u krugu, a počinje dobrovoljac, navodeći prvi predmet sa liste. Na primjer: „Otišao sam u prodavnicu i kupio majicu“. Igra se nastavlja u smjeru kazaljke na satu i svaki sljedeći učenik dodaje po jedan predmet na listu. Na primjer: „Otišao sam u prodavnicu i kupio majicu i kravatu. Otišao sam u prodavnicu i kupio majicu, kravatu i lizalicu“. I tako redom nastavljaju kroz grupu. Učenici mogu da zapamte nevjerovatan broj predmeta poslije nekoliko krugova igre. U tom slučaju se igra može početi iznova, a učenici koje pamćenje iznevjeri izlaze iz kruga.

GLAVNA AKTIVNOST

Odgovornost

Slijedi razgovor o odgovornosti:

- šta je odgovornost,
- kako se ponašaju odgovorni ljudi, šta rade,
- da li završavaju ili ne završavaju zadatke koji su im dodijeljeni,
- da li ih urade ispravno ili pogrešno,
- navode se primjeri odgovornih ljudi iz okruženja: ko je odgovorna osoba,kako se ponaša,
- da li su djeca odgovorna, da li treba da završavaju zadatke koji su im dodijeljeni,
- jesu li učenici odgovorni, kako znaju da su odgovorni, kako se tada ponašaju.

Dijagram odgovornosti

Učenicima se podijele radni listići “Dijagram odgovornosti”, uz objašnjenje da “dijagram odgovornosti” pomaže svakome da uzme u obzir sve stvari koje su mogle dovesti do toga da se nešto dogodi i koliko je svaka stvar za to odgovorna.Učenici popunjavaju radni listić.

Napiši šta se dogodilo:

Napiši sve stvari za koje misliš da su to mogle prouzrokovati:

Ispod toga nacrtaju i podijele dijagram (krug). Ako misle da je nešto od navedenog igralo veliku ulogu u tome što im se dogodilo, za to odvoje veliki dio dijagrama u koji to zapisuju. Ako misle da je igralo malu ulogu, na to će otpasti mali dio dijagrama i tako redom označavaju i upisuju u dijagram. Zatim svi učenici pred velikom grupom predstavljaju dijagrame odgovornosti.

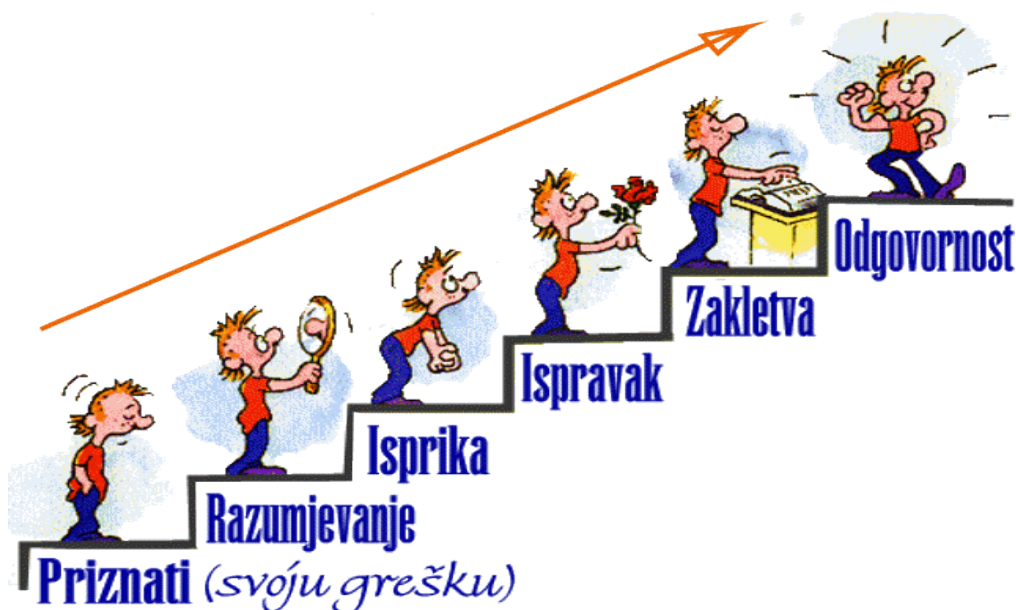
Slijedi razgovor o aktivnosti

- svaki učenik odgovara šta se moglo uraditi drugačije, odgovornije,
- grupa iznosi svoje ideje o drugačijem, odgovornijem ponašanju.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Šta je odgovornost

Svako za sebe (na samoljepljivim listićima), a zatim i zajednički sačinjavaju definiciju odgovornosti. Definicija može da obuhvati: poštovanje pravila, dogovora, normi, kojima se ljudi jedne grupe, zajednice i/ili šire rukovode u svom svakodnevnom ponašanju; razlikovanje onog što je dobro, ispravno, vrijedno, moralno, od onog što nije; samoocjenjivaje i ocjenjivanje odgovornosti; spremnost da se priznaju i poprave greške, snose posljedice.

RADIONICA 29.1.(za mlađi uzrast): Koliko mi je škola važna u životu?

Tema: Radne navike; Planiranje učenja i slobodnog vremena

Cilj: Sticanje radnih navika kako bi se postigao uspjeh u učenju, uviđanje značaja planiranja učenja za ishode istog; osposobljavanje učenika da planiraju učenje i aktivnosti koje žele da realizuju usvoje slobodno vrijeme

Metod rada: Razgovor, igra, rad u grupi, izlaganje

Materijal: Hamer, markeri, papir A4 formata, pribor za pisanje, obrazac za dnevno i sedmično

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- kako se učenici osjećaju,
- kako je protekao današnji školski dan/sedmica,
- ko se javio da popravi ocjenu/e,
- koji su današnji domaći zadaci,
- da li imaju nešto važno da kažu što bi rado podijelili sa grupom.

Dirigent

Djeca stoje u krugu. Voditelj/ica objašnjava zadatak, zamoli jednog dobrovoljca da izađe iz učionice. Sa ostalim učenicima se dogovori da jedan započne određeni pokret koji će u toku igre mijenjati, a učenici, koji stoje u krugu, za njim ponavlja ti. Učenik se vraća u učionicu, staje u centar kruga i pogađa ko je „dirigent” – koja osoba započinje pokret. Od učenika se zahtijeva da bude skoncentrisan, da pažljivo posmatra druge i opaža razlike, da otkrije ko je dirigent. Dirigent nastoji da ne bude otkriven, a kada se to desi, napušta prostoriju, učenici se dogovaraju ko je sljedeći dirigent i aktivnost se dalje nastavlja.

GLAVNA AKTIVNOST

Možemo li bez škole

Voditelj/ica postavlja pitanje da li se može bez škole. Nakon toga zadaje zadatak učenicima da, u malim grupama, opišu prednosti i nedostatke škole. Po završetku zadatka, predstavnici prezentuju rad svoje grupe u velikom krugu (može se zapisati sve na hamer).

Slijedi razgovor o aktivnosti:

- da li nam treba škola,
- kako završiti školu,
- kako prevazići nedostatke,
- šta zavisi od mene.

Ja sam svoj dirigent

Razgovor sa djecom o načinu učenja:

- kako sam sebi dirigovati aktivnosti u vezi učenja i slobodnog vremena,
- kada, kako pristupaju učenju,
- kako se može planirati učenje,
- zašto je to važno,

- kako odabrati dobro mjesto za učenje,
- kako odabrati gradivo koje će učiti,
- kako praviti pauze između učenja,
- kako planirati aktivnosti u slobodno vrijeme,
- sa kim provode slobodno vrijeme,
- u kakvim aktivnostima provode slobodno vrijeme,
- šta bi željeli da rade u slobodno vrijeme,
- kako mogu da ostvare svoje želje,
- kako se osjećaju kada ispune plan, želje.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Dnevni i nedjeljni plan učenja

Svaki učenik dobije po jedan obrazac za planiranje dnevnog i sedmičnog učenja. Njegov zadatak je da ga prokomentariše pred grupom, predloži neke izmjene i dopune i pokuša da isplanira svoje vrijeme za učenje za današnji dan. Nakon toga, učenicima se daje domaći zadatak da se pridržavaju napravljenog plana i da na kraju dana, pred spavanje, razmisle da li su bili uspješni u planiranju, da li su možda mogli nešto drugačije.

Koliko mi je škola važna u životu?

RADIONICA 29.2. (za stariji uzrast): Profesionalna orijentacija

Tema: Zanimanja i poslovi

Cilj: Upoznavanje želja i afiniteta učenika; predstavljanje različitih zanimanja

Metod rada: Izlaganje, rad u grupi, razgovor

Materijal: Papir A4 formata, pribor za pisanje, hamer

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- kako se učenici osjećaju,
- kako je protekao današnji školski dan/sedmica,
- ko se javio da popravi ocjenu/e,
- koji su današnji domaći zadaci,
- da li imaju nešto važno da kažu što bi rado podijelili sa grupom.

GLAVNA AKTIVNOST

Poslovi kojima se želim baviti

Učenici dobiju zadatak da naprave listu zanimanja kojima bi se željeli baviti i listu zanimanja kojima se ne bi željeli baviti. Pored svakog zanimanja napisati eventualne prednosti i nedostatke. Učenici rade individualno. Potom slijedi diskusija u krugu. Voditelj/ica na hamer papir zapisuje sva zanimanja koja su učenici naveli, te njihove prednosti i nedostatke.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Slijedi razgovor:

- Kako uskladiti želje i mogućnosti?
- Zašto je važno planiranje?
- Kako mogu da ostvare svoje planove za zanimanje kojim se planiraju baviti?
- Kako se osjećaju kad ostvare planove?

Tema: Donošenje odluka, istrajnost

Cilj: Procjena koliko smo istrajni u onome što radimo (u učenju, uostvarivanju određenih ciljeva nevezanih za školu i sl.), motivisanje za učenje i istrajnost; navođenje na razmišljanje o ciljevima do kraja ovog polugodišta, odlučivanje, planiranje aktivnosti koje su usmjerene ka ostvarivanju postavljenih ciljeva

Metod: Čitanje priče, razgovor, popunjavanje radnih listića, diskusija, igra

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica/ica pokreće razgovor:

- kako se učenici osjećaju,
- kako je protekao današnji školski dan/sedmica,
- ko se javio da popravi ocjenu/e,
- koji su današnji domaći zadaci,
- da li imaju nešto važno da kažu što bi rado podijelili sa grupom.

Besmislice

Voditelj/ica postavlja učenicima različita pitanja. Onaj ko je pitan mora dati neki besmisleni odgovor koji nema veze sa pitanjem. Npr. voditelj/ica pita: "Da li voliš da se igraš?", a učenik odgovara npr.: "Idem na ručak". Učenik treba da odgovori rečenicom, odnosno da pazi da ne odgovori sa "da", "ne" ili "ne znam" jer u tom slučaju ispada iz kruga. Odgovara se brzo, učenik mora da odgovori na pitanje prije nego što voditelj/ica izbroji do tri.

GLAVNA AKTIVNOST

Priča pukovnika Sandersa

Sa učenicima se razgovara o značenju riječi "istrajnost", šta podrazumijeva ta osobina, da li je istrajnost isto što i upornost...

Voditelj/ica čita inspirativnu priču iz života pukovnika Sandersa.

Priča pukovnika Sandersa

"Bilo mu je 65 godina kada je primio svoju prvu državnu penziju koja je iznosila 99 dolara. To mu je bio jedini prihod. Shvatio je da nešto mora da promijeni u svom životu; odlučio je to i da učini. Jedini "kapital" koji je imao bio je njegov recept za piletinu sa 11 začinskih biljaka koji je kao dječak smislio kuhajući za svoju bolesnu majku. I krenuo je u akciju. Napustio je svoju kućicu u Kentuckyju, odlučan da unovči svoj recept. Pukovnik Sanders proputovao je mnoge američke gradove obilazeći različite restorane i nudeći njihovim vlasnicima svoj recept za piletinu. Niko od preko 1.000 vlasnika restorana nije bio zainteresovan, mnogi su se smijali njegovoj uštrkanoj bijeloj košulji i bijelim pantalonama, ali on nije odustajao. Odlučio je da bude istrajan. Da budemo precizniji, odbili su ga 1.009 puta! A onda je neko rekao "DA". To je bio Pete Harman u South Salt Lake Cityju. Pristao je na partnerstvo. Godine 1952. otvorili su prvi "Kentucky Fried Chicken". Ostalo je istorija. Pukovnik Sanders je 1964. godine

prodao svoj dio za dva miliona dolara. Bile su mu 74 godine. Umro je kao devedesetogodišnjak. Do posljednjeg dana prelazio je više od 400.000 kilometara obilazeći trgovine u lancu koji je osnovao.

Pouka priče? Ni godine starosti ni nedostatak novca nisu prepreka da se postane uspješan. Ono što je potrebno jeste ideja, akcija, istrajnost i dobar plan. Koliko nas će nastaviti da kuca na vrata nakon 1.000 odbijanja? Koliko nas će poslije svakog „NE” umjesto razloga za odustajanje naći razlog da nastavi?

Napomena: za one koji ne znaju, *Kentucky Fried Chicken (KFC) je lanac fast food restorana koji prodaju piletinu, gotovo popularan kao McDonalds i rasprostranjenšijom svijeta.*

Slijedi analiza priče:

- utisci o priči,
- osobine pukovnika,
- na koga ih podsjeća pukovnik,
- u čemu su učenici istrajni,
- da li se istrajnost isplati.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Istrajnost se isplati

Učenici u radni listić “Istrajnost se isplati” upisuju svoje ciljeve do kraja ovog polugodišta i želju za ljetni raspust.

Moji ciljevi do kraja ovog polugodišta su: _____

Moja želja za zimski raspust je: _____

Radni listići se postavljaju na zajednički hamer papir, kao podsjetnik i podsticaj u ostvarenju postavljenih ciljeva.

RADIONICA 31.1. (za mlađi uzrast): Kreativnost

Tema: Likovno izražavanje

Cilj: Razvijanje kreativnosti, jačanje kooperativnosti i promovisanjetimskog duha

Metod: Razgovor, pisanje, rad sa plastelinom, rad u paru, izložba

Materijal: Hamer papir, flip chart, markeri, papir A4, flomasteri, bojice, plastelin, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica podstiče učenike na razgovor u krugu o:

- onome šta se danas događalo u školi, šta su djeca učila, koji su domaći zadaci,
- uspjesima i neuspjesima u školi, pravilima ponašanja.

Razgovor o proljeću

Vodi se razgovor o proljeću i o aktivnostima koje učenici nisu mogli da sprovedu u zimskom periodu. Svako dijete navede jednu aktivnost koja je došla zajedno sa proljećem. Nabrajaju se zajedničke igre.

GLAVNA AKTIVNOST

Ovo je proljeće

Djeci se podijeli papir/podloga za rad, plastelin, a radi se u manjim grupama (po dva člana). Njihov zadatak je da od plastelina naprave sve što ih podsjeća i vezuje za proljeće: plodove, prirodu, druženje, osjećanja, događaje. Na kraju se svi radovi sakupljaju, stavljaju na zajednički sto i pravi se dogovor o zajedničkoj prezentaciji ovog godišnjeg doba.

Varijacija / Zadati crteži

Učenici sjede u parovima, leđima okrenuti jedni drugima. Jedan partner dobije neki jednostavan crtež (voditelj/ica unaprijed pripremi nekoliko crteža), a drugi dobija prazan list papira i flomaster. Partner sa crtežom ima zadatak da opisuje detaljno šta vidi na crtežu, tako da onaj koji crta to može što vjernije da reprodukuje na papiru. Po isteku dogovorenog vremena, u velikoj grupi se prezentuju crteži.

Razgovor o aktivnosti:

- da li im se igra dopala,
- šta je bilo teško,
- šta su zaključili kroz ovu aktivnost.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Ogledalo

Svako djete na svom listu papira nacrtava okvir koji predstavlja ogledalo i potpiše se na vrhu „ogledala”. Svako svoje „ogledalo” dodaje osobi sa svoje desne strane i svako uspisuje po jednu poruku za osobu čije je „ogledalo” dobio. Poruka treba da bude afirmativna. Nakon što napišu poruku, prosljede dalje i dobijaju novo „ogledalo”. Proces traje sve dok svako ne napiše poruku za svakog člana grupe. Na kraju svako dijete dobija svoje „ogledalo” sa ispisanim porukama grupe. Slijedi razgovor u krugu o tome kako se učenici osjećaju kada čuju poruke koje su dobili od drugih članova grupe. Svi ili dobrovoljno čitaju poruke koje su dobili.

RADIONICA 31.1.: Afirmativna debata

Tema: Debata

Cilj: Procjenjivanje sposobnosti razgovaranja i razumijevanja; razvijanja sposobnosti zagovaranja i argumentiranja; razbijanje predrasuda prema osobama s posebnim potrebama

Metod rada: Izlaganje, zagovaranje, diskusija, igra

Materijal: papiri A4 formata, pribor za pisanje

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica.

Voditelj/ica/ica pokreće razgovor:

- svi odgovaraju na pitanja sa kakvim osjećanjem dolaze na radionicu
- šta se dešavalo u periodu od zadnjeg susreta, kako su se zbog toga osjećali

Ime i pokret

Svi učenici stoje u krugu, jedan učenik uđe u sredinu kruga i pokaže pokretom, grimasom, gestom kako se osjeća. Nakon toga ostali učenici kažu: „Marko se osjeća...” i imenuju prepoznato osjećanje. Igra se nastavlja dok svi ne iskažu kako se osjećaju.

GLAVNA AKTIVNOST

Debata

Tema: „ Život sa osobama s posebnim potrebama“.

Upute: Podijeliti učenike u ekipe od dva do tri člana. Zadati im najmanje sedam dana unaprijed temu o kojoj će raspravljati i stranu koju će zagovarati - afirmacija ili negacija.

Dogovoriti s grupom raspored debatiranja. U grupi (debate se mog organizirati između grupa) u kojoj se odvija debata rasporediti učenike u sljedeće uloge:

Debatanti - dolaze s pripremljenom debatom, dvije ekipe jedna za tezu, a druga protiv. Svaka ekipa ima od 2 do 4 člana.

Predsjedavajući - poziva učenika da održe govore.

Mjeritelj vremena - mjeri vrijeme govora i pokazuje koliko je ostalo. Pljeskanjem upozorava koliko je vremena prošlo.

Suci (svi ostali učenici) - zapisuju što se događa u debati, postavljaju pitanja, na kraju debate presuđuju za pojedinu ekipu.

Na početku debate predsjedavajući podsjeća publiku koje su teme debate i poziva prvog učenika afirmacije.

Debata se odvija prema sljedećem rasporedu:

A1 govor - 2 minute

N1 govor - 2 minute

Pitanja publike bilo kojoj od strana - 4 minute

A2 govor - 2 minute

N2 govor - 2 minute

Međusobna pitanja ekipa - 4 minute

U sljedećem koraku kreću drugi govori i ovaj se ciklus odvija dok svi učenici iz debatirajućih ekipa nisu održali govor. U ovom trenutku nastavnik poziva publiku da održi svoje govore za ili protiv teme i komentira debatu.

Afirmacijska grupa će braniti stav da osobe s posebnim potrebama trebaju biti integrisane u život lokalne zajednice. Negacijska grupa brani tezu da osobe s posebnim potrebama trebaju živjeti u odvojenom gradu, gdje će imati sve što im je potrebno

Cilj debate je staviti naglasak na pozitivan stav prema drugima i različitostima.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Pantomima

Svi učenici stoje u krugu. Dobrovoljac uđe u krug i pantomim pokaže nešto što mu se desilo i kako se zbog toga osjećao. Ostali učenici pogađaju o čemu se radi. Ko pogodi zamjenjuje pantomimičara. Slijedi razgovor na osnovu čega su pogodili osjećanja

RADIONICA 32.2. (za mlađi uzrast): Vještine borbe za sebe

Tema: Životne vještine; kontakt s nepoznatom osobom

Cilj: Kako prepoznati i izbjeći opasnost; kako reći „ne” u problematičnoj situaciji, sticanje i razvoj vještina rješavanja problema

Metod: Asocijacije, izlaganje, ppt prezentacija, diskusija, pisano izražavanje, rad u malim grupama, prezentovanje

Materijal: Hamer flip chart, ppt prezentacija „Problematične priče” i prilog „Majina, Lukina i Ivina priča”; papir A4, flomasteri, fascikle

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku,
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljane greške.

Asocijacije o vještinama

Zadatak je da učenici kažu što više asocijacija o vještinama. Svako predstavlja i objašnjava svoje asocijacije.

Voditelj/ica/ica podstiče učenike pitanjima:

- šta su vještine?
- šta su životne vještine?
- koje sve životne vještine treba da posjedujemo?
- navođenje primjera.

Voditelj/ica navodi primjere vještina:

- interpersonalne vještine i vještine komunikacije (verbalna/neverbalna komunikacija, aktivno slušanje, izražavanje osjećanja; davanje i prihvatanje povratne informacije)
- vještine pregovaranja/odbijanja (pregovaranje i upravljanje konfliktom, samouvjereno ponašanje, vještine odbijanja)
- empatija (sposobnost slušanja i razumijevanja potreba i situacija drugih ljudi, kao i sposobnost izražavanja sopstvenog razumijevanja)
- saradnja i timski rad (izražavanje poštovanja za doprinos drugih ljudi, procjena sopstvenih sposobnosti i doprinosa radu tima, grupe)
- vještine zagovaranja (vještine uvjeravanja i ubjeđivanja, povezivanja i motivisanja drugih)
- vještine donošenja odluka (rješavanja problema, vještine kritičkog mišljenja, vještine samokontrole, samouvjerenost)
- vještina izgradnje samopouzdanja, samosvjesnosti (vještine poznavanja sopstvene ličnosti – slabosti i jake strane, vrline, uključujući znanje o pravima, uticajima, vrijednostima, stavovima)
- vještine samoprocjenjivanja i ocjenjivanja, samokontrole
- vještine za upravljanje sopstvenim osjećanjima (upravljanje ljutnjom, suočavanje sa bolom i nervozama, vještine prevazilaženja bola, drugih neprijatnih osjećanja)

- vještine za upravljanje stresom (upravljanje vremenom, pozitivno razmišljanje, tehnike relaksacije)
- vještine postavljanja ostvarljivih ciljeva
- efikasno učenje (koncipiranje gradiva: koncept mape, izlistavanje, kako poboljšati pamćenje za učenje; navike učenja, kultura govora, umijeće izražavanja - učenje novih riječi, kako napisati dobar sastav)
- organizacija vremena
- odnosi sa vršnjacima...

GLAVNA AKTIVNOST

Problematične priče

Učenicima se putem *power point* prezentacije prezentuje nekoliko priča (Majina, Lukina, Ivina priča).

„Majina priča”

Majina ulica nije jako duga, ali je vrlo zanimljiva. Na početku ulice je pekara, u sredini stanuje Majina prijateljica Petra, a na kraju je slastičarna. Maja je već velika, ima sedam godina i ide u drugi razred osnovne škole. Zato je mama ponekad samu pošalje u pekaru po hljeb. Maja je tada jako ponosna. Jednog dana dok se igrala ispred zgrade, pokraj nje se zaustavio automobil i jedan gospodin je pitao Maju zna li gdje je pekara. Maja je bila sretna što može da mu pomogne. Gospodin je pozvao Maju da sjedne pored njega u automobil i pokaže mu gdje je pekara.

„Lukina priča”

Luka je ove godine krenuo u školu. Upoznao je mnogo novih prijatelja, ali se još uvijek najradije druži s Markom, prijateljem iz vrtića. Svaki dan poslije škole Luka odlazi s bakom u obližnji park i igra se s Markom. U parku je i košarkaško igralište. Luka i Marko bi voljeli da igraju košarku, ali su tamo uvijek veliki dječaci iz naselja. Njih dvojica sa livade čeznutljivo gledaju igru velikih dječaka. Jednog poslijepodneva dok su tako stajali i posmatrali velike dječake, jedan od njih im je prišao. Počeli su da razgovaraju o košarci i on im je rekao da ima novu, zanimljivu video igricu. Pozvao je Luku u svoj stan da mu je pokaže.

„Ivina priča”

Iva ima veliko dvorište i rado se igra u njemu. Ima svoju ljuljašku i puno igračaka no ponekad joj je ipak dosadno. Voljela bi da ima psa sa kojim bi mogla da se igra i šeta. Misli da joj sa njim nikada ne bi bilo dosadno. Njena majka kaže da mora još malo da poraste pa će onda moći da brine o psu. Jednom kad se Iva igrala u dvorištu, vidjela je starijeg gospodina, kojeg je i prije viđala, kako šeta sa svojim psom. Bio je to najljepši i najveseliji psić na svijetu. Prolazili su pokraj ograde i psić je zavirio u dvorište. Iva je sva sretna pritrčala i počela da se igra sa njim. Gospodin je bio vrlo ljubazan i pozvao je Ivu da zajedno prošetaju psića do obližnje livade.”

Nakon svake priče postavlja se pitanje koje se odnosi na problematičnu situaciju u kojoj su se našli likovi iz prezentovanih priča. Analizira se svaka situacija. Grupa se može podijeliti u tri manje, sa zadatkom da svaka grupa analizira jednu priču, nakon čega slijedi izvještavanje u velikoj grupi.

Voditelj/ica podstiče učenike na razmišljanje i diskusiju:

- šta je glavni lik uradio?
- kako bi oni postupili da su na mjestu djevojčica i dječaka čije su priče prikazane na slajdovima (uživljavanje u uloge, saosjećanje sa drugima)?
- šta se sve moglo dogoditi (uviđanje, procjena rizika)?
- šta je ispravno da se u navedenoj situaciji uradi (kritičko mišljenje, rješavanje problema)?
- šta briga o sebi podrazumijeva?

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Voditelj/ica podstiče djecu da ispričaju slične, opasne situacije u kojima su se i sami nekad našli:

- šta je za njih opasna situacija,
- da li su se nekada našli u sličnoj situaciji kao likovi iz priča,
- šta se tada dogodilo,
- kako su izašli iz opasnosti,
- u kojoj situaciji su uspjeli da kažu „ne”,
- u kojoj situaciji nisu uspjeli da kažu „ne”,
- u kojoj situaciji su bili zbunjeni, nisu znali kako da postupe ili šta bi u navedenoj situaciji bilo ispravno da urade,
- da li treba biti oprezan i ne razgovarati sa nepoznatim osobama (primjeri iz života ili drugih priča).

RADIONICA 32.2. (za stariji uzrast): Jačanje pozitivnog identiteta

Tema: Identifikacija sa uzorom

Cilj: Uočavanje i biranje pravih uzora - ličnosti za identifikaciju (u rješavanju problema, učenju, dobroti, moralnim vrijednostima), prema kojima se bira sopstveno ponašanje, vršnjacka ili drugagrupa, životni put. Uviđanje važnosti ličnih uzora: u odnosima, oblačenju, lijepom ponašanju, razgovoru, ocjenjivanju drugih, raspravljanju svakodnevnih tema važnih u životu djece, političkihi drugih tema, svjetskih i životnih pitanja.

Metod: Razgovor, pismeno izražavanje, izlaganje

UVODNA AKTIVNOST

Voditelj/ica/ica podstiče učenike na razgovor u krugu o:

- onome šta se danas događalo u školi, šta su djeca učila, koji su domaći zadaci,
- uspjesima i neuspjesima u školi, pravilima ponašanja.

Slijedi razgovor o uzorima:

- ko je uzor,
- ko može da bude uzor,
- da li je to neki nestvaran lik,
- može li uzor da bude neko blizak učenicima,
- koje su osobine koje uzor treba da posjeduje,
- šta mogu da nauče od te osobe,
- koje su pozitivne osobine koje posjeduje ta osoba.

GLAVNA AKTIVNOST

Moj heroj

Učenici pišu kratak sastav o svom heroju - uzoru. Ukoliko neko nema heroja - uzor, zadatak je da opiše situaciju u kojoj je on sam postupio poštujući moralne vrijednosti:

- poštovao sam drugu osobu,
- govorio sam istinu,
- postupio sam pravedno,
- družio sam se sa drugima,
- pomogao sam nekome,
- bio sam hrabar,
- priznao sam grešku i popravio štetu,
- bio sam disciplinovan,
- i sve to ne tražeći ništa za uzvrat,

Svi ili oni koji žele, čitaju svoje sastave pred velikom grupom.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Osobine mog heroja

Na hamer papiru se zapisuju osobine (heroja) koje su učenici opisali u svom sastavu (istrajnost, upornost, iskrenost, nesebičnost, dobrotu...).

RADIONICA 33.1. (za mlađi uzrast): Ljubav prema prirodi

Tema: Priroda

Cilj: Razvijanje ekološke svijesti i pravilnog odnosa prema prirodi

Metod rada: Izlaganje, razgovor, likovno izražavanje, igra

Materijal: radni listići, papiri u bojama i flomasteri

UVODNA AKTIVNOST

Razgovor u krugu, učenici saopštavaju:

- kako se osjećaju danas,
- o dešavanjima tokom protekle sedmice,
- o dešavanja za vrijeme nastave.

Ja vidim...

Jedan dobrovoljac izabere jedan predmet iz prostorije u kojoj se igra odvija. Predmet mora biti vidljiv. Dobrovoljac ne imenuje izabrani predmet. Zadatak ostalih je da pogode o kojem predmetu se radi tako što dobrovoljac započinje opisivanje predmeta riječima, npr: „Vidim nešto bijelo.“ U jednom opisivanju može da upotrijebi samo jedan atribut, nakon čega ostali pojedinačno kažu šta misle koji je to predmet. Ukoliko niko ne pogodi, dobrovoljac dodaje nove atribute: „Vidim nešto bijelo i okruglo.“ Aktivnost traje dok se ne pogodi o kojem predmetu se radi.

GLAVNA AKTIVNOST

Ljubav prema prirodi svojstvena je svim ljudima. Nažalost, mnogi nemaju tako često prilike boraviti u prirodi i živjeti s njom u skladu, posebno djeca u napučenim gradskim sredinama kod kojih moramo posebno negovati važnost na čistom zraku i u prirodi te ih učiti kako se pravilno odnositi prema prirodi i svom užem i širem okolišu.

Učenici se svrstavaju jedan iza drugog formirajući voz koji kreće prema četiri različita odredišta u prirodi s velikim ekološkim problemima. Na prvoj postaji izlaze tri učenika (ili manji broj učenika ovisno koliko grupa broji), na drugoj sljedeća tri i tako redom, dok svi ne izađu na svoja odredišta. Na svakom odredištu ih čeka vodič koji će im objasniti da je njihov zadatak pokušati riješiti ekološke probleme toga područja (radni listići, koje voditelj/ica sam kreira, na kojima je izvještaj o ugroženosti životinjske vrste na prvom odredištu, zagađenosti vode na drugom, nečistom zraku na trećem, zapuštenosti oranica na četvrtom). Učenici trebaju olujom ideja tražiti rješenja za te probleme. Kada su prikupili dovoljan broj ideja formiraju voz i vraćaju se kući. U vozu diskutuju o svojim rješenjima razmjenjujući iskustva.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Razgovarati sa učenicima o ekološkim problemima koji se javljaju u njihovoj lokalnoj zajednici, te o načinima na koji učenici mogu doprinijeti očuvanju prirode.

Tema: Različitost i tolerancija

Cilj:Upoznavanje sa značenjem pojma "tolerancija", podsticanje učenikana međusobno prihvatanje i uvažavanje različitosti - tolerancije;jačanje međusobne povezanosti u grupi, saosjećanja sadrugima

Metod:Igra, izlaganje, dramska aktivnost, popunjavanje radnih listića,poučavanje, diskusija

Materijal: Hamer papir, flip chart, radni listići "Upitnik za procjenutolerancije", fascikle

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku,
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljjanje greške.

Zagrli ili odgurni

Najprije je zadatak da učenici u krugu glasno kažu jednu stvar koja im se dopada i jednu koja im se ne dopada kod osobe sa desne strane. U drugom krugu treba da zagrle ono što im se ne dopada i da lagano odgurnu ono što im se dopada na istoj osobi. Zatim voditelj/ica na jednostavnim primjerima (boja kose, očiju, starost, obrazovanje, interesovanja, stavovi) objašnjava različitost kako bi učenici shvatili da različitost ne znači da je neko bolji/slabiji, već da je svijet zanimljiviji, zato što smo svi različiti. Pojašnjava se pojam različitost i tolerancija, ljudska dječija prava, kroz podsticanje uvida da, bez obzira na neke razlike, svi zaslužujemo jednaka prava. Daje se osvrt na Konvenciju o pravima djeteta.

GLAVNA AKTIVNOST

Samoprocjena tolerancije

Učenici popunjavaju upitnike za procjenu tolerancije (kako bi postupili u zadatim situacijama sa različitim ljudima). Odgovaraju zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora.Potom se vodi razgovor o odgovorima djece i procjenjuje nivo tolerancije. Djeca se podstiču na uvid i prihvatanje međusobnih razlika, kao i na uvid da se ljudi razlikuju i po tome koliko su tolerantni.

ZAVRŠNA AKTIVNOSTI

Sto ljudi - sto čudi

Jedan učenik napušta prostoriju. Grupa se dogovori o karakterističnom načinu na koji ljudi izvode neke radnje, po slobodnom izboru. Učenik, koji je prethodno napustio prostoriju, se vraća i ima zadatak da pogodi koju radnju grupa odigrava. Npr. grupa glumi rukovanje na dogovoreni način – lijeno, uzbuđeno, radosno...

Ubjedljivi alibi

Tri učenika napuštaju prostoriju. Njihov zadatak je da smisle zajednički alibi. To znači da moraju da se dogovore kako su proveli prethodno popodne, npr. bili su U bioskopu, u parku su sreli jednu osobu, poslije su radili domaće zadatke, rastali su se u određeno vrijeme... Priča će biti uverljivija ukoliko smisle više detaljavezanih za zajednički provedeno vrijeme. U prostoriju se vraćaju jedan po jedan, a ostali učenici, unakrsnim ispitivanjima pokušavaju da otkriju nelogičnosti i različitosti u njihovoj priči.

Upitnik za procjenu tolerancije

<p>Drug ti vraća najdražu igračku koju je polomio. Kako reaguješ?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Izlupaš ga; 2. I ti polomiš njegovu igračku; 3. Začudo ga pitaš kako se to dogodilo; 4. Zagrliš ga i zahvališ jer ti je vratio igračku.
<p>Drug ti javlja da današnji dogovor više ne važi. Kako reaguješ?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ljutiš se i ne želiš više da se družiš sa njim; 2. Zoveš ga i pitaš kako ti to može uraditi; 3. Plačeš; 4. Žao ti je, dogovarate se za neki drugi dan.
<p>Ti i brat imate zajedničku sobu. Ulaziš u sobi i vidiš da su stvari razbacane. Kako reaguješ?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tužićeš ga roditeljima; 2. Čekaš da se vrati kući, a onda se svađaš sa njim; 3. Objasnićeš mu da ti to smeta i da to više ne radi; 4. Sam ćeš srediti sobu.
<p>U tvoje odjeljenje dolazi novi učenik koji je Rom. Kako se ponašaš?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ne želiš da se družiš sa njim; 2. Čekaš da vidiš hoće li se još neko upoznati sa njim; 3. Odmah ideš do njega i upoznajete se; 4. Pitaš ga otkud on u tvom odjeljenju.
<p>Zadirkivanje i ruganje je:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ponekad zabavno; 2. Bezazleno; 3. Ne volim zadirkivati i rugati se drugima; 4. Nasilnički oblik ponašanja.
<p>U tvom odjeljenju se takmičite koja će grupa odgovoriti brže na pitanja iz "Tehike i informatike". Sa tobom je ugrupi djevojčica koja ne zna odgovor na svoje pitanje i ima teškoća u korišćenju kompjutera. Kako reaguješ?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rugaš joj se jer ne zna; 2. Ljutiš se na nju jer zbog nje nećete pobijediti; 3. Ravnodušan si; 4. Govoriš joj odgovor na pitanje.
<p>Tvoja drugarica i ti morali ste napraviti zajednički plakat iz "Građanskog vaspitanja". No, ona je zaboravila da ga ponese u školu. Kako reaguješ?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Govoriš nastavnici da je ona kriva jer nemate rad; 2. Kritikuješ je jer je nemarna i neodgovorna; 3. Prihvataš dio odgovornosti zajedno sa njom; 4. Misliš da se svakom to može desiti.
<p>Sa svojim drugovima odlaziš na igralište ali tamo su već djeca iz 4. razreda. Tvoji drugovi ih tjeraju tvrdeći da oni imaju pravo na igralište, jer su stariji. Mlađi dječaci odlaze razočarani.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vičeš za njima da im je bolje da se više ne pojavljuju jer neće dobro proći; 2. Ne obraćaš im se, ali ti je drago što ste to lako riješili; 3. Žao ti je dječaka iz 4. razreda, ali ne govoriš ništa jer se plašiš da će te drugovi odbaciti; 4. Predložiš drugovima da se igrate svi zajedno, jer nije u redu da tek tako otjerate druge sa igrališta - ipak su oni prvi stigli.

RADIONICA 34.2. (za mlađi uzrast): Duhovna vrijednost

Tema: Relaksacija

Cilj: Postizanje što veće opuštenosti uz slušanje muzike ili uz vođene fantazije

Metod: Meditacija

Materijal: Tekst Vođena fantazija

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica/ica pokreće razgovor:

- kako se učenici osjećaju,
- kako je protekao današnji školski dan/sedmica,
- ko se javio da popravi ocjenu/e,
- koji su dašnji domaći zadaci,
- da li imaju nešto važno da kažu što bi rado podijelili sa grupom.

GLAVNA AKTIVNOST

U novije vrijeme sve više je primjera da djeca meditiraju kod kuće ili u školi i uče razne tehnike opuštanja i relaksacije. Meditacija ili opuštanje može biti organizirano uz vođeno maštanje, muziku ili na neki drugi način. Djeca ulaze u sebe zatvarajući oči, odlažući sve misli koje ih neprestano salijeću sa što dubljim i pravilnijim disanje i što ljepšim doživljajem opuštenosti.

Tok rada: Okruženje je mirno, djeca sjede na svojim stolicama u krugu i udišu lijepo osjećaje mira i radosti, a izdišu ružne misli uz vodstvo i poticaj voditelj/icaa vođenim fanzijama ili uz kasetu s programom meditacije.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Razgovor sa učenicima o tome kako se osjećaju poslije radionice, kakav utisak je na njih ostavio ovakav način rada?

RADIONICA 34.2. (za stariji uzrast): Pozitivne uloge spolova i diskriminacija

Tema: Učenje toleranciji i ravnopravnosti u odnosima među polovima

Cilj : Razmišljanje o sebi i svojim osobinama, posmatranje drugih, uzajamnom razumijevanje različitosti, vježbanje tolerancije; uviđanje predrasuda vezanih za polne uloge, učenje toleranciji i ravnopravnosti u odnosima među polovima

Metod: Pisano izražavanje, diskusija, poučavanje, rad u malim grupama, igra

Materijal: Hamer papir, flip-chart, flomasteri, papiri A4 formata,

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica učenicima.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljane greške

Kakve predstave imamo jedni o drugima

Voditelj/ica podijeli učenike u dvije grupe. Svaka grupa ima zadatak da na papiru napiše šta njeni članovi misle, znaju (kakve osobine imaju, kako se ponašaju, šta rade, šta vole...) o:

- jedna grupa: o djevojčicama
- druga grupa: o dječacima

Kada svi završe, predstavnik grupe čita šta je grupa napisala.

Slijedi razgovor o aktivnosti

- zajedno se komentariše napisano, da li je to tačno ili netačno,
- da li je bilo teško da opišu djevojčice/dječake,
- kako se osjećaju djevojčice/dječaci sa onim što su čuli o sebi,
- sa čime se slažu/ne slažu.

Voditelj/ica zaključuje: Nekada se ljudi šale dobronamjerno, nekada ismijavaju pripadnike neke druge grupe. Svi imaju neke predrasude i stereotipe, samo je neko toga svjestan, neko nije. Predrasude su stavovi o članovima nekih grupa koji se ne zasnivaju na činjenicama, nego nastaju prije upoznavanja sa činjenicama (vjeruje se u nešto, a ne zna se zašto; nešto se ne voli, ali se ne zna zašto). Stereotipi su pojednostavljeni stavovi o nekoj grupi ljudi, nastaju kada se osobine nekog člana grupe pripisuju svim članovima grupe, grupi u cjelini (npr. Crnci su dobri košarkaši, dječaci igraju fudbal, djevojčice su balerine...). Ovakve vježbe pomažu da razmišljamo o tome koliko je nešto stvarno - činjenica ili je samo naše uvjerenje. Kada to počnemo razlikovati, oslobađamo se svojih predrasuda.

GLAVNA AKTIVNOST

Ovako zamišljam idealnu djevojčicu/dječaka

Učenici se podijele u dvije grupe i dobiju zadatak da na papiru A4 formata napišu: jedna grupa kako zamišljaju idealnog dječaka, a druga grupa kako zamišljaju idealnu djevojčicu: kakav on/ona treba da budu, kako izgleda, kakve osobine ima, šta treba da radi, kako treba da se ponaša, šta od nje/njega očekuje... Predstavnik grupe prezentuje zajednički rad.

Razgovor o aktivnosti:

- kako su se osjećali tokom igre,
- kako su radili,
- kako su odabrali predstavnika,
- da li je bilo teško predstaviti idealnu djevojčicu/dječaka,
- da li je to djevojčica/dječak koju/kojeg bi rado imali za prijateljicu/prijatelja, simpatiju,
- šta očekuju od svoje simpatije.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Dječaci su.../Djevojčice su...

Svaki učenik treba da dopuni rečenicu na sljedeći način: djevojčice dopunjavaju rečenicu „Dječaci su...“, a dječaci „Djevojčice su...“, po slobodnom izboru. Kada svi završe, voditelj/ica daje sljedeći zadatak: da, istim redom, dječaci izgovore „Ja sam...“ i dodaju ono što su napisali za djevojčice, a djevojčice izgovaraju „Ja sam ...“, dopunjeno onim što su napisale za dječake.

Razgovor o aktivnosti:

- kako ste se osjećali dok ste pisali, a kako kad ste čitali odgovor na prvi zadatak?
- kako ste se osjećali dok ste pisali, a kako kada ste čitali odgovor na drugi zadatak?
- šta ste naučili?
- kako se učenicima svijela aktivnost.

Slijedi završni razgovor u krugu:

- zajedničko vođenje sveske evidencije,
- zajedničko ocjenjivanje poštovanja dogovorenih pravila (učenika i voditelj/ica),
- zajedničko ocjenjivanje aktivnosti svakog učenika i voditelj/ica,
- popunjavanje evaluacionih listića,
- pozdrav i napomena o sljedećem susretu.

Tema: Samoprocjena; evaluacija Programa

Cilj: Podsticanje na razmišljanje o sebi, o sopstvenom napredovanju; procjena realizovanih aktivnosti i postignutih rezultata kroz popunjavanje evaluacijskog upitnika i razgovora o istom; Evaluacija rada (Programa – grupnog i individualnog rada, sadržaja, načina rada, učesća, promjena, naučenog); dobijanje povratne informacije: o radu voditelj/ica, dobitima; razgovor o problemima na koje smo nailazili tokom rada i načinima na koje smo ih prevazilazili, o osjećanjima isticanje onoga što smo naučili o sebi i drugima, svojim snagama i slabostima, planovima

Metod : Razgovor, diskusija, popunjavanje upitnika, izlaganje, davanje pozitivne povratne informacije

Materijal Hamer, flip chart, markeri, flomasteri, papir A4, prilog – „Samoprocjena djeteta“, pribor za pisanje, stikeri

UVODNA AKTIVNOST

Doček učenika i zajedničko pozdravljanje

Procijeni samog sebe

Voditelj/ica objašnjava termine „procjena“, „samoprocjena“, „samoevaluacija“. Svaki učenik treba da navede 5 svojih osobina i na skali od 1 – 5 da odredi koliko se ta osobina odnosi na njega. Zatim svi odgovaraju na pitanje koju bi ocjenu dali sebi za tu istu osobinu prije godinu dana i šta se to od tada promijenilo.

Moguće osobine/osjećanja: stidljiv, povučen, prihvaćen u grupi, sretan, zadovoljan uspjehom u školi, siguran u sebe, nervozan, ljut, tužan, zadovoljan, uplašen, usamljen...

GLAVNA AKTIVNOST

Samoprocjena učenika

Prilog – „Samoprocjena“

Učenici popunjavaju upitnike kojima procjenjuju sopstveni napredak, ocjenjuju koliko se navedena tvrdnja na njih odnosi (tačno; netačno):

- Sada se lakše kontrolišem kad me neko izaziva u igri.
- Ako mi neko učini nešto što mi ne odgovara, ja mu uzvratim istom mjerom.
- Rado učestvujem u grubim i divljim igrama u razredu.
- Neuspjeh me uvijek oneraspoloži.
- Mislím da su moji vršnjaci puno uspješniji i bolji od mene.
- Radije odustanem od igre, nego što se trudim da stignem do kraja, cilja.
- Volim kada neko drugi, a ne ja, organizuje i vodi igre.
- Volim da namećem svoje ideje i mišljenje.
- Ne volim i ne priznajem greške u svom radu.
- Osjećam da su često baš svi protiv mene.
- Imam dobrog prijatelja/prijateljicu koji su baš uvijek uz mene.
- Rado ću potražiti pomoć nastavnika ili roditelja kada mi ne ide učenje.

U velikoj grupi, svaki učenik komentariše svoja zapažanja o upitnicima ili generalno, npr. moje najveće postignuće..., treba da se više potrudim u vezi... Ostali učenici i voditelj/ice daju povratnu informaciju svakom učeniku o pozitivnim promjenama koje primjećuju kod njega.

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Čovječuljak

Na hamer papiru se nacrtaju obrisi ljudske figure. Učenici na pripremljenim samoljepljivim listićima upisuju odgovore na pitanja (navedena u daljem tekstu) i lijepe ih na predviđena mjesta na nacrtanoj ljudskoj figuri.

Voditelj/ica docrtava sljedeće dijelove na figuri i postavlja svim učenicima ista pitanja:

- Kapa: šta su naučili tokom ovog Programa (o sebi, o drugovima, o roditeljima, uopšte),
- Srce: šta se desilo sa osjećanjima, šta se sa njima promijenilo,
- Torba sa alatom: koje vještine su savladali, šta sada znaju bolje da rade,
- Korpa za otpatke: šta bi trebalo izbaciti iz ovog Programa, šta nije valjalo, šta im se nije dopalo.

Zajednički se čitaju i komentarišu odgovori postavljeni na „čovječuljku“.

Voditelj/ica podstiče učenike na razgovor dodatnim pitanjima:

- da li su imali neki problem koji su riješili uz pomoć ovog Programa,
- šta im se posebno dopalo u načinu rada voditelja/ice sa učenicom/ grupom,
- šta misle da se promijenilo u njihovom ponašanju u posljednjih godinu dana,
- šta im je bilo najteže,
- šta su naučili o sebi,
- šta su naučili o svojim drugovima, voditelju/ici, roditeljima,
- šta bi sada drugačije uradili,
- u čemu su uživali,
- o čemu bi voljeli da saznaju više.

Voditelj/ica saopštava da se Program završava, zahvaljuje na učešću, ističe i čestita učenicima na rezultatima i promjenama do kojih su pojedinačno i zajednički došli.

RADIONICA 35.2. (za starije učenike): Moralna načela; zatvaranje procesa

Tema: Životne vještine - uticaj drugih na naše ponašanje - kako da postupimo?

Cilj: Analiziranje uticaja drugih na nas (roditelja, vršnjaka i medija); analiziranje uticaja stavova, vrijednosti, moralnih normi i vjerovanja, kao i faktora koji vrše uticaj na pojedinca (vještine kritičkog mišljenja); evaluacija rada (Programa – grupnog i individualnog rada, sadržaja, načina rada, učesća, promjena, naučenog); dobijanje povratne informacije: o radu voditelj/ica, dobitima; razgovor o problemima na koje smo nailazili tokom rada i načinima na koje smo ih prevazilazili, o osjećanjima isticanje onoga što smo naučili o sebi i drugima, svojim snagama i slabostima, planovima

Metod: Diskusija, popunjavanje radnih listića, prezentovanje, igra

Materijal: Hamer, flip chart, radni listići: „Baloni”; „Ako mi neko kaže..., ja kažem/uradim...” , stikeri

UVODNA AKTIVNOST

Pozdrav i dobrodošlica.

Voditelj/ica pokreće razgovor:

- svaki učenik treba da kaže jednu dobru stvar koju je uradio i jednu svoju grešku,
- grupa se podstiče da smisli način za pohvalu dobre stvari i iznošenje ideja za popravljane greške.

Baloni

Voditelj/ica učenicima podijeli radni listić „Baloni” na kojem učenici, unutar balona, upisuju ko ili šta iz njihovog okruženja ima izvjestan uticaj na njihovo ponašanje. Zatim voditelj/ica poziva učenike da pročitaju šta su upisali i pokreće diskusiju.

Voditelj/ica postavlja pitanja poput sljedećih:

- koju riječ, poruku, rečenicu – „uticaj” su učenici najčešće „čuli”,
- ko ima najviše uticaja na njih,
- zašto tako misle, kako je došlo do toga,
- na koji način poruke utiču na određena ponašanja,
- imaju li svi uticaji jednaku snagu,
- čiji uticaj na učenike ima najsnažniji efekat,
- ko donosi odluku čije će uticaje učenici prihvatiti, a čije ili koje neće i sl.

GLAVNA AKTIVNOST

Ako mi neko kaže ..., ja kažem/uradim...

Voditelj/ica podijeli učenicima radni listić „Ako mi neko kaže ...” (kartice) i zamoli ih da iskreno napišu šta bi oni rekli kada im neko, na primjer, kaže: vrijeđaj, navijaj kada se drugi tuku, ukradi, otiđi na rizično mjesto... Po završetku, učenici spontano čitaju šta su napisali na radnom listiću u dijelu „Ja kažem/uradim...”. Voditelj/ica sumira odgovore i pohvali učenike kada su u problematičnim situacijama njihovi odgovori bili „ne”.

Slijedi diskusija o tome zašto i u kojim problematičnim situacijama treba reći „ne” (izlažemo se opasnosti, nismo sigurni da je to dobro, bojimo se da će se nešto loše dogoditi, to nije u redu, izbjegavamo probleme...).

ZAVRŠNA AKTIVNOST

Čovječuljak

Na hamer papiru se nacrtaju obrisi ljudske figure. Učenici na pripremljenim samoljepljivim listićima upisuju odgovore na pitanja (navedena u daljem tekstu) i lijepo ih na predviđena mjesta na nacrtanoj ljudskoj figuri.

Voditelj/ica docrtava sljedeće dijelove na figuri i postavlja svim učenicima ista pitanja:

- Kapa: šta su naučili tokom ovog Programa (o sebi, o drugovima, o roditeljima, uopšte),
- Srce: šta se desilo sa osjećanjima, šta se sa njima promijenilo,
- Torba sa alatom: koje vještine su savladali, šta sada znaju bolje da rade,
- Korpa za otpatke: šta bi trebalo izbaciti iz ovog Programa, šta nije valjalo, šta im se nije dopalo.

Zajednički se čitaju i komentarišu odgovori postavljeni na „čovječuljku“.

Voditelj/ica podstiču učenike na razgovor dodatnim pitanjima:

- da li su imali neki problem koji su riješili uz pomoć ovog Programa,
- šta im se posebno dopalo u načinu rada voditelja/ice sa učenicom/ grupom
- šta misle da se promijenilo u njihovom ponašanju u posljednjih godinu dana,
- šta im je bilo najteže,
- šta su naučili o sebi,
- šta su naučili o svojim drugovima, voditelju/ici, roditeljima,
- šta bi sada drugačije uradili,
- u čemu su uživali,
- o čemu bi voljeli da saznaju više.

Voditelj/ica saopštava da se Program završava, zahvaljuje na učešću, ističe i čestita učenicima na rezultatima i promjenama do kojih su pojedinačno i kao grupa došli.

7. Uloga voditelja/ice Programa

Program sekundarne prevencije u školi provodi voditelj/ica koji/a je ujedno koordinator i odgovoran/aje za implementaciju, što podrazumijeva umrežavanje svih aktera u procesu. Voditelj/ica je zadužen/a za testiranje učenika, odabir i formiranje grupa, rad sa roditeljima, nastavnim osobljem škole, kao i vanjskim saradnicima.

Voditelji već posjeduju znanja i vještine sa svojih osnovnih studija (socijalna pedagogija, socijalni rad, psihologija, pedagogija), kroz pojedine kolegije (npr. grupni pristup u sociopedagoškim intervencijama, sociopedagoški rad s maloljetnim delinkventima, porodična pedagogija, kreativna terapija, tretman djece i mladih s poremećajima u ponašanju).

U Programu je dominantna funkcija odgajatelja/ice profesionalan rad s korisnicima i uticaj na korisnike u smjeru pozitivnih promjena, zapravo možemo reći da voditelj obavlja posao terapeuta u najširem smislu. Neophodne su mu/joj kompetencije koje omogućavaju procjenu i analizu korisnikovih potreba, problema i poteškoća kao i planiranje i provedbu intervencija. Zbog toga je poželjno da voditelji posjeduju i druge oblike edukacije kao što su transakcijska analiza, NLP realitetna terapija, Grupna analiza i drugih škola čiji je fokus rad na sebi.

S obzirom da se najveći dio rada sa djecom provodi kroz formu radionica, voditelj/ica je i edukator/ica, te i u ovom kontekstu mora imati specifične kompetencije zasnovane na poznavanju procesa učenja i metoda poučavanja različitih životnih sadržaja u grupnim i individualnim uslovima. Potrebna su znanja i volja da se učenici motiviraju, konfrontiraju ali i fokusiraju kroz didaktičko djelovanje. Uz korištenje priručnika voditelj/ica bi trebao/la biti pod supervizijom, gdje bi se dobila dodatna znanja i iskustva potrebna za individualni i grupni rad.

Prilikom priprema za provedbu Programa voditelj/ica mora uvažiti korisničku perspektivu, a to podrazumijeva da razumije:

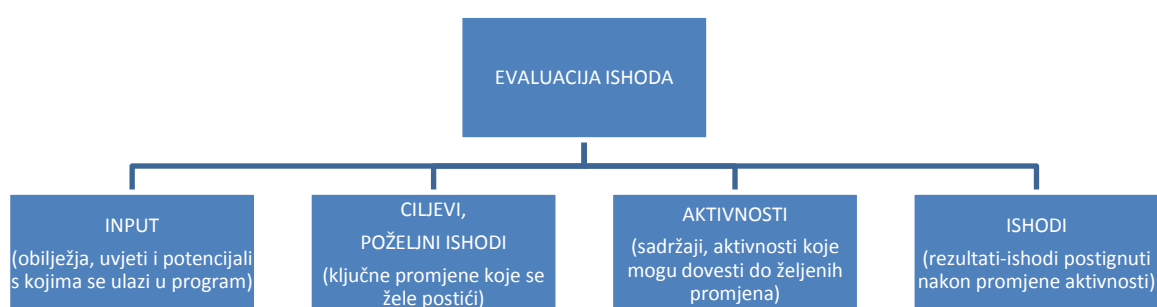
- u kom stepenu je korisnik (učenik, roditelj, nastavnik) motiviran za sudjelovanje u Programu,
- probleme i poteškoće s kojima se korisnici susreću,
- otpora koji se javljaju kod korisnika,
- potreba planskog pristupa svakoj aktivnosti prilikom interveniranja.

Korisnička perspektiva je način na koji korisnik neke intervencije percipira sebe i svijet oko sebe, a u sklopu toga i intervenciju i kontekst u kojem se intervencija provodi (Žižak, 2010). Gledano iz perspektive stručnjaka, uvažavanje korisničke perspektive znači da su voditelju neophodne kompetencije za pridavanje značenja korisničkoj perspektivi kao i njeno korištenje prije, tokom i po završetku intervencije.

8. Evaluacija Programa i zašto je značajna?

Evaluacija provedenog programa sekundarne prevencije ima obrazovnu i motivacionu svrhu. Veoma je važna izrada evaluacionog izvještaja na kraju provedenog Programa za dalju implementaciju i repliciranje Preventivnog programa u druge škole, te naročito da motivira donosioce zakonskih regulativa i javne službe da razumiju procese, ciljeve i svrsishodnost primjene sekundarne prevencije kod učenika u osnovnim školama a sve u cilju zaštite djece i mladih i sprečavanja štetnih psihosocijalnih posljedica.

Kada govorimo o evaluaciji u kontekstu Programa sekundarne prevencije, time mislimo na evaluaciju ishoda, kao vrlo složene evaluacijske procedure. Ovdje ćemo prikazati jednostavnu shemu evaluacije ishoda (prema Žižak, 2010).

Evaluacija ishoda kao nužne preduslove ima snimanje stanja prije početka primjene Programa, podatke o inputu ili početnom stanju, a takođe i jasne ciljeve koji se žele ostvariti. K tome, aktivnosti trebaju biti dobro opisane i po mogućnosti, s definiranim specifičnim ciljevima čijem ostvarenju doprinose.

Od velike pomoći mogu biti indikatori ili standardizirani opisi po kojima će se znati da li je neki specifični cilj ostvaren i do koje mjere. Indikatori imaju i veliku intervencijsku vrijednost jer mogu služiti kao svojevrsni koraci u provedbi aktivnosti, odnosno Programa.

Primjer indikatora u procjeni dostignutih promjena kod učenika:

Indikator	Način procjene/statistički značajni pokazatelji
Poboljšan uspjeh u školi	Broj smanjenih neopravdanih izostanaka u odnosu na prethodnu školsku godinu Manji broj negativnih ocjena Značajno poboljšane ocjene u odnosu na prethodnu školsku godinu
Smanjena anksioznost-depresivnost	Manji broj učenika koji ispoljavaju ponašanja potaknuta bez realnog razloga kao što su: plakanje, strahovi, napetost, perfekcionizam, stid i sl.
Smanjena povučенost-depresivnost	Manji broj učenika koji ispoljavaju ćudljivost, bojažljivost, nedostatak energije, izbjegavanje kontakata i sl.
Manji broj somatskih pritužbi	Manji broj učenika koji prijavljuju bolove u

Reducirani socijalni problemi	stomaku, ošamućenost, vrtoglavica, umor bez razloga, mučnina, glavobolja i sl. Manji broj učenika koji se pretjerano oslanjaju na odrasle, koji iskazuju bezrazložnu ljubomoru, ispoljavaju osjećaj da ga drugi ne vole, nespretnost, imaju probleme u govoru i sl.
Manji broj ispoljavanja problema mišljenja	Značajno manji broj učenika koji iskazuje nemogućnost skretanja misli sa određenih stvari, namjerne pokušaje povređivanja ili samoubijstva, posjedovanje čudnih ideja, opažanje stvari koje ne postoje, prikupljanje nepotrebne stvari i sl.
Smanjeni problemi pažnje	Manje učenika sa problemima koncentracije i zadržavanja pažnje, nepažljivosti, teškim uspavlivanjem, bježanjem od kuće i sl.
Manji broj učenika sa ispoljenim ponašanjima kojima se krše pravila	Manje učenika sa nepostojanjem osjećaja krivnje ako se uradi nešto loše, koji lažu, varaju, druže se sa problematičnom djecom, psuju, koriste lijekove, bježe iz kuće i iz škole, krše pravila ponašanja kod kuće, u školi i sl.
Manji broj učenika sa agresivnim ponašanjem	Smanjen broj fizičkih obračuna, manje neposlušnosti u školi, pakosti, sumnjičavosti, manji broj prijatni drugima, manje vrištanja, galame, uništavanja tuđih stvari i sl.

Evaluacijom provedenog programa, na način da se instrumentom za procjenu ponašanja (Achenbah) testiraju učenici na samom početku (prije uključivanja u program), u središnjoj fazi (nakon realizacije određenog broja sati primijenjenih radionica, metoda) i u inicijalnoj fazi (nakon realizacije svih planiranih preventivno-tretmanskim aktivnosti), želi se doći do sljedećih pokazatelja:

- Koji su utjecaji provedenog programa na svakog učenika pojedinačno i na procese u grupi?
- Da li se program realizira po planu?
- Koje su koristi i dobrobiti programa za krajnjeg korisnika-dijete?

Rezultati provedenog Programa se prikazuju pojedinačno za svakog učenika koji je uključen u program, sa kojim se radilo grupno ili individualno ili i jedno i drugo (Prilog 1, individualni prikaz napredovanja učenika). Pored opštih parametara, prikaza problemskog područja, provedenih aktivnosti, navode se indikatori poboljšanja kao i preporuke za učenike sa kojima je potrebno nastaviti tretmanski djelovati.

Tokom cijelog procesa realizacije programa prikupljaju se bilješke o učenicima i njihovom okruženju, uključujući školsko okruženje, vršnjačko i porodicu, što se sublimira u sirovi materijal. Potom se podaci organiziraju prema kategorijama za svaki slučaj. Podaci su pored testovnih vrijednosti i zbir sistemske opservacije i analize.

Podaci se koriste za praćenje i evaluaciju Programa, ali i za izvještavanje menadžmentu škole, finansijeru ili strukturama nadležnima za obrazovanje i zaštitu djece i mladih.

Ovaj priručnik za provedbu Programa sekundarne prevencije završit ćemo riječima profesorice i znanstvenice Josipe Bašić (Bašić, 2009:428), doajena preventivnih znanosti iz susjedne nam Hrvatske: *„...izražavam nadu da će se sve rečeno ili napisano primjenjivati, dalje unapređivati i tako stvarati budućnost koja će najbolje što može odgovarati na potrebe te povećati sveukupno zdravlje i dobrobit djece i mladih u našem društvu. To društvo, nažalost, nije i vrlo vjerovatno neće biti u potpunosti osviješteno i pripremljeno da djeci i mladima osigura pozitivan razvoj i/ili prevenira razne popremećaje u ponašanju i njihova rizična ponašanja ako se na to posebno i ozbiljnije ne usmjeri i investira, i u znanstvena istraživanja, i u ljudski kapital, i političke-strateške odluke, te osigura odgovarajuća finansijska potpora i odgovarajuća preventivna praksa“.*

1. Achenbach T. M. (1991). *Manual for the Child Behavior Checklist/4-18 and 1991 profile*. University of Vermont Department of Psychiatry; Burlington, VT.
1. Achenbach, T. M. et al. (2007). *Achenbach System of Empirically Based Assessment (ASEBA) - multicultural supplement to the manual for ASEBA school-age forms and profiles*, Nelson Education.
2. Achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2001). *The manual for the ASEBA school-age forms profiles*. Burlington, VT, University of Vermont, Research Center for Children, Youth, and Families.
2. American Psychiatric Association. (2000). *The diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-IV-TR*. Washington, DC: Author.
3. Bašić, J. (2009), *Teorije prevencije*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Bongers, I. L., Koot, H. M., Van der Ende, J., Verhulst, F. (2004). Developmental trajectories of externalizing behaviors in childhood and adolescence. *Child Development*, 75 (5).
3. Brojčin B., Glumbić N. (2012). *Internalizovani oblici problematičnog ponašanja kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću školskog uzrasta*, Specijalna edukacija i rehabilitacija, (Beograd), Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 11(1), 3-20.
4. Green, H., McGinnity, A., Meltzer, H. (2005). *Mental health of children and young people in Great Britain 2004*. London.
5. Hankin, B., Abramson, L. (2001). Development of gender differences in depression: An elaborated cognitive vulnerability-transactional stress theory. *Psychological Bulletin*, 127, 773–796.
6. Hankin, B., Abramson, L. (2001). Development of gender differences in depression: An elaborated cognitive vulnerability-transactional stress theory. *Psychological Bulletin*, 127, 773–796.
5. Hawkins, J.D., Catalano, R.F. (2002). Promoting sciencebased prevention in communities. *Addictive Behaviors* 27:951–976.
6. Henderson, C. E., Dakof, G. A., Schwartz, S. J. Liddle, H. A. (2006). Family Functioning, Self-Concept, and Severity of Adolescent Externalizing Problems. *Journal of Child and Family Studies*, 15, 721–731.
7. Ingersoll B, Goldstein, S. *Attention Deficit Disorders and Learning Disabilities : realities, myths and controversial treatments*, Doubleday, New York, 1993.
8. Isić, U. Priručnik za učenike-Vršnjačka medijacija, OSCE, BiH, 2010.
7. Janković, J., Peko, A. (2002). *Zajedno jači*, Osijek-Vukovar.
8. Krkeljić, Lj. (2012). *Kako spriječiti nasilje u školi – Program prevencije nasilja među djecom u školi*, Ministarstvo prosvjete Crne Gore i UNICEF.
9. Kasius, M. C, Ferdinand, R. F, van den Berg H, Verhulst, F.C. (1997). Associations between different diagnostic approaches for child and adolescent psychopathology. *J Child Psychol Psychiatry*, 38,625–632.
9. Kirkpatrick, D. L., Kirkpatrick, J. D. (2007). *Implementing the four levels: A practical guide to effective training programs*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
10. Kovacs, M., Devlin, B. (1998). Internalizing disorders in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1, 47–63.
11. Kuralić-Čišić, L. (2014). *Povezanost karakteristika porodice i poremećaja u ponašanju u adolescenciji*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Tuzli, Tuzla.
12. Liabo K., Richardson J. (2007). *Conduct disorder and offending behaviour in young people*. Child and adolescent mental health series, Jessica Kingsley Publishers.
13. Liabo, K, Gibbs, J, Underdown, A. (2004). *Group-based parenting programmes and reducing children's behaviour problems*. London: *National Children's Bureau*, 2 stranice.
14. Loeber, R., Keenan, K. (1994). Interaction between conduct disorder and its comorbid conditions: Effects of age and gender. *Clinical Psychology Review*, 14(6), 497–523.
15. Matthys, W., Lochman, J. E. (2010). *Oppositional defiant disorder and conduct disorder in childhood*. Chichester: Wiley-Blackwell.
1. Moos B.S., Moos R.H. (2009). *Family Environment Scale manual*, Menlo Park, CA: Mind Garden.
10. NVO Djeca prije svega, Priručnik za produženi stručni rad s djecom osnovnoškolskog uzrasta - PROGRAM ZA PREVENCIJU PROBLEMA U PONAŠANJU DJECE, Podgorica, 2014.
16. Oatley, K., Jenkins, J. M. (2003). *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
17. Oland, A. A, Shaw, D. S. (2005). Pure versus co-occurring externalizing and internalizing symptoms in children: The potential role of socio-developmental milestones. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8(4), 247-270.

18. Patterson, G. R., Dishion, T. J., Yoerger, K. (2000). Adolescent growth in new forms of problem behavior: Macro- and micro-peer dynamics. *Prevention Science*.1, 3–13.
19. Brlas, S., Gorjanac, V. (2015). Edukacijske i socijalizacijske radionice za djecu- Priručnik, Osijek.
20. S. Matošina Borbaš, V. Prister Švarc, J. Kolesarić, EduKa- Priručnik za mlade o nenasilju i toleranciji, S.O.S. telefon Poziv u pomoć, 2012.
21. Sawyer, M. G., Arney, F. M., Baghurst, P. A., Clark, J. J., Graetz, R.J., Kosky, R.J., et al. (2001). The mental health of young people in Australia: Key findings from the child and adolescent component of the national survey of mental health and well-being. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35, 806-814.
11. Sekušak-Galešev S. Djeca s deficitom pažnje/hiperaktivnim poremećajem u školi i obitelji. S Vama - polugodišnjak Hrvatske Udruge za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama-IDEM, Zagreb, 2004;1:45-60;
22. Simons, K. J., Paternite, C. E., Shore, C. (2001). Quality of parent/adolescent attachment and aggression in young adolescents. *Journal of Early adolescence*, 21(2), 182-203.
23. Valjan-Vukić, V. (2009). Obitelj i škola – temeljni čimbenici socijalizacije, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilište u Zadru, Magistra Iadertina, (4):1.
24. Vitaro, F., Brendgen, M., Pagani, L. (1999). Disruptive behavior, peer association, and conduct disorder: testing the developmental links through early intervention. *Dev Psychopathol*. 11(2), 287–304.
25. Đug, S., Bajramović, S., Timanović, M., Kaloci, D., Kubinek, S. (2015). Priručnik za grupni rad sa djecom i mladima- „Zašto radim to što radim“, Udruženje građana Vive žene, Tuzla.
26. Weissman, M., Wolk, S., Wickramartne, P., Goldstein, R., Adams, P., Greenwald, S., et al. (1999). Children with prepubertal onset major depressive disorder and anxiety grown up. *Archives of General Psychiatry*, 56, 794–801.
27. Žižak, A. (2009). Teorijske osnove intervencija – socijalnopedagoška perspektiva, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Printera Grupa, Zagreb.
28. Žunić-Pavlović, V., Popović-Ćitić, B, Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*, Univerzitet u Beogradu. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
29. <https://www.skolskiportal.hr/kolumne/kako-motivirati-ucenike/>

Prilog 1. Primjer prikaza napredovanja učenika

Prikaz napredovanja učenika									
Inicijali učenika: T.B. Spol: M	Problemsko područje: Eksternalizirani problemi, problemi pažnje i koncentracije.								
Opis rizika/problema/ponašanja kod učenika	Česti sukobi sa vršnjacima iz razreda. Iako nenamjerno, često fizičko povređivanje drugih učenika. Prisutna simptomatična ponašanja, kao što je npr. plakanje. Nedostatak pažnje i smanjen nivo koncentracije na određeni zadatak. Problemi u socijalizaciji. U mlađim razredima, često je bio isključivan iz vršnjačke grupe zbog gojaznosti, a ne ostvaruje prijateljske veze ni izvan škole. Neposlušnost prema roditeljima. Roditelji ne provode dovoljno vremena sa T.B.								
Broj grupnih tretmana:23	Broj individualnih tretmana:8								
Grafički prikaz napredovanja učenika									
<p>The chart displays the student's score at three stages of the program. The initial score is 91, the middle score is 71, and the final score is 51. The scores are represented by blue 3D bars that decrease in height from left to right. The student's initials 'T.B.' are written above the bars.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Stage</th> <th>Score</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Inicijalna procjena</td> <td>91</td> </tr> <tr> <td>Središnja procjena</td> <td>71</td> </tr> <tr> <td>Finalna procjena</td> <td>51</td> </tr> </tbody> </table>		Stage	Score	Inicijalna procjena	91	Središnja procjena	71	Finalna procjena	51
Stage	Score								
Inicijalna procjena	91								
Središnja procjena	71								
Finalna procjena	51								
Ciljevi tretmana									
Grupnog: <ul style="list-style-type: none"> - prihvaćanje samo sebe - samopercepcija odgovornog/neodgovornog ponašanja - uspostavljanje komunikacije sa drugima - učenje modela nenasilnog rješavanja konflikata - razumijevanje vlastite uloge u grupi vršnjaka - izgradnja adekvatnog stava prema školi i učenju - unapređenje odnosa prema obavezama - razvijanje novih interesa 	Individualnog: <ul style="list-style-type: none"> - usvajanje prihvatljivih obrazaca ponašanja, - razvijanje pozitivnih oblika komunikacije sa drugima, - razvijanje organizacijskih sposobnosti, - podizanje samopouzdanja. 								
Realizirane aktivnosti									

Odnos prema porodici.

Nekoliko individualnih tretmana provedeno je s ciljem utvrđivanja emocionalne i socijalne podrške koju dječaka ima u porodici, te ispitati razloge neposlušnosti djeteta prema roditeljima i obavezama koje pred njega stavljaju. Neposlušnost prema roditeljima rezultat je nedostatka vremena koje roditelji provode sa učenikom.

Odnos prema sebi, odnos prema vanjskom svijetu, odnos prema drugima, obrazovanje

Kako bi se ostvarili ciljevi preventivnih aktivnosti, u okviru individualnih preventivnih tretmana, provedene su slijedeće radionice : Ja u ogledalu, Istina o meni, Stilovi ponašanja, Santa leda, Moja porodica, Ja sam za 5, Dnevni plan učenja, te je primjenjen savjetodavni rad.

Radionice Ja u ogledalu i Istina o meni daju uvid u sliku djeteta o sebi, te daju informacije o stepenu samopouzdanja djeteta.

Radionica Stilovi ponašanja provodi se s ciljem usvajanja prosocijalnih oblika ponašanja, kao što je asertivno ponašanje, koje doprinosi boljoj komunikaciji sa okolinom.

Radionica Santa leda pomaže učeniku da verbalizuje svoje emocije i da osvijesti način ispoljavanja emocija u konfliktnim situacijama.

Radionica Moja porodica daje adekvatnu sliku o stavu djeteta prema primarnoj porodici.

Radionica Ja sam za 5 podstiče prihvatanje samog sebe i stvaranja uvida učenika u vlastite sposobnosti. Radionica Dnevni plan učenja razvija kod učenika sposobnost organizacije slobodnog vremena i njegovog konstruktivnog korištenja.

Sve aktivnosti su provedene upotrebom sociopedagoških metoda, kao što su: metoda uvjeravanja, metoda usmjeravanja i metoda navikavanja, te pohvala kao sociopedagoško sredstvo. Kroz grupni rad željelo se utjecati na poboljšanje pažnje i sposobnosti koncentracije, te se radilo na fiksaciji poželjnih ponašanja dugoročno. Problem je prevaziđen okupiranjem učenika dodatnim aktivnostima. Učenik je savladao sposobnost organizacije slobodnog vremena, u skladu sa uzrasnim sposobnostima.

Kućne posjete

Realizirana je kućna posjeta u prisustvu predstavnice Centra za socijalni rad, u svrhu uspostavljanja saradnje sa roditeljima i postavljanja zajedničkih ciljeva. Roditelji učenika prihvataju svoju odgovornost kada je u pitanju neposlušnost učenika, te su pokazali spremnost za sudjelovanje u promjenama. Posjeta roditeljima rezultirala je novim informacijama o učeniku i dobijenim smjernicama za dalji rad sa učenikom.

Indikatori poboljšanja

Smanjen broj opomena od strane razrednog starješine.
Primjereno vladanje na kraju školske godine.
Odgovorniji odnos prema školskim obavezama.

Preporuka

Sa učenikom T.B. treba nastaviti rad na razvijanju komunikacijskih vještina, podsticati socijalizaciju učenika usvajanjem prosocijalnih oblika ponašanja, te posevetiti pažnju sociopedagoškom području rad na sebi.